

VI ДОБА ГРАЂАНСКИХ РАТОВА

Т И Б Е Р И Ј Е Г Р А Х

1. Извори о животу Тиберија Граха

О деловању и животу Тиберија Граха сведоче подаци које пружа Апијан у делу *Римска историја* у књигама посвећеним грађанским ратовима и Плутарх у биографији Тиберија Граха. Писцима којим се Плутарх служио да би саставио биографију јесу:

- Гај Фаније, пријатељ Сципиона и Гаја Граха. Био је конзул 122. п. н. е., а написао је једну краћу историју, која је временом изгубљена. У његовом делу, које се вероватно називало *Annales*, описивао је унутрашње сукобе и уносио дуге говоре, своје и туђе.
- Полибије, најзначајнији хеленистички историчар из Мегалополиса у Аркадији (око 200. до 120. п. н. е.). Написао је *Историју света* у 40 књига.
- Тит Ливије, родом из Патавија (око 59. п. н. е. до 17. н. е.), а који је живео у Риму. Написао је и монументално историјско дело у 142 књиге *Од оснивања града*, од којих је данас сачувано 35. Садржај изгубљених делова може се за сваку књигу реконструисати из кратких извода начињених у време царева, тзв. периха (*Periochae*).
- Корнелије Непот из Горње Италије (100 - 25), значајан за историју римске књижевности, написао је биографије славних људи на латинском језику — *De viris illustribus*.
- Гај Грах и његов политички памфлет.

Као извор треба поменути и извесне камене граничнике — *termini grachani* — који су постављани на међама новостечених парцела у Луканији, Апулији... са урезаним именима чланова аграрне комисије. Натписи су издати у збирци *Избор најзначајнијих натписа из доба републике* — *A. Degrassi, Inscriptiones Latinae liberae rei publicae Firenze*. Као извор можемо користити и одломке из говора Граха, који су сачувани код потоњих писаца.

2. О Тиберијевом животу до избора за народног трибуна

Браћа Тиберије и Гај Грах припадала су угледном плебејском роду Семпронија. Њихов отац је био Тиберије Семпроније Грах: 181. п. н. е. пропретор¹ у оностраној Шпанији², први пут конзул 177. п. н. е., цензор 169. п. н. е., а други пут конзул 163. п. н. е. Тиберијева жена, а мајка Тиберија и Гаја, је била Корнелија³, ћерка Сципиона Африканца Старијег⁴. Колики је био углед породице Граха у Риму говори и чињеница да је краљ Птолемеј, по смрти Тиберија Семпронија Граха, нудио брак Корнелији. У модерној историографији под

¹ пропретор има овлашћења претора, али није претор

² граница између Hispania citerior, оностране, и Hispania ulterior, оностране Шпаније, је долина реке Ебро. У односу на Рим, разликујемо онострану, односно онострану Шпанију.

³ жене у старом Риму имају само гентилно име, име рода

⁴ Публије Корнелије Сципион Емилијан прозван је Сципион Африканац Старији пошто је у бици код Заме 202. п. н. е. поразио чувеног картагинског војсковођу Ханибала и допринео победи Рима у II Пунском рату (218 - 201).

овим именом се подразумева египатски фараон Птоlemeј VI Филометор, који је владао од 181. до 146. п. н. е. под римском заштитом. Од дванаесторо деце Тиберија са Корнелијом у животу су остала: ћерка Семпронија, која је удата за Сципиона Млађег, адаптивног сина Сципиона Старијег, затим синови Тиберије и Гај. Оба сина су била веома образована. Тиберијеви учитељи били су ретор Диофен из Митилене и филозоф - епикурејац Блосије из Куме. Како је Тиберије десет година био старији од брата Гаја, политичко деловање сваког од њих пада у различито време.

Тиберије је са двадесет година постао члан аугура, колегија свештеничког који прориче будућност на основу лета птица и на основу проучавања животињске утробе. У III Пунском рату (149 - 146) борио се заједно са шураком Сципионом под зидинама Картагине. Недуго затим оженио се Клаудијом, ћерком Апија Клаудија, бившег цензора и конзула, а који је уживао титулу *princeps senatus*, тј. право да први говори у сенату. 137. године п. н. е. Тиберије, као квестор, био је заједно са конзулом Гајем Манцином под келтиберским градом Нуманцијом, центром отпора римској власти на Иберијском полуострву. Пошто је конзул био потучен у великим биткама и како би спасао себе и своје војнике, послао је гласнике устаницима да преговарају о миру. Становници Нуманције пристали су на услове мира повољне по Римљане само због угледа Тиберија. Наиме, Нумантинци су захтевали да једино преговарају са Тиберијем, не само због славе његове личности, већ и због славе Тиберијева оца, који је ратовао и својевремено склопио мир са становништвом Иберијског полуострва у периоду 180/179. п. н. е. Тиберије 137. п. н. е., као и његов отац склапа мир са Нуминанцима. Међутим, представници сенатских кругова незадовољни условима мира, раскидају мировни споразум. Гаја Манцина и Тиберија стадоше оптуживати за велико понижење Рима. Конзул, наг и везан, предат је непријатељу, док су се Тиберије и остали заповедници спасли захваљујући подршци преживелих војника и народа. Плутарх тврди да је Тиберију помогао и Сципион, који, са друге стране, се није потрудио да Тиберијев споразум са Нуминтанцима буде прихваћен. 134. п. н. е. Тиберије је изабран за народног трибуна. Народни трибуни су бирани у лето, а на дужност су ступали 10. децембра исте године.

3. Обнова аграрног закона

Тиберије је желео обновити пролетеријат који је чинио основу римске војске. Апијан пише како је Тиберије озбиљно говорио о италском племену као сродно Римљанима, ратоборно, које је могло уздигнути борбену способност римске војске. Негидовао је против робова, који су били некорисни за војску и који су према својим господарима били неверни. Плутарх, позивајући се на памфлет Гаја Граха, пише да је Тиберије путујући кроз Етрурију на путу за Нуманцију, био запрепашћен ненасељености земље, коју су обрађивали робови. Подстакнут овиме, затим идејама својих учитеља, Диофена из Митилене и Блосија из Куме, и натписима урезаних на зидовима храмова и јавних зграда да сиромашнима врати јавну земљу, одлучио се на обнову закона Лицинија и Секстија. Један од три закона Лицинија и Секстија, који је донесен 367. п. н. е., предвиђао је, како тврди Тит Ливије, да нико не може поседовати више од 500 југера (125 хектара) државне земље. У модерној историографији се сматра да је закон заиста постојао и да је прописивао неко ограничење, али да је ограничење од 500 југера интерполација из времена које следи.

Да би на прави начин могли схватити сврху Тиберијева закона, о којем ће касније бити речи, треба се осврнути на питање расподеле земље у римској држави до Тиберијева времена. Римљани, пошто би освојили једну територију, део земље би продавали, а део, око једне трећине, би претварали у државну земљу. На новоосвојеним територијама оснивали су колоније које су представљале упоришта римске власти. Обрађену државну земљу су изнајмљивали, док су необрађену државну земљу давали на обраду Италицима, под условом да ови последњи Риму

дају део годишњих плодова. Овом мером Римљани су желели повећати број италских племена која су чинила основу римске војске. Последица римских освајачких ратова је пораст броја робова и прерастање Рима у светску робовласничку државу. Наиме, закон о ограничењу земљишних поседа није поштован и богаташи су при подели нове земље давали веће закупнине и тако постајали управитељи пространих земљишних поседа — латифундија. Највише латифундија је било у Етрурији и јужној Италији. Латифундисти су се користили јефтиним робовским радом, јер сами робови нису имали никаква права, нису служили војску, а њихова деца су аутоматски постајала робови. Долази до пропадања сељаштва. Разлози томе су бројни, између осталих:

- Сељаци имају обавезу служења војног рока и у време њиховог одсуства њихова земља пропада. Нису у могућности да конкуришу јефтиним прозводима са поседа богаташа, те се задужују и ускоро остају без земље.
- У то време сточарство, које захтева простране пашњаке, потискује земљорадњу.
- Градови се снабдевају житом са Сицилије и Сардиније.

Наведене чињенице временом ће изазвати оштре политичке борбе и пропали сељаци ће захтевали да им се одузета земља врати. Плутарх тврди да је Гај Лелије, пријатељ Сципиона Млађег, покушао поправити то лоше стање предлагањем једног закона или 145. када је био претор или 140. када је био конзул. Не зна се шта је предвиђао Лелијев закон, али од њега се одустало због зловоље богаташа.

Тиберије је својим законом желео помоћи ситним сељацима и градском пролетаријату не само да би обновио сталез који чини основу римске војске, већ и из следећих разлога: економског, оживљавање пољопривреде Италије, социјалног, збрињавање људи без земље, и политичког, смањење градског пролетаријата који је могао послужити појединцима као снага за стицање моћи. Он није сам саставио закон, већ уз помоћ таста Апија Клаудија, Лицинија Краса, врховног свештеника и једног од најбогатијих људи у Риму, и Муција Сцеволе, брата Лицинија Краса и конзула (133)⁵. Апијан тврди да се предлог закона састојао у томе да нико није могао поседовати више од 500 југера земље и по 250 на два старија сина. Дакле, једна породица није могла поседовати укупно више од 1000 југера. Вишак земље требали су тријумвири разделити сиромасима. Тријумвири или они који треба да дају и додељују њиве — *Triumviri agris iudicandis adsignandis* — су представљали комисију од три лица, која се мењала сваке године. Према *периохама* Тита Ливија следи да је земља од 500 југера постајала приватно власништво које се није могло продавати. Нови поседници су имали право да земљу оставе својим наследницима, али не и да је отуђе. Вишак земље, који се делио сиромасима, такође је постајао трајан посед који се није смео продавати. Према једном закону *Lex Agraria* (?) да се закључити да је највећа парцела пролетеријара требала износити 30 југера. Просечне парцеле су вероватно износиле 10 југера.

Овај предлог закона беше стављен на гласање у трибутској скупштини. Народни трибун Марко Октавије, подстакнут од богаташа и искористивши право интерцесије, није дозволио да се закон стави на гласање. Према римском уставу (*mos maiorum* — обичај предака) код предлагања закона читав колегиј народних трибуна морао је бити сагласан; противљење једног од њих било је довољно да се предлог повуче. Тиберије, противно *mos maiorum*, није повукао закон. Плутарх наводи да је Тиберије, ипак, повукао свој обзирни закон и саставио нови, који је био строжији према богаташима. Међутим, данас није познато које су биле одредбе измењеног закона. Сигурно је да је прогласио *iustitium*, прекид свих државних послова, и затворио Сатурнов храм, где је била државна благајна. Када је одређеног дана позвао народ на гласање неки бивши конзули убедише га да ствар повери сенату. Али у сенату превагу однесоше богаташи те сада Тиберије одлучи да стави на гласање скупштини и закон и, по први пут у историји

⁵ Муције Сцевола је написао *Annales miximum*

Рима, звање једног магистрата, народног трибуна Марка Октавија. Приликом гласања трибутске скупштине закон је изгласан, а Октавије је ражалован. Овим је Тиберије суверенитет скупштине ставио изнад уставних традиција. Као први тријумвири, који су требали расподелити земљу, били су изабрани Тиберије, његов таст Апије и Гај Грах, који се у то време борио против Нуманције под Сципионом Млађим. Међутим, расподела земље је представљала прави подвиг. Тешко је било утврдити државне границе, право власништва, добити подршку сената.

У то време (133) умро је пергамски краљ Атал III. Како су још за живота краља римски грађани продрли у све поре економског живота Пергама, Атал реши земљу завештати Риму. Тиберије, како би придобио наклоност народа, предложи да краљевом благајном не располаже сенат, већ народна скупштина и да новац завештан Риму се расподели пролетаријату, који је недавно добио земљу. Плутарх тврди да је овај закон Тиберије предложио, међутим код Ливија стоји да је Тиберије претио да ће предложити. Како било предлог Тиберија је нарушавао спољну и финансијску политику сената. Против Тиберија је био и сенат и део народа који је био узнемирен Тиберијевим политичким поступком према Октавију.

5. Тиберијева смрт

Тиберије и његови пријатељи ускоро су уочили да Тиберије мора да се поново кандидује за народног трибуна, што је било противно римској традицији. Поновни избор — *iteratio* — је био незаконит. Према закону из 180. године п. н. е., *lex vilia annalis*, између понављања исте магистратуре морало је проћи најмање десет година. Међутим, да би Тиберијеви закони могли да се спроведу у потпуности и да би сам Тиберије био заштићен од непријатељског гоњења⁶ морао је поново бити изабран за народног трибуна.

Како би придобио гласаче међу народом, приступио је низу реформи о којима пише Плутарх. Један од првих предлога је био да се народу да право жалбе на одлуку судске магистратуре (*ius provocationis*). Скратио је војну службу. Настајао је на сваки начин ослабити моћ сената, утврдио је да један део судија буде из витешког сталежа. Раније су судије биле само из сенаторског сталежа. Данас се ови закони приписују Тиберијевом брату, Гају Граху.

Кад је дошао дан гласања Тиберије није имао довољну подршку, те је избор одложио за следећи дан. Другог дана избора дошло је до оружаног сукоба. Тиберије је у сенату био оптужен да тежи тиранији и краљевској власти. Група сенатора предвођена Сципионом Назиком из рода Корнелијеваца затражила је да конзул предузме одлучне мере, а како конзул није желео дати да се ико убије без одлуке суда, сами сенатори су организовали напад на Тиберија. У међувремену Тиберије је са својим присталицама заузео Капитол, где се налазила скупштина. Ускоро је дошло до сукоба у којем је Тиберије убијен. Његов леш као и мртва тела 300 његових присталица су бачена у Тибар. Ово је била, од укидања краљевства, прва буна у Риму угушена крвљу и убијању грађана. Стога и Апијан политичке сукобе у време Граха сматра почетком грађанских ратова. Сципион Назик послат је у Африку, а Тиберијеву политику ускоро ће наставити његов брат Гај Грах.

Извори:

- Апијан, Римски грађански ратови, Превео с грчког језика Богдан М. Стевановић, Дерета, Београд 1991.
- Плутарх, Тиберије Гракхо, Успоредни животописи III, превод и белешке Здеслав Дукат, Загреб

Уџбеници:

---

⁶ *sacrosancti* — у верском смислу трибуни су били неповредиви и сваки злочин над трибуном сматран је скрнављењем

- Н. А. Машкин, Историја старог Рима, Београд 1982.
- Историја за I разред гимназије, Београд 1995.
- М. Мирковић, Римска држава под краљевима и у доба републике (753 - 27 пре Хр.). Историја и институције, Досије, Београд 2002.
- Белешке са предавања проф. С. Ферјанчић у Београду 18. 10. 2002. и 01. 11. 2002.

Приручници:

- В. Бухвалд, А. Холвег, О. Принц, Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века, Београд 1984.

Г А Ј Г Р А Х

1. Извори о животу Гаја Граха

О животу, деловању и законским предлозима Гаја Граха сведоче подаци које пружају:

- Апијан у делу *Римска историја* у књигама посвећеним грађанским ратовима.
- Плутарх у биографији Гаја Граха.
- Гај Фаније, пријатељ Сципиона и Гаја Граха, конзул 122. п. н. е., који је написао једну краћу историју временом изгубљену. Вероватно се називала *Annales* и описивала је унутрашње сукобе и била испуњена дугим говорима, како самог Фанија, тако и других људи.
- Тит Ливије, родом из Патавија (око 59. п. н. е. до 17. н. е.), а који је живео у Риму. Написао је и монументално историјско дело у 142 књиге *Од оснивања града*, од којих је данас сачувано 35. Садржај изгубљених делова може се за сваку књигу реконструисати из кратких извода начињених у време царева, тзв. периха (*Periochae*).
- Дион Касије (150 - 235) родом из Никеје, Битинија, дошао је рано у Рим где је постао високи државни чиновник. Написао је на грчком језику римску историју у 80 књига. Важан извор за разумевање спољне и унутрашње историје Рима.
- Гај Велеј Патеркул почетак I века н. е., родом из Кампаније и римски историчар. У *Римској историји* даје преглед, почев од историје Истока и Грчке до године 30. Дело, написано на брзину, има ограничену вредност као извор.
- Орозије, хришћански писац V века из Бракаре, са простора данашње Португалије, написао је *Historia adversum paganos*.
- Сикул Флак, који је писао о премеримс земље (?).
- Фрагменти Гајевог говора сачувани су и код Цицерона објављених у збирци А. Malcovati, *Oratorum Romanorum fragmenta libere rei publicae* (?).
- Фрагмент закона *lex acilia de repetundis*, објављен у једној великој збирци „Избори римског права пре Јустинијана (S. Riccobono, *Fontes iuris romani ante Iustiniani*).

2. О животу Гаја Граха

Гај Грах, као и његов старији брат Тиберије, води порекло од угледне породице Семпронија, са очеве стране, и угледне породице Корнелијеваца, са мајчине стране.

Када је Тиберије Грах био изабран за народног трибуна 134., тада се његов десет година млађи брат Гај Грах већ налазио на Иберијском полуострву. Он је заједно са Сципионом Млађим ратовао против Нуманције (137 - 133).

По смрти Тиберија Граха као нови тријумвири за деобу земље били су изабрани Фулвије Флак, Папирије Карбон и Гај Грах.

126. п. н. е. Гај Грах је коцком био изабран да иде на Сардинију као квестор конзула Ореста. Према Плутарху једне хладне зиме на Сардинији, како се римска војска налазила у јадном стању, врховни заповедник је тражио од градова потребну одећу и храну за своје војнике. Пошто су градови, уз допуштење сената, одбили да помогну, Гај Грах се сам организовао да обезбеди провијант за

војску. Тако му је један од Масинисиних⁷ синова, иначе краљ Нумидије, послао неопходну помоћ у житу. Овом самосталном политиком Гај је само продубио јаз између себе и сенатора. Како би му се осветили, сенатори су продужили мандат конзулу. Овим је и квестор, Гај Грах, морао остати уз конзула на Сардинији. Разљућени Гај се вратио у Рим где га стадоше оптуживати, јер је без допуштења напустио дужност. Међутим, Гај, као изузетан говорник, оправдао се аргументима да је много дуже служио у војсци него други, дванаест место десет година, да је три место једне године вршио дужност квестора и да се из рата вратио празне кесе.

У међувремену долази до побуне у Фрегели, волшчанском граду. Наиме, Фулвије Флак, који је изабран за конзула 125. п. н. е., мислио је да предложи да се Италицима да грађанско право. Сенатори, уплашивши се да предлог не наиђе на одобравање, пошаљу Флака да гуши побуне по Галији. Италици у Фрегели, видевши да ће њихова ствар пропасти, дигну устанак. Римљани су се сурово обрачунали са Италицима, а непријатељи Граха су ову побуну искористили да Гаја оптуже као узрочника устанка. Али се Грах опет успео оправдати, стећи наклоност народа и кандидовати се за народног трибуна 124. п. н. е.

123. године п. н. е. Гај је наишао на велику подршку народа и изабран је за народног трибуна. Захваљујући својим реформама, о којима ће касније бити речи, Гај је и за 122. био изабран као трибун.

3. Гај Грах, народни трибун и реформатор

Пошто је освету брата сматрао својом дужношћу, Гај је предложио следеће законе како би казнио непријатеље породице Грах:

- Један од његових првих закона је био да се на судску одговорност позове сваки онај ко без суда прогна римског грађанина. Законски предлог био је директно уперен против Попилија Лената, који је, вршећи дужност конзула 132. године, протерао из Рима све присталице Тиберија Граха. Овај закон, у ствари, представља обнављање старинског права жалбе на одлуку магистратуре, којим се појединац штити од самовоље магистратуре — *ius provocacionis*. Попилије, не сачекавши суђење, побегао је из Италије.
- Против Марка Октавија, Гај је смислио следећи закон да ако народ неком магистрату одузме његову службу, он не може више учествовати у политичком животу. Законски предлог против Марка Октавија Гај је повукао на иницијативу Корнелије.

Да би уз себе привезао римски народ предлаже следеће:

- *Lex agraria*, обнова аграрног закона Тиберија Граха: додела јавне земље пролетаријату. Сикул Флак наводи Гајев предлог да нико не сме поседовати земљу величине преко 200 југера. У модерној историографији се сматра да се Гајев предлог односи само на поседе у колонијама. Остаје питање да ли је Гај у потпуности обновио Тиберијев закон. Апијан наводи да је по смрти Тиберија аграрна комисија наставила са радом који није био лак. Тешко је било одредити међе поседа, а исправе о куповини земље су биле или сумњиве или изгубљене. Стога комисија је предложила да се земља савезника поново измери и подели. Овакав предлог уплашио је савезнике, који су на своју страну успели придобити Сципиона Млађег. Сенат је на предлог Сципиона судска овлашћења са комисије за доделу земље пренео на конзула Тудитана. Пошто је Тудитан отишао у Илирију и пошто су комисији одузета судска права, у Риму није остао нико да суди и комисија је остала без посла. Дион Касије, међутим, тврди да су тријумвири наставили са радом и после Сципионове смрти (129). Овај податак наводи на закључак да је сенат својевремено само опоменуо аграрну комисију да не дирају земљу савезника.

⁷ Масиниса је нумидски краљ који је помогао Римљанима у њиховој борби против Пуна

Ако је овај закључак тачан, следи да Гајев аграрни закон сада укључује и земљу савезника. У случају да није тачан, следи да је Гај само обновио Тиберијев закон.

- *Lex frumentaria* или закон о житу, одређивао је за сиромашне нижу тржишну цену жита. Према Апијану, одредио је да се месечно сваком члану једне породице даје жито из државне благајне⁸. Овде треба имати на уму да је пре Гајевог трибуната 125. године била велика најезда скакаваца у Африци и 124. године устанак робова на Сицилији, због чега је жито било веома скупо.
- *Lex militaris* који је одређивао: да се опрема војника плаћа из државне касе, да се у ту сврху ништа не одбија од војничке плате, да војску служе старији од 17 година.
- *Lex de coloniis* или закон о оснивању колонија, према Плутарху Гај је дао да се оснују нове насеобине у Таренту и Капуи. Велеј Патеркул наводи да су 123. п. н. е. Римљани основали две колоније, Нептунују (Тарент) и Сколацију у јужној Италији.
- *Lex de Rubria*, Гај је прихватио законски предлог трибуна Рубрија да се поново насели Картагина коју је разорио Сципион. Земљиште овог простора је било плодно и Гај је намеравао да оснује колонију Јунонију или Хереју (названу по грчкој богињи Хери) коју би населили 6000 колониста из слоја сиромашнијег плебса. План је био да свако добије парцелу величине до 200 југера. Податке Плутарха и Апијана потврђују недавно откривени трагови центуриације, подела земљишта на парцеле од 200 југера, пронађених у североисточном Тунису. По Гајевој смрти сенат је одлучио да се колонија не оснива јер је подразумевала анатемисано земљиште, тј. земљу коју је Сципион, када је разорио Картагину, проклео и на којој је забранио оснивање било какве насеобине. Ипак колонистима, које је довео Гај, јесте дозвољено да населе овај простор иако град никад није основан.

Да би придобио сталеж витезова предлаже:

- *Lex iudiciaria* или Закон о судовима. Становници провинција нису имали право жалбе на свог магистрата за све време док се налазио на власти; они су могли да се жале на одлуке управника тек пошто он преда своја пуномоћја. 149. п. н. е. по закону народног трибуна Луција Калпурнија Пизона заведени су специјални судови, тзв. сталне судске комисије за разматрања случајева изнуђивања. У тим комисијама заседали су сенатори који су представнике свога сталежа (намесници провинција водили су порекло од сенатора) често ослобађали упркос материјалним доказима. Када је Маније Аквилије, намесник провинције Азије и оптужени за злоупотребу, ослобођен кривице на суђењу, Гај је решио да се позабави овим питањем. Према *перихолама* Тита Ливија Гај је намеравао да прошири сенат тако што би броју судија од 300 чланова сената додао још 300 нових судија из редова витезова. Овим би доношење пресуда постало овлашћење свих 600 судија. Апијан тврди да је суђење са сената пренесено на витезове. У модерној историографији се сматра да је Гај 123. п. н. е. покушао само да прошири сенат. Када му то није пошло за руком, он је 122. п. н. е. суд пренео на витезове. Закон је био уперен против сенатора и био је у интересу витезова. Фрагмент овог закона, *Lex acilia de repetundis*, урезан је на бронзаним плочама које су пронађене у Напуљу 1521. године. Објављене су у једној великој збирци „Избори римског права пре Јустинијана⁹” (S. Riccobono, *Fontes iuris romani ante Iustiniani*).

⁸ Оваква пракса је постојала у хеленистичким градовима на истоку, где је град обезбеђивао жито по јефтинијој цени и у довољним количинама. Жито је чувано у посебним житницама — *horrea*.

⁹ Јустинијан кодификовао римско право

- Lex de provintia Asia или закон о провинцији Азији. Известан део земљишта римских провинција претваран је у „државну земљу” (ager publicus) и намесници (претори) провинција су га давали под закуп. У провинцијама су организоване лицитације. У Риму су оснивана откупна друштва (societates publicanorum), која су држави унапред исплаћивала одређену суму, па је затим наплаћивала од локалног становништва уз велики суфицит. Гај Грах предлаже да се лицитације одржавају у Риму. Овим у лицитацији могу учествовати само богати Римљани и отпада могућност конкуренције локалних финансијера. Закон је спроведен у интересу витезова јер су добијали неограничена права за економску експлоатацију богате источне провинције. О овом закону не пише ни Плутарх ни Апијан.

Да би обезбедио подршку савезника:

- Lex de sociis, римски грађани су имали пуно римско право, тј. и приватно право и јавно право. Приватно право јесте: ius connubii, право брака, и ius commercii, пуно имовинско право, заједно са правом да се обраћају римском суду ради заштите својих материјалних интереса. Јавно право јесте: ius suffragii, право гласа, и ius honorum, право да постављају своју кандидатуру за магистратуре. Латини су до Гајевог трибуната имали латинско грађанско право, тј. пуно приватно право. Остали су уживали статус савезника, тј. нису смели водити спољну политику без одобрења Рима. Према Плутарху, законом lex de sociis Гај савезницима даје једнако бирачко право као римским грађанима. Према Апијану, Гај је позвао Латине да траже римско грађанско право, а осталим савезницима је дао право гласа на римским изборима да би се и њима послужио приликом доношења нових закона. У модерној историографији на основу Апијанових података се закључује да су Гајевим законом Латини добили пуно римско право, а савезници латинско. Вероватно је Гај овим законом изгубио доста локалних присталица јер Римљани нису били ради изгубити свој привилегован положај над осталима.

* * * * *

- Према Апијану донео је и следећи закон: ”ако број оних који се јављају за трибуне није потпун да народ изабере једног од досадашњих за следећу годину”¹⁰. Сличан закон, да један трибун више година узастопно може вршити службу, предложио је 130. године Карбон (?). Међутим, овом предлогу се успротивио Сципион Млађи, те закон није изгласан.

4. Сенат против Гаја Граха

Сенат никако није био задовољан акцијама Гаја, стога на своју страну је најпре успео придобити једног од народних трибуна, Ливија Друза Старијег. Ливије је имао задатак да народ, нудећи му одређене привилегије, придобије на своју страну, тј. да народ приближи сенату и тиме га окрене против Гаја. Да Гај не би реметио планове сената, одлучено је да Гај и Фулвије напусте Рим како би надгледали обнову Картагине. У међувремену, Ливије у Риму предлаже следеће: да се оснују дванаест колонија, које ће населити по 3000 најсиромашнијих, да се укине закупнина за подељењу земљу и да се у војним походима нико од Латина не сме кажњавати шибавем. Ови радикалнији Ливијеви предлози учинили су се примамљивијим народу. Сенат је имао успеха и Гај није изабран за народног трибуна 121. године. Гај Грах остаје само члан комисије за деобу земље. Како би му одузели и ову функцију покренуто је питање о колонији Јунонији која је основана на анатемисаном земљишту. Сенат, предвођен конзулом Опимијем, искористивши тобожње гласове о неповољним знамењима, сазвао је народну скупштину да укине Рубријев закон о колонији Јунонији. Орозије тврди да је у плану било гласање против свих закона Гаја Граха. На дан заседања скупштине на Капитолу дошло

¹⁰ Апијан, Римски грађански ратови, Превоо с грчког језика Богдан М. Стевановић, Дерета, Београд 1991.

је до инцидента и Опимијев ликтор је убијен од присталица Граха. Тада је сенат изгласао први и чувени *senatus consultum ultimum*, којим се избегавало именовање диктатора тако што су се конзулима давала готово неограничена овлашћења. Сенат је позвао Гаја и Фулвија на одговорност. По Опимијевом наређењу, сенатори и један део витезова јавили су се на Капитол наоружани. Гај и Фулвије запосели су са својим присталицама Авентин и заузели су Дијанин храм. Гај је позивао и робове да му се придруже, нудећи им при том слободу. Међутим, робови нису одговорили на овај позив. Потом су Гај и Фулвије сенату послали Квинта, сина Фулвија Флака, на преговоре. Пошто је Гај одбио да ненаоружан дође на Капитол и преговара са сенатом, Квинт, када је други пут послат, је ухапшен, а на Граха су послате наоружане присталице сената. Опимије је против Гаја послао најмљене критске стрелце. 3000 Гајевих присталица је убијено, а њихови лешеве бачени су у Тибар. Имовина погинулих је конфискована, а њиховим ближњим забрањено је да носе одело за жалост. Фулвије Флак био је убијен у радионици неког свог присталице, у којој је хтео да се сакрије. Гај Грах је успео да побегне на другу страну Тибра. У шумарку Фурина нађени су лешеве Граха и њему оданог роба. Претпоставља се да је Грах, не желећи да падне у руке непријатељу, наредио своје робу да га убије.

У овом сукобу сенат је однео победу. Опимије је извршио свечано очишћење града и обновио је храм Слоге — Конкордије — који је подигао још Камило. Народ је Тиберију и Гају Граху подигао кипове на видљивом месту, где су приносили жртве.

5. Аграрни закон после смрти Гаја Граха

Закони доношени после 121. п. н. е. постепено су укидали оно што су Граси били завели. Непосредно по смрти Гаја, комисија за доделу земље је наставила са радом. О томе сведочи фрагмент натписа нађеног у северној Африци у Картагини. Овај натпис објављен је у збирци *Изабрани латински натписи*¹¹ под бројем ILS 28. У натпису сачувана су имена аграрне комисије после смрти Гаја Граха: Гај Папирије Карбон, Гај Сулпиције Галба и Луције Калпурније Бестија. У случају да је натпис истинит онда је комисија вероватно радила под утицајем сената. Наиме, Папирије Карбон је 121. подржао кандидатуру Опимија за конзула¹², док је сам вршио службу конзула 120. године. Калпурније је својевремено из прогонства вратио Попилија Лената¹³.

По смрти Граха аграрно питање је решено на следећи начин:

закон 1. Према одредбама Тиберијевог закона земљопоседници своју земљу нису могли продавати. 121. године донесен је закон по којем сопственици могу продати земљу око које се води спор. Овај закон се тиче парцела које су сиромашни добили од вишка државне земље.

закон 2. Народни трибун Спурије Борије је одредио да се земља више не дели. 119. године укинута је аграрна комисија. Новац пореза се дели појединцима, пролетеријату, да би могли куповати јефтино жито.

закон 3. Укидање пореза.

У модерној историографији се води расправа по питању ко је донео последња два закона. Према Апијану у време Спурија Борија постојао је порез. Следи да је Борије спровео други закон. Савремени историчар Бротон сматра да је други закон заиста донео народни трибун, али да у римским магистратима нигде није забележено име Спурија Борија. Цицерон, пак, у једном свом говору наводи да је народни трибун Спурије Торије донео аграрни закон и ослободио земљу пореза. Према Цицероновим подацима можемо идентификовати Торијев предлог са трећим законом.

На бронзаним плочама, које су пронађене у Напуљу 1521. године, тј. на полеђини

¹¹ Н. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae I — III*, Berlin 1892 - 1912.

¹² погледати одељак 3. текста о Гају Граху

¹³ погледати одељак 2. текста о Гају Граху

закона *Lex acilia de repetundis*, урезан је и закон *lex agraria* или *lex Thoria*¹⁴. Као последњи цензори у натпису се помињу Луције Метел и (?) који су вршили службу од 115. до 109. године. Помињу се и конзули за 113. годину, 112. и 111. Од 100 редова текста, у 95. помињу се плодови жетве који тек треба да се оберу за избор конзула 111. године. Све ово наводи на закључак да је закон донесен 111. године. Одредбе овог закона су:

- Државна земља у Италији постаје приватно власништво људи који га држе. Односи и на парцеле од 500 југера и мање.
- Укида се порез на ту земљу. Према Цицерону у складу са законским предлогом Спурија Борија.
- Колоније и муниципије у Италији и њихови грађани могу да користе државну земљу под условима из времена пре Тиберија Граха.

Овим законом укинут је некадашњи систем да римски грађани користе земљу, која је, уствари, државна земља.

Извори:

- Апијан, Римски грађански ратови, Превео с грчког језика Богдан М. Стевановић, Дерета, Београд 1991.
- Плутарх, Гај Гракхо, Успоредни животописи III, превод и белешке Зде-слав Лукат, Загреб

Уџбеници:

- Н. А. Машкин, Историја старог Рима, Београд 1982.
- Белешке са предавања проф. С. Ферјанчић у Београду 01. 11; 08. 11. и 15. 11. 2002.

Приручници:

- В. Бухвалд, А. Холвег, О. Принц, Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века, Београд 1984.

---

¹⁴ према имену трибуна којег помиње Цицерон

Г А Ј М А Р И Ј Е Д О 99. п. н. е.

1. Живот Гаја Марија до 100. године п. н. е.

Гај Марије води порекло из „неугледне” латинске породице која је живела у селу Церетина близу града Арпина, ји. од Рима. Родитељи нису полагали на његово образовање и Марије се још од ране младости нашао у војсци. Он је био тзв. *homo novus*, човек који нема племенито порекло. Истакао се приликом опсаде Нуманције 133. када је и придобио наклоност Сципиона Млађег. Да је вршио службу квестора знамо на основу Маријевог елогијума, посмртног слова, објављеног у ILS 59. Да би вршио квестуру потребно је имати 27 година. Како је Марије рођен 158. научници сматрају да је квестор постао око 130. године. У Маријевом елогијуму службе се броје од најмање до највеће, те као следећа служба помиње се трибунат. 119. п. н. е. Гај Марије постаје народни трибун уз подршку Квинт Цецилија Метела. Метел је водио порекло из угледне патрициске породице, која је од давнина била патрон Маријевој породици. Када се клијент кандидовао за неку магистратуру, патрон је морао подржати ту кандидатуру и обратно. Да би придобио подршку народа, Марије предлаже закон да прилази до биралишта буду ужи како се не би угледнији грађани мешали међу народ и тако вршили притисак¹⁵ и утицали на одлуку народа при гласању. Овом закону се успротивио Метел, којег је Марије дао затворити. Марије као народни трибун имао је право ово учинити. Да би свету показао да се брине само за опште добро и да не брани нити интересе плебса нити патриција, тј. да би добио подршку и једних и других, Марије се предлогу закона о подели жита грађанима жестоко успротивио. Неслагање само једног трибуна било је довољно да се закон не изгласа. Потом се Марије кандидовао и није успео добити ни курулни едил нити плебејски. 115. године вршио је службу претора. У то време му је и суђено због подмићивања при гласању да буде изабран за претора. Ослобођен је оптужбе. Недуго затим био је пропретор у оностраној Шпанији коју је очистио од разбојника. 111. године, како би се приближио племству, оженио се Јулијом из старог патрициског рода Јулијеваца, а која је била тетка касније чувеног римског војсковође Цезара. 111. године почиње тзв. Југуртин рат, када се нумидски краљ Југурта замерио Римљанима. 109. године Метел, вршећи службу конзула, послат је да ратује против нумидског краља. У овом рату Марије се нашао као легат Метела. 108. п. н. е. Марије се кандидовао за конзула. Како је сваки кандидат особно морао бити присутан код избора, Марије, који се налазио у Африци, молио је Метела за отпуст. Метел, после многих одлагања, отпустио га је тек дванаест дана пред избор. Марије је успео стићи на време и бити изабран за конзула по први пут за годину 107. Посебном одлуком народне скупштине Марију је стављено у задатак да настави рат са Југуртом. У овом рату Марије је извојевао победу и 104. године прославио је свој први тријумф. У тријумфалној процесији ишао је и оковани нумидски краљ, који је касније погубљен. У међувремену, Римљани су од германског племена Кимбра са Јитланда претрпели низ пораза од којих су најпогубнији били код Нореје 113. и код Араузија 105. године. У римској војсци било је појава расула и подмићивања. То се и показало у рату против Југурте, који је у више наврата поткупљивао римске великодостојнике. Марије како би помогао римској војсци и како би придобио наклоност народа, спровео је војну реформу. Марије је војску припремао две године 104. и 103. Он је са реформисаном војском успео сузбити нападе, најпре

¹⁵ Цицерон: *De legitus*.

келтског племена Тевтонаца код Аква Секстија 102., а потом разбити Кимбре код Верцеле 101. Иако се у периоду рата није налазио у Риму и противно закону из 180., *lex vilia annalis*, да мора проћи најмање десет година између вршења две исте магистратуре, Марије је и за 104. и 103. и 102. био биран за конзула „in absentia”. Када му је истекао трећи конзулат на кратко је свратио у Рим како би себи издејствовао нови конзулат. У томе је успео и беше изабран за конзула 101. После победе над Кимбрима Марије је прославио свој други тријумф и 100. године по шести пут је био изабран за конзула.

2. Политичка делатност Глауција и Сатурнина да 100. године п. н. е.

Марије је изборио свој шести конзулат захваљујући подршци Гаја Сервилија Глауција и Луција Апулеја Сатурнина, преко којих је и предлагао своје законе. 104. године, поједини историчари сматрају 101., Глауције је предложио закон којим би се судови за изнуђивање пренели на витезове. 106. конзул Цепија је то право пренео на сенат, како тврди Тацит, или на мешовите судове, како тврди Касиодор¹⁶ позивајући се на Ливија. Сатурнин је 104. године п. н. е. вршио службу *quaestor ostiensis*. Наиме, био је задужен за снабдевање Рима житом, које је превожено из луке Остије. Сенат је сменио Сатурнина јер је злоупотребљавао свој положај. Цицерон сматра да је ово био довољан разлог да Сатурнин постане популар. 103. године Сатурнин постаје народни трибун.

Вршећи службу народног трибуна 103. и 99. године Сатурнин је изнео низ законских предлога:

— *Lex agraria*

1. У спису из доба царства, који није настао пре II века н. е., *De viris illustribus urbis Romae*, сачуван је податак да је Сатурнин предложио да се афричка земља подели Маријевим ветеранима. Сваки ветеран имао је добити 100 југера земље. Већина истраживача сматра да овај закон пада у први Сатурнинов трибунат, који је био непосредно по Маријевој победи над Југуртом и освајања дела афричке територије (Нумидија). Да је закон заиста ступио на снагу и да су ветерани добили земљу, сведоче две колоније са овог простора — *Uchi maius mariana* и *Thibaris mariana*. Епитет „*mariana*” сведочи да су у питању били Маријеви ветерани.
2. Аграрни закон који се односио на поделу земље у провинцији цисалпинској Галији, коју су Кимбри освојили, а коју им је Марије преотео, тако да се сматрало да она више не припада локалном становништву већ Римљанима. Овај закон пада у други Сатурнинов трибунат.

— *Lex frumentaria* — У спису из времена Сулине диктатуре (83/2. п. н. е.), *Ad herrenium*, постоји податак да је 103. п. н. е. донет закон о снижењу цена жита. Поједини истраживачи сматрају да је Сатурнин само обновио закон Гаја Граха о продаји жита по ниској цени. Закон пада у други Сатурнинов трибунат.

— *Lex de coloniis* или закон о оснивању колонија на Сицилији, у Ахаји, у Македонији, на острву Церина које се налази у заливу Мали Сирт, а можда и на Корзици. Цицерон у једном свом говору (*Cic. Pro balb. 48*) наводи да је Марије по овом закону добио право да тројици људи из сваке колоније да римско грађанско право. Ово наводи на закључак да су нове насеобине насељавали „савезници”, пре свега Латини. За оснивање колонија изабрана је и комисија. Један од чланова комисије био је отац чувеног Гаја Јулија Цезара. Закон пада у други Сатурнинов трибунат.

— *Lex aruleae de maiestate* или закон о увреди величине римског народа. По предлогу овог закона, како тврди Цицерон (*De oratore*), требало је

¹⁶ Касиодор, прва половина VI века, био писац и римски конзул под краљем Теодорихом. Водила његовог деловања била је помирење римског света са германским. Горе наведено је из *хроники света од Адама до 519. године*.

основати стални суд за злочин увреде величине римског народа и да суд чине витезови. Издаја, не вршеће дужности магистрата, разне ствари су се могле подвести под овај суд. Потреба да се оснује овакав суд, могла је проистећи из неславних првих окршаја Римљана са Кимбрима (пораз у бици код Нореје 113. године, затим код Араузија 105.). Неспособне римске заповеднике, који су изгубили десетине хиљада војника, требало је на прави начин казнити. Међутим, сврха овог закона је касније извитоперена. Суд постаје згодно средство за обрачунавање са непријатељима.

3. Сукоб Глауција, Сатурнина и Марија са Метелом

Сатурнин, као бивши квестор и народни трибун, и Глауције постају чланови сената. Метел, вршећи службу цензора 102., предложио је да се сенатори Глауције и Сатурнин лише звања због порочног живота. Наиме, цензори су ти који састављају списак сенатора и имају право, на основу *lex Ovinia* из 312., да искључују сенаторе из сената — *lectio senatus*. Међутим, Метел, не добивши подршку другог цензора, у овој ствари није успео.

Приликом избора за свој шести конзулат 100. п. н. е., како пише Плутарх, Марије се посебно бојао Метела. Стога, поткупивши изборне јединице — трибусе — издејствовао је да Метел не буде изабран за конзула. Исте године, када је Глауције био председник на избору за народне трибуне и вршио службу претора, Сатурнин се кандидовао за службу трибуна. Сатурнин је рачунао на подршку Маријевих ветерана у народној скупштини. Међутим, како је за трибуна изабран извесни Ноније, угледан човек и непријатељ Глауција и Сатурнина, ова двојица наруче његово убиство. Пошто је Ноније убијен, Сатурнин је постао народни трибун. Сатурнин је аграрном закону о подели земље у цисалпинској Галији додао одредбу да ће се сенат држати онога што народ изгласа и да се ничему неће супростављати. У случају да се неки од сенатора не закуне следи „*sanctio*”, тј. имао се уклонити из сената и платити 20 талената „народу”¹⁷. Најпре, Марије је нападао закон и говорио је сенату да неће пристати на заклетву. Све ово је била замка за Метела, којег се Марије одавно желео ослободити. Последњег дана за заклетву Сатурнин је позвао сенаторе пред народну скупштину да изразе своје мишљење. Марије, у договору са Сатурнином, пошто је први иступио и не базирајући се на свој ранији исказ, рече да пристаје на закон што је изазвало одушевљење народа. Наводно, Марије се бојао да не изазове грађански рат. Остали сенатори, уплашивши се, такође пристадоше на закон. Метел, оправдавши очекивања Марија, једини није одобрио нови закон. Народна скупштина, на подстицај Глауција и Сатурнина, тада је одлучила да се Метелу ускрати „ватра, вода и кров над главом”, тј. да му нико не сме дати уточиште нити било какву помоћ. Метел је заиста искључен из сената. Како је за Метела било опасно даље задржавање у граду, он је тајно напустио Рим и побегао на Род, како тврди Плутарх.

Сатурнин је по трећи пут био изабран за народног трибуна. Претор Глауције је желео постати конзул, али у тој тежњи га је угрожавао други кандидат, веома угледни Мемије. Само Глауцијево кандидовање за конзула било је и противно римској традицији. Између једне магистратуре и избора за неку другу требало је проћи најмање две године. Пошто је за једног конзула већ био изабран Марко Антоније, да би себи обезбедио службу, Глауције је одлучио да ликвидира Мемија. У томе је заиста и успео, али овом приликом је изазвао незадовољство народа, а сенат га је прогласио за непријатеља и изгласао је *senatus consultum ultimum*. Глауције, заједно са Сатурнином, заузео је Капитол. Угушење немира поверено је Марију, који пришавши оптиматима, стаде опседати Капитол. Глауције се надао да ће им Марије помоћи, који је и желео суђење по закону. Међутим, светиња је ликвидирала Глауција и Сатурнина, као и њихове присталице. Закон-

¹⁷ Римској државној благајни.

ски предлози Сатурнина су укинати. 98. године одобрен је Метелов повратак. Марије, незадовољан развојем догађаја, напустио је Рим и отпловио у Кападокију и Галатију под изговором да се поклони „мајци богова”.

4. Војна реформа Гаја Марија 104. п. н. е.

У најстаријем добу римска војска се делила према родовима и племенима. У VI веку п. н. е. римски краљ Сервије Тулије поделио је војску на пет класа. Није постојала стална војска. Временом настаје грађанска војска коју је чинило слободно становништво подељено према имовинском цензу и према старости. Пролетари, људи који не испуњавају имовински ценз, давали су једну центурију. То су тзв. *capiti censi*(?), тј. немају ништа друго до сопствених глава. Ратна служба од 17. до 46. године била је главна дужност сваког Римљанина. Мобилизацију војске вршили су конзули, који су војску попуњавали на основу цензорских спискова. Основна војна јединица била је легија, која се састојала обично од 4200 пешака и 300 коњаника. Ова војска служила је сврси све до краја III века п. н. е. У међувремену многи ратници су се обогатили, па немају више интереса да и даље војују. Долази до расула и подмићивања у римској војсци. У сукобима доста римских војника је изгубило животе. Војсци је била потребна и нова снага. Још у рату са Ханибалом били су регрутовани пролетари. Полибије тврди да је у једном тренутку ценз био смањен са 11000 на 4000, како би било довољно људи да служе војску. Гај Марије, добивши задатак од народне скупштине, 104. п. н. е. приступа реорганизацији војске. Он сматра да римску војску може да служи свако ко је способан за рат. Прима у војску пролетаре. Војска је опремана и издржавана из средстава државне благајне. Рок служења у војсци трајао је 16 година. Ислуженим војницима, тзв. ветеранима, држава је додељивала мањи земљишни посед као награду. Од тог времена легија се делила на десет кохорти, од којих се свака састојала од двеју манипула, а у свакој манипули биле су по две центурије. Легија је обухватала од 5 до 6 хиљада људи. Тактичка јединица није више манипула, већ центурија. И оружје и место у строју одређивао је командант, ценз није имао више никакве важности. Место старих застава, свака легија је добила свог сребрног орла. Међутим, војска још увек није стајећа.

Предност Маријеве реформе јесте да је способност за борбу порасла у римској војсци. Пролетари су и те како били заинтересовани да ступе у војску и ратују, јер је то представљало могућност богаћења. Међутим, са Маријевом реформом римска војска добија карактер професионалне војске. Војници су одани војсковођи који им може омогућити богат плен. Војска постаје одлучујући политички фактор у држави. Појединац, уз подршку својих ратника, постаје јачи од државе.

Извори:

- Апијан, Римски грађански ратови, Превео с грчког језика Богдан М. Стевановић, Дерета, Београд 1991.
- Плутарх, Гај Марије, Успоредни животописи III, превод и белешке Здравко Дукаћ, Загреб

Уџбеници:

- Н. А. Машкин, Историја старог Рима, Београд 1982.
- Историја за I разред гимназије, Београд 1995.
- Белешке са предавања проф. С. Ферјанчић у Београду 19. 11. 2002.

Приручници:

- В. Бухвалд, А. Холвег, О. Принц, Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века, Београд 1984.

САВЕЗНИЧКИ РАТ (90. – 88. године п. н. е.)

1. Законски предлози Ливија Друза

Као народни трибун за 91. годину п. н. е. изабран је Марко Ливије Друз из рода Ливијеваца¹⁸. Пре трибуната био је члан комисије *decemviri agris danalis adsignadis* — комисија за доделу земље у колонијама према предлогу Сатурнина. Иако је Друз био близак оптиматима, противио се владајућој сенаторској олигархији и неограниченој моћи витезова у судским комисијама. Да би донекле ограничио власт сената и витезова и да би придобио подршку народа и савезника, приступа следећим законским предлозима:

- *Lex iudicaria*, законски предлог да се судови за изнуђивање, које је 104. године Глауције са сената пренео на витезове, пренесу поново на сенат. Међутим, Друз предлаже и да се сенат, који је тада бројао једва триста чланова, употпуни са још триста најугледнијих људи из реда витезова. Прописао је и ислеђивање због корупције и према сенату и према витезовима. Овом мером Друз је на себе навукао непријатељство и једних и других.
- *Lex frumentaria*, проширење јефтине продаје жита.
- *Lex de coloniis*, оснивање нових насеобина у Италији и на Сицилији. Сматра се да је Друз желео обновити закон свог оца Л. Д. Старијег (ILS 49). Друз је желео да колонијама да неподељени део италског земљишног фонда, који је раније био одређен да се додели ветеранима и беземљашима. Овај закон је одговарао пролетарима, али не и савезницима који су заузели и тајно обрађивали неподељену римску земљу.
- *Lex de sociis* или закон о додељивању права грађанства римским савезницима.

Пре Друза овим питањем занимали су се Фулвије Флак и Гај Грах. Фулвије Флак је, као конзул 125. године, предложио да се Латинима да римско, а савезницима латинско грађанско право. Валерије Максим¹⁹ сматра да је Флак предложио да се савезницима да или римско грађанско право или *ius provocacionis*, право жалбе на одлуку магистратуре. Међутим, пре него што је закон стављен на гласање, Флак је послат у Галију да ратује. Законски предлог је обновио Гај Грах, али је наишао на непријатељство римских грађана свих сталежа.

До Друзова времена Римљани су уживали римско грађанско право, тј. пуно приватно и пуно јавно право. Приватно се састојало од *ius connubii* или право брака са римским грађанином и *ius commercii* или право имовине. Јавно право пак подразумевало је *ius suffragii* или право гласа и *ius honorum* или право кандидовања за неку магистратуру.

Латини су уживали *ius latii*, тј. пуно приватно право. Имали су обавезу да Риму у случају оружаних сукоба пошаљу одред војника. Колико ће ратника послати зависило је од воље самих Латина. У случају да су Латини желели римско грађанско право било је довољно да се трајно преселе у Рим, под условом да једног сина оставе у колонији. Временом ово правило је напуштено да колоније не би опустеле. Замењено је предлогом да грађанско право добије онај који

¹⁸ Син истоименог оца који је вршио службу народног трибуна у време деловања Гаја Граха, 122. п. н. е.

¹⁹ Историчар Тиберијева времена, прве половине I века наше ере. Аутор дела *Facta et dicta memorabilia*.

обавља неку магистратуру у колонији. Они који су уживали *ius latii* могли су гласати само онда када су се налазили у Риму, у једној од 35 триба.

Уговорени савезници уживали су *ius peregrinum* и њихов положај зависио је од тога да ли је уговор са Римом био склопљен својевољно или силом. Нису имали римска грађанска права. Уживали су извесну аутономију, с' тим да нису смели водити спољну политику без одобрења Рима. Пружали су војну помоћ Риму одређену уговором: копнену војску и флоту — *socii navales*. Они који су имали статус савезника, уживали су извесну аутономију, с' тим да нису смели водити спољну политику без одобрења Рима. Савезници су служили римску војску. Нису уживали *ius provocacionis*, нити право учешћа у деоби плена. Ово им је посебно сметало, јер су заједно са Римљанима учествовали у походима и подносили све ратне муке. Њихова имања угрожавали су поседи витезова латифундиста. Сами Италици нису могли конкурисати римским витезовима, који су уживали разне привилегије.

Друз је пристао уз савезнике, јер је сматрао да је то једини прави пут да се положај римске државе учврсти. Пао је у немилост сената када је предложио да римска грађанска права добију и савезници. Многи савезници су дошли у Рим да подрже Друзов предлог. Међутим, многи од савезника су и негодовали, плашећи се да ће им по добијању права земља бити одузета ради стварања нових насеобина. Против Друзова предлога устали су и витезови. Апијан наводи да, иако се народ радовао оснивању нових колонија, није био рад своје привилегије делити са Италицима.

Створен је тајни савез између Друза и савезника. Пошто је Друз дао да се ухапси непријатељ његове политике, конзул Луције Марције Филип, народна скупштина изгласала је законе. Међутим, када је тајна организација разоткривена, ослобођен је Филип, а сенат је укинуо законе. Наиме, Филип, позивајући се на *lex Saecilia* да разни закони не могу да се донесу у пакету, поништио је Друзове предлоге. Друз није стао на чело борбе Италика као што се очекивало. Швајтши да је побеђен, одустао је од даље борбе.

По неуспеху закона о савезницима Друз је убијен од заверника, који до данас нису откривени.

2. Савезнички рат

2.1. Извори

- Једини континуирани извор који сведочи о савезничком рату и који се до данас сачувао, јесте *Римски грађански ратови* од Апијана.
- Диодор са Сицилије (I век п. н. е.) аутор грчке историје света од митског доба до Пезаревог освајања Британије у делу *Историјска библиотека*
- Тит Ливије (око 59. п. н. е. до 17. н. е.) који је написао дело *Од оснивања града* сумирано у *Епитолама* 72 – 75.
- Најзначајнији извор за овај период свакако би била *Историја* претора из 58. п. н. е. Луција Корнелија Сисена, која је сачувана у фрагментима.
- Гај Велеј Патеркул из Кампаније, почетак I века н. е. У *Римској историји* даје преглед, почев од историје Истока и Грчке до године 30. Дело, написано на брзину, има ограничену вредност као извор.
- Павле Орозије, хришћански писац V века из Бракаре, са простора данашње Португалије, који је написао *Historia adversum paganos*.
- Цицерон пружа податке о Папиријевом закону, о којем ће касније бити речи.
- Као изворе овде треба поменути и неке од материјалних остатака, као нпр. оновремени новац и муниција за праћке са упечатљивим натписима и представама. Фрагменти су објављени у збирци ILS.

2.2. Почетак устанка

Неуспех Друзове савезничке реформе и његова смрт довели су до устанка савезника, познатог у историји као Савезнички рат (90 - 88). У појединим изворима срећу се називи као што су *Bellum Marsicum* и *Bellum Italicum*. *Bella Sociale* је назив који се користи од II века наше ере. Овај последњи назив је неоправдан, јер се нису сва савезничка племена побунила против Рима.

Најпре су савезнички градови само склапали тајне савезе и, како би једни другима загарантовали верност, размењивали су таоце. За једну такву размену у граду Аскулуму сазнао је римски проконзул Сервилије. Када се томе покушао успротивити, убијен је. Сви Римљани, који су се тада налазили у Аскулуму, такође су убијени а њихова имовина конфискована. Овај догађај подстакао је на устанак. Осам племена која су чинила језгро побуне била су: Марси, Пелигни, Вестини, Самнити, Маруцини, Пицентини, Френтини и Хирпини²⁰. Устанак се распламсао у области средње Италије, на простору Самније и Пиценијума. Временом, по првим успесима устаника, побуна се ширила и међу другим племенима. Уз Римљане верни су остали Латини, Умбри и Етрурци. Латини нису имали разлога да учествују у овоме рату јер су већ имали латинско право. У случају да су желели римско грађанско право, било је довољно да се преселе у Рим. Странци, тзв. *перегрини*, су ти који су се побунили. Међутим, како се чини, устаници нису тежили само за римским правом. Желели су државу. Ова претпоставка се изводи на основу чињенице да су устаници ковали новац, који је пронађен приликом археолошких истраживања, као и на основу представа на новцу. Новац у античком свету није био само средство пропаганде, већ и израз потпуне аутономије. У намери стварања независне државе посебно су се истицали Самнити који су и раније ратовали са Римљанима²¹.

2.3. Организација војске

Центар савезничке организације био је град Корфиниј, који је добио назив „Италија”. На челу овог савеза био је сенат од 500 чланова, 12 претора и 2 конзула. Војском су заповедали конзули, који су под собом имали по шест претора. 90. године конзули савезничке војске били су марс Квинт Помпедије Силон и самнит Гај Папије Мутил. Територија је била подељена на два фронта: северни и јужни. Помпедије је предводио војску на североистоку, док је на југу био други конзул²².

Римску војску, пак, су сачињавали Нумиђани, трупе са простора данашње Шпаније и из Галије, као и савезници који се нису побунили. Римљани су регрутовали и „ослобођенике” чији је задатак био да патролирају морем између Куме и Рима. 90. године војском су управљали конзул Публије Рутилије Лупус и конзул Луције Јулије Цезар. Искусне војсковође биле су изабране за легате. Између осталих, легати су били Помпеј Страбон, отац Помпеја Великог, Гај Марије и Сула.

2.4. Рат 90. п. н. е.

На јужном фронту Италици су успели заузети јужни и централни део Кампаније. Устанак се проширио на простор Апулије и Луканије. Једина латинска колонија, која се била побунила против Рима, била је Венусија на путу *Via Arria*. Савезници су успели заузети и Ејсернију чиме је омогућена несметана комуникација Марса и Самнита.

На северном фронту да би се приближили Риму савезници су настојали освојити колоније *Alba Fucens* и *Карсиол* које су се налазиле на путу *Via Valeria*. Апијан

²⁰ Апијан помиње и Помпејане, Венусине, Апулце и Лукане

²¹ погледати самнитске ратове

²² Податке о организацији савезника оставља нам Диодор са Сицилије у 37. књизи *библиотеке*.

обавештава да се одиграла велика битка на реци Лири. Међутим, како се ова река не налази у близини пута, научници радије прихватају податак Орозија да се битка водила на реци Толенсус коју пресеца пут. У овом сукобу Римљани су изгубили конзула Лупуса, али је Гај Марије успео извојевати победу над Марсима и преузети војску на северу.

Гнеј Помпеј Страбон заповедао је војском у Пиценуму, где је сам поседовао земљу. Помпеј је 90/89. опседао побуњени Аскулум. На муницији праћки, која је пронађена на овом простору, били су урезани натписи као што су: *ventri* — у стомак, *feti Rom(eium)* — погоди Помпеја...

У првој години рата савезници су имали доста успеха и постојала је опасност од ширења устанка. Догодили су се и мањи инциденти у Етрурији и Умбрији. Тада је конзул Јулије предложио да сви они који се нису придружили побуни добију грађанска права. Патеркул, пак, тврди да се предлог односио и на оне који благовремено положе оружје. На основу фрагментарног натписа закона пронађеног у Риму, а објављеног у ILS под бројем 8888 сазнајемо да је закон ступио на снагу: „*(G)n Pompeius Sex [filius] imperator] virtutis causa equites Hispanos cives [Romanos fecit in cast]is apud Asculum ex lege Julia*”. У овом случају грађанско право је дато за храброст. Ово грађанско право било је ограничено. Наиме према неким изворима основано је десет нових триба, које су придодате већ постојећим и које су последње гласале. Патеркул тврди да су савезници били ораганизовани у 8 од већ постојећих 35 триба. Са осам гласова ствар савезника никад није могла превагнути.

2.5. Рат 89. године и крај рата

И 89. године рат се наставља. Римски конзули за ову годину били су Порције Катон и Помпеј Страбон. На основу фрагмента Сисена узима се да је Катон погинуо код Фуцинског језера на територији Марса и да је војску преузео Помпеј. Помпеј је на северном фронту успео победити Марсе, Маруцине и Вестине. Сенат савезника, који се до тада налазио у Корфинију, сада се спушта према југу и за свој центар узима град *Vovianum vetus* у Самнијуму.

На јужном фронту 89. године римском војском заповеда Сула. Побуне на југу такође су јењавале и рат је привођен крају.

Ове године донет је и *lex Plautia Papiria*. 89. године народни трибуни били су Папирије Карбон и Плауције Силван. На основу Цицерона сазнајемо да су ова два трибуна предложила да ако се сви становници италских заједница, који су у време доношења закона пребивали у Италији, у року од 60 дана појаве пред претором у Риму, добију грађанска права. Ово је допринело уједињењу и хомогенизацији Италије. Специјалним законом и становници Цисалпинске Галије добили су права. Становници Циспадинске Галије добили су пуна грађанска права, а Транспадинске латинско право.

88. године савезници моле понтиског краља Митридата за помоћ. Митридат, за чије је интересе Италија сувише далеко, одбија да помогне савезницима²³. Савезници, изгубивши најталентованијег вођу — Марса Помпедија Силона — и не добивши помоћ Митридата, морали су положити оружје. Тада, у Риму је букнуо грађански рат.

Извори:

- Апијан, Римски грађански ратови, Предео с грчког језика Богдан М. Стевановић, Дерета, Београд 1991.

Уџбеници:

- Н. А. Машкин, Историја старог Рима, Београд 1982.
- Белешке са предавања проф. С. Ферјанчић у Београду 06. 12. 2002.
- Белешке Срђана Милошевића на основу *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford University Press 1996, 2000.

---

²³ Диодор

Приручници:

— В. Бухвалд, А. Холвег, О. Принц, Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века, Београд 1984.

ГРАЂАНСКИ РАТ ИЗМЕЂУ ГАЈА МАРИЈА И КОРНЕЛИЈА СУЛЕ

1. Извори

- Једини континуирани извор за овај период јесу књиге посвећене римским грађанским ратовима од Апијана.
- Плутархове биографије Гаја Марија и Корнелија Суле.
- Цицерон, I век п. н. е., је аутор дела *Филипике*, написано по узору на Демостенове *Филипике*, само што је усмерено против Катилине и Марка Антонија.
- Диодор са Сицилије, I век п. н. е., је аутор *Историјске библиотеке* грчке историје света од митског доба до Цезаревог освајања Британије.
- Тит Ливије (59. п. н. е. - 17. н. е.) родом из Патавија, а живео и радио у Риму. Аутор је чувеног дела *Од оснивања града* у 142 књиге, од којих је данас сачувано 35. Садржај изгубљених књига сазнајемо из извода, тзв. периоха, састављених у време царства.
- Гај Велеј Патеркул из Кампаније, I век н. е., је аутор *Римске историје*, која обухвата период од историје старог истока до тридесетих година првог века.
- Дион Касије из Никеје у Битинији, II/III век н. е., је аутор *Римске историје* на грчком језику у осамдесет књига. Дело је важно за разумевање унутрашње и спољне политике Рима.

2. Дужничко питање и прилике у Риму 89. п. н. е.

90. п. н. е. док је још трајао савезнички рат у Италији, није било унутрашњих сукоба у Риму. Већ 89. године, са јењавањем савезничког рата, заостриле су се прилике у самом Риму. Већу актуелност него раније добило је дужничко питање. Давне 342. п. н. е. донет је закон народног трибуна Луција Генуција да није дозвољено позајмљивати уз камату, а 326. п. н. е. донет је Петелијев закон по којем је дужник пред повериоцем одговарао својом имовином не својом личношћу, тј. укинута је дужничко ропство. Док је Петелијев закон поштован, то није био случај и са законом Генуција, те је пракса позајмљивања уз камату настављена. У I веку п. н. е. дужници одбијају да плаћају камате због побуна и ратова, што изазива незадовољство повериоца. Претор Азелион добио је задатак да умири прилике у Риму. Азелион, који је стао на страну дужника, предложио је да се закон Генуција обнови и да повериоци одговарају пред судом. Ради овога Азелион је убијен приликом приношења жртве богињи Вести, највероватније по плану повериоца. Сенат је покушао пронаћи и ухватити починиоце, али у томе није успео. Дужничким питањем, својевремено, позабавиће се Сулпиције Руф.

3. Законски предлози Сулпиција Руфа

Један од народних трибуна за 88. годину п. н. е. био је Сулпиције Руф. Он је припадао антисенаторској странци и 91. године пружио је подршку Ливију Друзу млађем. Цицерон га је убрајао у најбоље беседнике. Да би умањио моћ сената, Сулпиције предлаже следеће:

- 115. године п. н. е., према предлогу конзула Емилија Скаула, донет је закон да се ослобођеници, који су имали пуно право имовине и половично

право гласа, упишу у 4 од 31 градске трибе. 90. године п. н. е. према Јулијевом закону — *lex Iulia* — нови грађани требали су се, како наводи Апијан, уписати у 10 нових триба, или, како тврди Патеркул, у 8 од постојећих 35. Сулпиције Руф предлаже да нови грађани, наводи Апијан, и ослобођеници, додаје Тит Ливије, буду распоређени у свих 35 триба. Апијан сматра да је Сулпиције желео придобити нове грађане за предлог да Гај Марије води рат против Митридата. Међутим, савремени историчари се не слажу са Апијаном позивајући се на чињеницу да је процес уписивања грађана у свих 35 триба процес који захтева доста времена. Да ли је Сулпиције овим предлогом желео стећи само присталице или је, пак, тежио добробити римске државе исправљањем неправде према новим грађанима, остаје неизвесно.

- Сви сенатори који су имали дуг преко 2000 денара требало би да врате дуг или да изгубе место у сенату. Овим законом Сулпиције је желе придобити витезове. Наиме, витезови су ти од којих се позајмљује новац и одговара им закон који ће приморати сенаторе да врате дуг. Сулпицију, пак, је неопходна подршка витезова да би се изгласао његов предлог закона да се нови грађани распореде у свих 35 триба.
- Луције Корнелија Сула изабран је да врши службу конзула за 88. годину п. н. е. Сенат је поверио Сули управу над Азијом и вођење рата против Митридата јер је Сулу сматрао најподобнијим. Сула је добро познавао исток јер је 92. био намесник у Киликији, а у савезничком рату се истакао као легат у више успешних битака. Гај Марије, иако је био већ стар човек и компромитован у афери са Сатурнином и Глауцијем, надао се команди у рату против Митридата да би повратио стару славу и побољшао своје материјално стање. Међутим, увидевши да га је Сула претекао, приближио се Сулпицију Руфу. Овај предлаже да се команда у рату против понтског краља повери Марију. Сулпиције је решио помоћи Марију због Маријеве везе са витезовима. Као што је већ наведено Сулпицију је неопходна подршка витезова да би се изгласао његов предлог закона да се нови грађани распореде у свих 35 триба. Треба имати на уму да због друговања са Друзом млађим, који је својим предлогом о судовима доста оштетио витезове, Сулпицију овај сталез није био наклоњен.
- Тит Ливије наводи да је Сулпиције предложио да се врате сви они који су 100. п. н. е. прогнани у вези са случајем Апулеја Сатурнина.

Пошто је изнео своје предлоге, сенат се трудио да спречи законе посвећене дужничком питању и укључивању грађана у свих 35 триба тако што су, наводи Апијан, одредили дане одмора (*feriae imperativae*). Плутарх наводи да је сенат прогласио *iustitium*, прекид свих државних послова. На позив огорченог Сулпиција, на Форуму се окупило 3000 његових присталица и 600 витезова, такозваних противсенатори. Могао је рачунати на подршку нових грађана. Он захтева од конзула да изгласају законе, јер проглашење дана одмора бејаше незаконито. Сула и други конзул, Помпеј Руф, су на време побегли. Сула у својим *меморарима* наводи да се склонио у Маријеву кућу, тобоже да размисли. Увидевши да је у опасности, Сула је укинуо *iustitium* и склонио се у Капуу у Кампанији са намером да оде на исток. Упркос отпору сената, Сулпицијеви закони су изгласани. Народна скупштина наименовала је Марија за команданта у рату против Понтског краља.

4. Сулин поход на Рим

Сула је отишао у Капуу, јер је у Кампанији била смештена војска коју је требао да предводи у рату против Митридата. Два војна трибуна, дошавши у Кампанију са намером да преузму војску, одлуку Народне скупштине, да Марије преузме команду у рату против Митридата, пренели су Сули. Том приликом во-

јни трибуни су убијени. У Риму Маријевци, огорчени на овакав Сулин одговор, протераше из града Сулине присталице уз конфискацију имовине. Војска у Кампанији је пружила подршку Сули бојећи се да би било који други командант изабрао нове ратнике за сукоб са Митридатом, и да би тиме остали без богатог плена. Сула је са шест легија кренуо на сам град. Сулини команданти су тајно напустили војску сматрајући овај поход незаконитим. Наиме, конзул или војсковођа није смео ући у Рим са војском којом је командовао у рату, или која му је била додељена у некој провинцији; по ратном походу пошто је војска остављана у неком делу земље где одреди сенат, или пошто би је конзул распустио, он је сам долазио у Рим. Марије и Сулпиције су се налазили у тешком положају, јер нису располагали борбеним снагама. Сви становници Рима били су позвани да бране град, чак и робови. Међутим, одзив грађана је био лош, док се од робова нико није јавио. После неколико сати уличних борби, Сула је заузео град. Иако је могао владати сам Сула је вратио систем конзула, с тим да је он био један, а други Помпеј Руф. Цицерон наводи да је Сула укинуо Сулпицијеве законе јер су донети силом „*per vim*“. Наиме, Сулпицијеве присталице убиле су сина конзула Помпеја Руфа. Сулпиције и Марије проглашени су за државне непријатеље (*hostes publici*), стављени су ван закона, њихова имовина конфискована и за њима је расписана потерница. Патеркул тврди да је донет закон којим је ово питање било регулисано. Сулпиције је убрзо ухваћен и уморен. Марије је преко Минтурне побегао у Африку, где се није могао задржавати због непријатељства са намесником ове провинције. Потом бежи на острво Церцину на којем су се налазили Маријеви ветерани. Маријеве присталице у Нумидији, које су онде нашли уточиште бежећи од Суле, пошто Марију није било дозвољено да ступи на тло Африке, такође одлазе на Церцину. Маријевци су чекали згодну прилику да се обрачунају са Сулом.

5. Законски предлози Луција Корнелија Суле

Пошто је укинуо Сулпицијеве законе и пошто му се журило на исток, Сула је, како би учврстио свој положај у Риму, предложио неке законе. Његово законодавство спроведено је у интересу оптимата.

- Предложио је да се обнови закон римског краља из VI века Сервил-ија Тулија да се гласање врши по центуријским комицијама. Овим је смањена улога трибутске комиције, коју су чинили сви пуноправни Римљани, и народне скупштине, коју су чинили плебејци. До Сулиног предлога, главна улога трибутске комиције и народне скупштине састојала се у доношењу закона и избору за плебејске магистратуре: народних трибуна и едила. Право доношења закона, Сулиним предлогом, било би пренето на центурије. Смањена би била и власт народних трибуна. Трибуни имају право да сазивају трибутску комицију и народну скупштину, али не и центуријску комицију. Пошто Сулиним законом центуријска комиција доноси законе, а како народни трибуни не могу да сазивају ову комицију, не постоји могућност разматрања њихових предлога закона.
- До 287. године п. н. е. народна скупштина морала је имати одобрење сената, *auctoritas patrum*, да би претресала неко питање или донела закон. Од 287. одлуке народне скупштине имају право закона. Сула предлаже да се обнови стари закон, тј. да ништа не сме бити изнето пред народну скупштину без одобрења сената. Овим законом Сула је ојачао сенат и умањио власт народних трибуна, јер сваки предлог трибуна морао је најпре проћи кроз сенат.

Ова два закона вероватно су спроведена у време Сулине диктатуре 83/82. п. н. е.

- У периохама постоји податак да је Сула предложио закон о оснивању колонија за своје ветеране.
- Апијан наводи да је до Сулина времена велики број сенатора убијено.

Стога, Сула предлаже да се сенат прошири за још 300 чланова. Сула је вероватно желео ојачати сенат ради борбе против Маријеваца. Овај закон није спроведен, јер је захтевао време.

6. Повратак Маријеваца

Сулину власт у Италији могао је угрозити Гнеј Помпеј Страбон који се, по завршетку савезничког рата, заједно са војском налазио у Пиценуму. Сматрајући да је Помпеј Страбон опасан, Сула је послао Помпеја Руфа да преузме команду над војском. Међутим, Помпеј Руф је убијен и Страбон је вероватно у томе имао удела.

Као конзули за 87. годину изабрани су Гнеј Октавије и маријевац Корнелија Цина. Сула, пре него што је отишао у Азију, натерао је Цину да се закуне да ће поштовати његове законе. Међутим, Цина се дате заклетве није придржавао, већ је предложио да се обнови Сулпицијев закон да се нови грађани упишу у свих 35 триба. Патеркул наводи да је доношење закона дошло да подржи становништво из читаве Италије. Цини су били неопходни гласови нових грађана да би изгласао предлог да се прогнаним Маријевцима допусти повратак у Рим. Међутим, Цини се супроставио Октавије. До сукоба је дошло на Форуму, када је Октавије успео победити Цину. Цина је том приликом позвао и робове у помоћ, обећавајући им слободу. Али увидевши да се робови не одазивају, отишао је у оближње градове да тражи помоћ. У његовом одсуству сенат га је лишио дужности конзула, *abrogatio imperii*, под изговором да је Цина оставио град у опасном тренутку и да је позивао робове на побуну.

Место Цине, као нови конзул беше изабран Луције Мерула, који је био *flamen dialis*, тј. свештеник Јупитеровог култа. Мерула је био жртва табуа као *flamen dialis* и то му је ограничавало *imperium*. Није смео да се нађе у присуству војске под оружјем, те није могао бити војни заповедник. Практично Октавије је сам владао.

У избеглиштву Цина стаде окупљати војску. Пришли су му војници Ноле. Наиме, то је била једна легија коју је Сула оставио да опседа град Нолу, град који су још увек држали побуњени Самнити. Војници ове легије били су огорчени јер их Сула није повео у рат против Митридата и тиме им онемогућио задобијање богатог плена. Патеркул наводи да је легија пристала уз Цину онда када је он поткупио војне трибуне, центурионе, а потом и саме војнике. Уз Цину пристао је и Гај Марије са 6000 Етрураца и 500 ветерана. Подршку Цина је нашао и у неким савезничким градовима, као што су Тибур, Френесте... У Риму конзули су се позабавили утврђивањем града. Помоћ су нашли у савезничким градовима који су и раније били верни граду. Очекивали су помоћ из цисаплинске Галије. Међутим, она није стигла на време, јер је Цина заузео град Ариминиј и блокирао пут. Конзули су позвали и Гнеја Помпеја Страбона. Извесни Граније (?) Лицинијан наводи да је Помпеј пристао да пружи помоћ само под условом да буде конзул за 86. годину, на шта Рим није могао да пристане. Када је Страбон желео да помогне без икаквог условљавања, Маријевци су већ били заузели Рим. У Самнијуму постојале су групе побуњеника са којима је ратовао Квинт Цецилије Метел. Сенат је захтевао од Метела да са савезницима склопи мир и притекне граду у помоћ. Дион Касије наводи да су том приликом побуњеници захтевали да они који пређу на страну Рима добију грађанска права, да њима остане задобијени ратни плен и да им се врате заробљеници. Метел и конзули нису могли прихватити ове услове. Тит Ливије наводи да је све услове прихватио Гај Марије и да су потом Самнити приступили Цини.

Да би отежао положај браниоца Рима, Марије је прекинуо снабдевање Рима житом заузимањем луке Остије на мору и градова Ариција, Анција и Ланувија на копну. Пошто је у Риму запретила опасност од глади и епидемије куге и пошто су уз Цину пристали робови из града, конзули су се одлучили да предају град под условом да не дође до покоља. Цини је призната дужност конзула. Цина

и Марије нису испоштовали услов. Посебно је, како Плутарх наводи „ Марије био жедан крви”, јер је био огорчен за силна понижења које је доживео још од савезничог рата. Дошло је до покоља у којем су између осталих страдали конзули за 87. и беседник Марко Антоније. У покољу најгорим су се показали ослобођени робови. Пошто није могао да их контролише, Цина је једне ноћи опколио њихов логор и све их поубијао. Сулини закони су укинута, а сам Сула проглашен је за државног непријатеља. Сулина породица се спасла и побегла у Грчку. Иако нису одржани прави избори, Марије и Цина одређени су за конзуле 86. године. Међутим, Марије није успео да ужива у овом свом седмом конзулату, јер је умро 13. 01. 86. Тачан датум Маријеве смрти сазнајемо захваљујући податку Тита Ливија да је Марије умро на дан јануарских ида. Место Марија конзул постаје Валерије Флак.

За године 86., 85., 84. Цина је вршио службу конзула. Тацит у *Аналима* ову његову владавину назива *dominatio*, што има негативну конотацију. Најзначајнији догађај овог периода је да су нови грађани напоскон уписани у свих 35 триба.

Извори:

- Апијан, Римски грађански ратови, Превео с грчког језика Богдан М. Стевановић, Дерета, Београд 1991.
- Плутарх, Гај Марије, Успоредни животописи III, превод и белешке Зде-слав Дукат, Загреб

Уџбеници:

- Н. А. Машкин, Историја старог Рима, Београд 1982.
- М. Мирковић, Римска држава под краљевима и у доба републике (753 - 27 пре Хр.). Историја и институције, Досије, Београд 2002.
- Белешке са предавања проф. С. Ферјанчић у Београду 13. 12. 2002. и 20. 12. 2002.

Приручници:

- В. Бухвалд, А. Холвег, О. Принц, Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века, Београд 1984.

СУЛИНА ДИКТАТУРА

1. Извори

- Књиге посвећене римским грађанским ратовима од Апијана.
- Плутархова биографија Корнелија Суле.
- Сулини *мемоари*
- Цицерон, I век п. н. е., аутор дела *Говори против Вера, De domo suo* и других.
- Тит Ливије (59. п. н. е. - 17. н. е.) родом из Патавија, а живео и радио у Риму. Аутор је чувеног дела *Од оснивања града* у 142 књиге, од којих је данас сачувано 35. Садржај изгубљених књига сазнајемо из извода, тзв. периоха, састављених у време царства.
- Цезар, I век п. н. е., аутор дела *De bello civili* или *Грађански ратови*, које је недовршено.
- Салустије Крисп, I век п. н. е., први велики римски историчар, који је био Цезаров присталица, а противник Цицерона. Дело *Bellum Catilinae* описује догађаје из 63. године п. н. е.
- Дион Касије, II век н. е., је написао на грчком језику *Римску историју* у 80 књига, која обухвата период од оснивања града до пишчева времена.
- Тацит, I/II век н. е., највећи римски историчар чији је узор био Салустије. Саставио је дело *Анали* или *Annales ab excessu divi Augusti*, које обухвата период од 14. до 68. године.
- Капитолски фасти или *fasti Capitolini*. Фасти представљају спискове магистратура: диктатора, конзула, претора... односно спискове конзулата и тријумфа. Конзуларни фасти обухватају период од 483. п. н. е. до 13. н. е. Тријумфални фасти, пак, период од 753. п. н. е. до до 19. п. н. е. Тријумфални фасти потичу из времена цара Августа.

2. Рат у Италији

Године 85. п. н. е. завршивши рат са понтским краљем Митридатом, Сула је склопио Дардански мир и намеравао да се врати у Италију. У то време у Риму као конзули су били маријевци Цина и Папирије Карбон. Уплашивши се за сопствену власт и Сулине одмазде, стадоше сакупљати новац, храну и војску по оближњим областима. Како би поштедели домаће градове од нових грађанских ратова и како би онемогућили Сулиним приврженицима да му прискоче у помоћ, одлучили су да Сулу сачекају на простору северне Далмације, у Либурнији. У међувремену, војска је била стационарирана у Анкони, граду на обали Јадранског мора. Међутим, конзули су се преварили у оданост својих војника који нису желели прелазити у Либурнију и ратовати против својих сународника. Конзул Цина, који је желео укорити ратнике, бејаше приликом једне скупштине убијен. Требало је изабрати новог конзула, „конзула ауфектуса”, али уплашени Карбон није се враћао у Рим. Наиме, његово присуство као конзула беше неопходно у Риму јер је избор магистратура био задатак центуријацке комиције којом су председавали сами конзули. Пошто му је забрањено да ће га Сенат лишити дужности конзула, *abrogatio imperii*, Карбон се вратио у Рим. Тит Ливије у *перихама* наводи да је Карбон, како би осигурао верност Италика у предстојећем сукобу са Сулом, намеравао да узме таоце. Али, у овоме га је спречио Сенат.

Сула, пак, пре но што ће ступити на тло Италије²⁴ шаље једно претеће писмо Сенату, а сенат узвраћа посланством. Тит Ливије наводи да је посланство послато на предлог принцепса Сената Валерија Флака. Сула је тражио да му се врате старе почести, поред осталог и старо звање. У оригиналу код Апијана стоји израз „*akiosis*”, што је транскрибовано на латински *dignitas*, тј. достојанство. Вероватно је Сула тражио да му се врати *imperium*, звање конзула. У *периодама* пише и да је Сула обећао да ће се покорити Сенату уколико се у град приме они које је Цина протерао, а који су пребегли Сули. Иако су Сулини захтеви наишли на одобравање, Карбон и његове присталице нису биле задовољне. Сукоб је био извештан.

Године 83. п. н. е. почео је рат. Сула се са војском искрцао у Брундизијум у Калабрији. Собом није водио само ратнике из Италије, већ и помоћне ратнике, *auxilia*, са простора Македоније и Пелопонеза. Становници града Брундизиј дочекали су Сулу раширених руку, те им је он даровао имунитет. Под овим подразумевамо ослобађање од плаћања пореза. Многе значајне личности су се придружиле Сули, а поменућемо само неке. Чувени Цецилије Метел Пије, који је у време грађанских ратова 87/6. као проконзул преговарао са савезницима да му помогну у борби против маријеваца. Када је маријевац Цина постао конзул 86. године, Метел се повукао у Африку где је окупљао и спремао војску за рат, по свему судећи против маријеваца. Пошто га је маријевски претор протерао из Африке, отишао је у Лигурију, где је чекао даљи след догађаја. Затим треба поменути, Гнеја Помпеја Великог, сина Помпеја Страбона и једног од учесника првог тријумвирата. Сули је пришао са својим ратницима из Пиценума, где је сам имао поседе. Марко Луције Крас, који ће постати један од најбогатијих људи Рима пошто богатство стекне у Сулиним проскрипцијама. Сула је Красу поверио да војску сакупи на територији Марса. Сули се придружио и некадашњи маријевац Публије К. Петег, који је раније био *triumviri monetalis*²⁵ и који је био протеран из Рима 83. године. Звање проконзула су имали Метел од савезничког рата, Сула од 87. године, а остали су били легати. Да је Сула очекивао и подршку нових грађана у Италији, тј. оних који су 86. године добили грађанска права, сведочи Тит Ливије наводећи податак да се Сула обавезао да ће поштовати захтеве нових грађана. Треба се сетити да је Сула 86. био против давања грађанских права.

Године 83. конзули су били маријевци Гај Норбан и Луције Сципион, којима је у борби против Суле подршку пружио Карбон. Сула се путем *Via arria* упутио према средњој Италији. Плутарх наводи да је до првог сукоба са маријевцима дошло код брда Тифатус недалеко од Капуе, где се склонио Норбан по поразу. То је логичније него Апијанов податак да се битка одиграла код Канусије, која се налази у Апулији и да се по поразу Норбан склонио у Капуу у Кампанији. Постепено Метел и Сула су напредовали према северу. Конзул Сципион кренуо им је у сусрет, ка граду Теан. Сула је показао спремност да преговара. Војсковође су размениле таоце као гаранцију да неће ратовати док се не постигне споразум са Норбаном. Плутарх пише да док је Сула тобоже водио мировне преговоре са Сципионом, војску маријеваца је поткупљивао. Тако је Сципиона војска напустила и прешла на Сулину страну. Апијан, пак, наводи да је маријевац Серторије док су вођени мировни преговори без одобрења заузео Суесу, град који је припадао Сули. Да би одобривољио Сулу, Сципион му је вратио таоце. Неправично освајање Суесе, враћање талаца мада нису тражени, нагнало је војску да се окрене против конзула и стане на страну Суле. Серторије, пошто је његов чин наишао на неодобравање, је побегао у Шпанију. И Апијан и Плутарх се слажу да је Сула поштедео живот Сципиона. Како од Норбана, који се налазио у Капуи, није стигао никакав одговор, Сула је наставио свој продор према северу. На то Карбон је пожурио у Рим, где се постарао да се Метел и друге Сулине присталице прогласе за непријатеље, *hostes publici*.

²⁴ Сула се вероватно тада налазио у Малој Азији, одакле је прешао на простор данашње Грчке и касније Италије.

²⁵ Надгледао је ковање новца

Године 82. п. н. е. конзули постају Карбон, по други пут, и 27. годишњи Марије, синовац чувеног Гаја Марија. Конзулима су пришли неки градови Италије и како Апијан тврди, Галије око реке Пада. У Цицероновим *Говорима против Вера* такође стоји да је Карбон сакупио војску из цисалпинске Галије.

Марије се сукобио са Сулом код Сигниа у Лацијуму. Пошто је део Маријеве војске пребегао, и пошто је потучен, он се склонио у Пренесту. Плутарх, позивајући се на Луција Фенестела²⁶, наводи да Марије није ни учествовао у бици, већ ју је, како је био уморан, преспавао. Пошто је Сула опсаду Пренесте поверио извесном Лукрецију, сам је кренуо на Рим. Град је био небрањен и Сула је лако ушао. Пошто је оставио једну посаду да штити град, сам се упутио ка Клузију у Етрурији, где се склонио Карбон. Сада су ратне операције вођене на простору Етрурије и Умбрије. Сула је чак на своју страну придобио Гале између Равене и Алпа, тј. из цисалпинске Галије.

Код Клузија се сукобио са Карбоном. Иако је имао помоћ Келтибера из Шпаније које је послао Серторије, Карбон је претрпео пораз.

Ствар се одвијала лоше по Маријевце. Норбан је побегао на Род. Када је Сула затражио његово изручење он је извршио самоубиство. Конзул Марије је био затворен у Пренести. После неуспелог покушаја да му помогне и Карбон бежи из Италије и одлази у Африку, с намером да тамо организује отпор против Суле. Помпеј је касније нашао Карбона на Сицилији и убио га.

Док је Сула био у Етрурији, на Рим су са севера кренули претори Луције Брут и Каринат, а са југа Самнити и Луканци. Наиме, по завршетку савезничког рата 89. године п. н. е., Самнићани и Луканци готово су једини устрајали у свом непријатељству према Риму. Маријева странка се измирила са њима, али су Сулу сматрали својим највећим непријатељем. Првог новембра 82. године одиграла се битка код Колинских врата у којој је Сула победио. Тада се и Пренеста предала, а Марије је извршио самоубиство. У граду Лукреције је усмртио Самнићане и Пренестинце, док је Римљане поштедео.

3. Сулине проскрипције. Кажњавање непријатељских градова

Када је Сула поново ушао у Рим спровео је прве проскрипције. Проскрипција је листа са именима проскрибованих која је била јавно истакнута и свако ко је желео (чак и роб) могао је убити било кога од оних чије је име било на листи. Проскрипције нису вршене само у Риму, већ и у другим градовима Италије. Прве проскрипције је саставио Сула. На листама се нису налазили само Сулини непријатељи. Неки су убијани и због свог богатства којег су се желели дочепати други. У проскрипцијама је страдало 2600 витезова, 30 сенатора и 15 конзула. Цицерон сведочи да су трајале од уласка Суле у град до првог јуна 81. године. Конфискована имовина је била или лицитирана или се делила. Плутарх наводи да су грађанска права одузимања уз конфискацију имовине и синовима и унуцима проскрибованих. Тит Ливије, пак, у *периодама* 84. књиге пише да је синовима проскрибованих одузимања само право да се кандидују за неку од магистратура. Модерна историографија више је наклоњена подацима Ливија, но Плутарха.

Да су Сулине проскрипције биле озакоњене доказују подаци које пружају Апијан, Плутарх, Цицерон. Апијан наводи да све оно што је Сула урадио као конзул (88) и проконзул проглашено је за трајно и законито. Плутарх пише да је народна скупштина изгласала право Сули, поред осталог, да погубљује и да заплегује имања. Цицерон у свом *Говору против Вера*²⁷ пише да је донет *lex Cornelia* који је забрањивао да се проскрибованом помогне. У једном другом Цицероновом говору стоји да је *lex Cornelia* предвиђао продају имовине проскрибованих.

Сула је кажњавао градове, који су били наклоњени Маријевцима, тако што је рушио зидине града, конфисковао имовину, глобио, судио и убијао. Цицерон у

²⁶ Живео је у I веку п. н. е., а писац је једне римске историје у 22 књиге

²⁷ Вер је био намесник у Сицилији.

свом говору *De domo suo* пише да је у центуријацким комицијама донет један закон који је предвиђао одузимање земље и грађанских права у неким муниципијама. По свему судећи то су били градови који су у време рата били на страни Сулиних непријатеља. Најгоре су прошли градови Етрурије и Самнијума.

Сула је одузимању земљу даровао својим ветеранима, а заузврат је очекивао њихову подршку. Насељавајући простор читаве Италије, ови људи представљали су неку врсту његове посаде и ослонац власти. Сула је основао 14 колонија у Италији, а поменућемо Клузи, Пренесте, Нолу, Аречиј.

4. Сулина диктатура

Године 82. Рим је остао без конзула јер су конзули за ту годину Марије и Карбон били мртви. Пошто се Сула удаљио из Рима, наредио је Сенату да изабере привременог краља. У Риму још од раздобља краљева (753 - 509) по смрти једног краља следио би период *interregnum*, период међукраља. Овај период трајао би 355 дана, тј. једну римску годину, с тим да би одабрани патрицији владали и смењивали се на сваких пет дана. У време републике традиција *interrex* се примењивала у случају смрти оба конзула или у случају да избор за конзула не успе. Међукраљ је владао само до ступања на власт нових конзула.

У Риму 82. године Луције Валерије Флак, који је био Сулин *magister equitum*, именован је за интереса с надом да ће спровести изборе за конзуле²⁸. Међутим, Сула је писмом затражио од Флака да именује диктатора.

Луције Валерије Флак спровео је у центуријацким комицијама закон о врховној власти *lex Valeria de imperio* и наименовао Сулу за диктатора и то на неодређено време, са задатком да напише нове законе и да да ново уређење Риму, *dictator legibus scribundis et rei publicae constituendae*, све док се не уведе ред у граду и у целој држави. У капитолским фастима стоји титула *dictator rei publicae constituendae causa*. Такав диктатор је до тада био непознат у Риму. Положај диктатора био је непопуњен још од Другог пунског рата. У капитолским фастима за 202. годину помиње се извесни Гај Сервилије који је био син Гаја и унук Публија и који је имао задатак да организује изборе. Овај Гај Сервилије је последњи посведочени диктатор пре Суле. У ранија времена диктатор је имао неограничена права, али је постављен ради извесног одређеног циља. На пример, спашавање државе од каквог спољног напада (устанка, рата) или ради решавања унутрашње кризе (организовање нових избора). Сада Сула има далеко шира овлашћења. Раније рок диктатуре је био временски строго ограничен, највише шест месеци, а диктатора је постављао Сенат или конзул. Сула влада неограничено, а изабран је од стране центуријацке комиције, тј. римских грађана.

Сула се одлучио за титулу диктатора јер је неприкосновена. Налази се изнад свих осталих магистратура и као диктатор човек није могао бити позиван на одговорност.

Сула поставши диктатор тежио је да успостави поредак који је у Риму постајао пре Граха или чак пре Хортензијевог закона. 287. године диктатор Квинт Хортензије спровео је закон по коме су одлуке плебса, донесене у трибутским комицијама, имале снагу закона, тако да им није била потребна сагласност (*auctoritas*) Сената.

5. Сулини закони

Као вечни диктатор, *in perpetuo*, Сула је донео нове законе, *leges Corneliae*. Сулино законодавство пада у 81. годину п. н. е.

— *Cursus honorum*, утврђен је редослед за магистратуре: квестор, едил, претор, конзул. Сула је, у ствари, обновио закон *Lex Villia annalis* из 180. п. н. е. Да се Сула строго придржавао овог закона говори и

²⁸ Сам Флак био је конзул 100. године п. н. е.

прича о погубљењу Лукреција, који је, пошто је успешно окончао опсаду Пренесте, желео занемарити Сулин закон и одмах постати конзул. Овим законом одређена је и старосна граница: квестор није смео имати мање од 37 година, претор 39, а конзул 43. Тако на високе положаје долазе само искусни људи. Између сваке дужности морао је проћи размак од најмање две године; поновни избор за исту дужност, *iteratio*, био је могућ тек после десет година. Овим је Сула желео спречити да неко више пута узастопце буде биран за конзула и самим тим да јача сопствену власт. Треба се сетити Гаја Марија који је пет пута узастопце био конзул (од 104. до 100.).

Сула је донео неколико закона којим је желео оштетити власт народних трибуна. Сматрао је да њихова делатност изазива унутрашње немире и грађанске ратове. Такође је желео да спречи да о судбини римске државе одлучују најсиромашнији грађани. Закони уперени против народних трибуна:

- Трибутске комиције су задржале као једину функцију избор народних трибуна.
- Народни трибуни као звање нису укинута, али после те функције нису се могли надметати за друге магистратуре.
- Право интерцесије је постојало, али је било ограничено. Цезар у *Грађанским ратовима* пише да право интерцесије није било укинута. У једном другом извору (Цицерон?) стоји да је један народни трибун користио вето упркос Корнелијевом закону. Ова два извора сведоче о ограниченој интерцесији по Сулином времену. Међутим, о каквом је ограничењу реч, не зна се.
- *Ius cum plebe agendi* или право подношења закона народним скупштинама. Ливије у *периохама* 89. књиге пише да је Сула одузео право доношења (предлагања) закона народним трибунима. Ово овлашћење трибуна обновљено је 70. године, када су конзули били Гнеј Помпеј Велики и Марко Крас. У периоду између 81. и 70. донесени су закони за које се претпоставља да су их предложили управо народни трибуни. На пример закон *lex Antonia de Termessibus* који је предвиђао додељивање привилегија једном граду у Писидији. У случају да је ова претпоставка тачна, следи да је право подношења закона било у неку руку ограничено, али не и укинута. Вероватно су народни трибуни могли подносити оне законске предлоге народној скупштини који су најпре прошли кроз Сенат (*patrum auctoritas*).
- *Ius auxilia*, народни трибуни штитили су поједине плебејце од самовоље магистратура. Цицерон у свом делу *De legibus* пише да је ово право остало неокрњено.

Закони донесени да се ојача Сенат:

- Апијан пише да је Сула, како је Сенат био десеткован, само у проскрипцијама је поубијано 30 сенатора, и како би придобио подршку витезова који су увек више били наклоњени маријевцима, у Сенат увео 300 нових чланова из сталежа витезова. Тит Ливије се слаже са Апијаном да су у Сенат укључени витезови. Салустије у *Каталининој завери* каже да је било војника међу сенаторима. Дион Касије наводи и обичне грађане. Увођењем сталежа витезова у Сенат, који је сада бројао 600 чланова, измешана су два водећа сталежа у држави.
- Повећан је број магистратура. Број претора је повећан са 6 на 10, квестора са 8 на 20. Претори су били намесници у провинцијама. Како је у Сулино време било чак десет провинција, неопходно је било повећати број претора који би њима управљали. Тацит у *Аналима* пише да је број квестора повећан на 20 с циљем да се повећа Сенат. То значи да квестор, сада, аутоматски улази у Сенат. Овим је смањена улога цензора, *lectio senatus*, који су раније могли да уведу било ког заслужног човека у Сенат иако није прошао све магистратуре.
- *Lex iudicaria*, судови су враћени Сенату. Број сталних судских комисија

(iudicia (?)) се повећава: за убиство, фалсификовање, корупцију (подмићивање приликом избора), за наношење увреда, проневера и изнуђивање, издаја. За поротнике се бирају, као што је то било и пре Граха, сенатори, а комисијама председавају претори.

* * * * *

- Lex de maiestate; Магистратуре су одвојене од промагистратура. Конзули и претори су годину за коју су изабрани морали остати у Риму. Imperium конзула протезао се само на простор Рима и Италије. Претори у току године водили су надзор једино над судовима. По истеку године конзули и претори добијали су дужности у провинцијама. У провинције су одлазили као пропретори и проконзули. Намесник провинције није смео самоиницијативно да напусти провинцију, да изведе војску и да почне рат без одобрења Сената и римског народа. Цицерон у свом *Говору против Пизона* (?) пише да до Сулиног времена провинцијама управљају и конзули и претори. Од Сулиног времена пракса је да конзули и претори управљају само Италијом. Мандат провинцијског намесника ограничен је на годину дана да би се спречило остваривање чвршће везе између намесника и војске.

* * * * *

- Било је укинуто бесплатно дељење жита народу.

* * * * *

- Грађанска права и слободу добили су робови, тзв. корнелијевци, грађана осуђених и погинулих у време проскрипција. Преко њих Сула је могао да врши притисак на народне скупштине.

6. Сулино повлачење и смрт

Сула је вратио овлашћење диктатора 79. године, а умро је 78. године, на свом имању код Куме. Вероватно се одрекао власти јер је сматрао да је испунио свој задатак.

Извори:

- Апијан, Римски грађански ратови, Превео с грчког језика Богдан М. Стевановић, Дерета, Београд 1991.
- Плутарх, Сула, Успоредни животописи III, превод и белешке Здеслав Дукат, Загреб

Уџбеници:

- Н. А. Машкин, Историја старог Рима, Београд 1982.
- М. Мирковић, Римска држава под краљевима и у доба републике (753 - 27 пре Хр.). Историја и институције, Досије, Београд 2002.
- Белешке са предавања проф. С. Ферјанчић у Београду 28. 02. и 07. 03. 2003.

Приручници:

- В. Бухвалд, А. Холвег, О. Принц, Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века, Београд 1984.

ЛЕПИДОВ УСТАНАК. СЕРТОРИЈЕВ РАТ

1. ЛЕПИДОВ УСТАНАК

1.1. Извори

- Књиге посвећене римским грађанским ратовима од Апијана.
- Плутархова биографија Помпеја.
- Салустије Крисп, I век п. н. е., први велики римски историчар, који је био Цезаров присталица, а противник Цицерона. Дело *Bellum Catilinae* описује догађаје из 63. године п. н. е.
- Граније Лицинијан

1.2. Устанак

Способност Сената да врши једну од својих најважнијих дужности, да држи војне пустолове под надзором, тестирана је одмах по Сулиној смрти, када је један од каснијих диктаторових команданата, члан високе аристократије по имену Марко Емилије Лепид, који се обогатио у Сулиним проскрипцијама, отпочео борбу за укидање одредаба његовог бившег вође. Изабрани конзул поред Квинта Катула за 78. био је Лепид. По Сулиној сахрани 78. године, Лепид мења страну, приступа опозицији, и тежи укидању Сулиног устава. Сенат како би спречио сукоб између двојице конзула, натерао је и Лепида и Катула да се обавежу да се неће међусобно обрачунавати ратом.

Вршећи звање конзула Лепид је предложио следеће:

- Апијан наводи да се Лепид залагао да се Италицима врати земља коју им је Сула одузео. Овим је Лепид желео придобити подршку Италика.
- Граније Лицинијан сведочи да је Лепид обновио јефтину продају жита плебсу.
- У фрагменту Салустијеве *Historiae*, која обухвата период од 78. до 63. п. н. е., стоји да је Лепид намеравао да врати овлашћења народним трибунима ради слоге, *concordia gratia*.
- Лицинијан тврди да је Лепид предложио да се у Рим врате изгнаници, тј. маријевци.

У међувремену избио је устанак у Фесулама, граду на реци Арно у Етрурији. Становници овог града, лишени земље, дигли су устанак против Сулиних ветерана. Оба конзула била су послата у Етрурију ради гушења устанка. Једном ван домашаја Сената, Лепид је нашао заједнички језик са устаницима и подстрекнуо је другу буну у северној Италији под заступништвом Марка Јунија Брута. Лепиду су подршку пружили земљопоседници које је Сула упропастио, маријевци и људи незадовољни поделом земље Сулиним ветеранима.

Када је истекао конзулат Лепид на управу добија Трансалпинску Галију. Како више није био конзул сматрао је и да престаје дата заклетва да неће ратовати са Католом. Сенат је с кашњењем покушао да приволи предводника да се врати у Рим. Међутим, како сведочи Плутарх у Помпејевој биографији, Лепид је сада изнео значајан услов да му се дозволи други конзулат за следећу годину, а у очекивању сенатовог одбијања кренуо је на Рим из долине реке Арно 77., са трупима из Етрурије и Трансалпинске Галије. Сенатска влада морала је изгласати ванредно стање, *Senatus Consultum ultimum*. Срећом за Сенат, Сулини ветерани, који су очевидно имали интереса у заустављању Лепидове пропаганде,

брзо су се окупили око проконзула Катула и око Помпеја, коме је Сенат исхитрено дао специјално звање *propraetorian imperium*. У северној Италији Помпеј је притиснуо Брута у Мутини, који је како сведочи Салустије, регрутовао војску из Цисалпинске Галије, и под одређеним условима добио његову рану предају. Насупрот његовим каснијим победама ова је била укаљана нечасним обећањем да ће поштедети Брутов живот. У међувремену Лепид је јуришао на престоницу, али га је у бици на Марсовом пољу поразио Катул. По поразу Лепид бежи на Сардинију где умире или од туберкулозе, како наводи Апијан, или због туге што га жена вара, како тврди Плутарх. Његови главни следбеници прешли су Серторију.

2. СЕРТОРИЈЕВ РАТ

2.1. Извори

- Књиге посвећене римским грађанским ратовима од Апијана.
- Плутархова биографија Серторија.
- Тит Ливије (59. п. н. е. - 17. н. е.) родом из Патавија, а живео и радио у Риму. Аутор је чувеног дела *Од оснивања града* у 142 књиге, од којих је данас сачувано 35. Садржај изгубљених књига сазнајемо из извода, тзв. перихоа, састављених у време царства.
- Орозије, хришћански писац V века из Бракаре, са простора данашње Португалије, написао је *Historia adversum paganos*.
- Материјални остаци — новац.

2.2. Серторијева каријера до одласка у Шпанију

Серторије је рођен у једној богатој породици у сабинском граду Нурсији. Под Гајем Маријем борио се против Кимбра и Тевтонаца и био је одликован за храброст. После овог рата, 97. године, послат је у Хиспанију као војни трибун под заповедништвом извесног Дидија. Плутарх пише да је Дидије по звању био претор. Међутим, он се помиње као конзул за 98. годину, те је по свему судећи следеће био проконзул, а не претор. У Хиспанији Серторије је ратовао против Келтибера. У време савезничког рата 89/88. године Серторије као квестор окупља војску у Цисалпинској Галији. Године 83. у јеку грађанског рата због незадовољства и маријеваца и Сулиних присталица око освајања града наклањеног Сули, Суесе, претор Серторије бежи у Шпанију, којом управља до 81. године п. н. е.

Квинт Серторије био је један од најкрупнијих вођа маријевске опозиције.

2.3. Серторијев боравак у Шпанији. Сукоб са Сулом

Ступивши на тло Шпаније Серторије да би одброволио локално становништво смањује порез и ослобађа народ обавезе да издржава римску војску. Наклоност народа највише је освојио својим поступком оснивање школе у Оски. Циљ школе, коју је Серторије основао за децу угледних породица и коју су водили хеленски и римски учитељи, бејаше да се млади оспособе за политички живот. Али, како Плутарх наводи, деца су пре свега били јемци доброг владања својих моћних очева.

Сула освојивши власт у Риму није био задовољан Серторијевим јачањем у Шпанији. Стога је послао војску под вођством претора Гај Анија да се обрачуна са Серторијевим војницима који су затворили пролазе кроз Пиринеје. На пронађеном римском новцу из овог периода стоји да је Гај Аније био проконзул. Заповедник Серторијеве војске, Јулије Салинатор, на превару је убијен, а Гај Аније је успео ући у Шпанију. Како није био довољно јак да се супростави Анију, Сер-

торије бежи најпре у Нову Картагину, а потом у Мавретанију.

2.4. Серторијева паралелна држава

На позив Лузитанаца, који су насељавали простор данашње Португалије, Серторије из Африке долази поново у Шпанију. Наиме, Лузитанци су желели да их он поведе у рат против Римљана. Као заповедник неограничених овлашћења организовао је Лузитанце и под њихову и своју власт подвео већи део Шпаније.

Серторије није признавао Сулину власт. Сматрао ју је илегалном. Стога је основао државу паралелној римској. Политички поредак своје нове државе Серторије је уређивао према законима своје отаџбине. Тако је саставио Сенат од 300 чланова. Сенат су махом чиниле Серторијеве присталице и они римски сенатори који су побегли из града. Из редова сенатора именовано је квесторе и преторе. Ливије у *периохама* књиге 90. наводи једног од тих квестора, Хиртулеја.

Серторије је имао јаку копнену војску коју су чинили, поред Римљана и народа са простора апенинског полуострва, Келтибери, Лузитанци и Африканци, тј. Мавретанци и Нумиђани. Као флоту Серторије користи услуге киликијских гусара. Ови последњи имали су задатак да пресретају римске трупе које су дотурале провијант и обезбеђивале нову снагу својима. Серторије је успео да од једне пљачкашке, разбојничке, гомиле створи праву и организовану војску.

2.5. Серторијеве борбе

Године 80. п. н. е. Серторије је у једној поморској бици победио Марка Аурелија Кота код Меларије (код Гибралтара). Плутарх наводи да је исте године Серторије победио и Фуфидија, намесника Бетике. Међутим, ова провинција настаје тек у време владавине цара Августа. Фуфидије је у ствари био намесник Онострани Шпаније (*Hispania ulterior*).

Године 79. Серторије је у више наврата победио Метела, који је у Шпанију био послат као проконзул. У то време Серторије мења војну тактику и прелази на партизански начин ратовања. Метелу у помоћ најпре је дошао Луције Манлије, проконзул Нарбонске Галије, а потом и Помпеј Велики са војском. Ове године Серторије је извојевао победу и над Луцијем Демицијем Калвином, проконзулом Овострани Шпаније (*Hispania citerior*). У овом рату Серторијеву војску предводио је квестор Хиртулеј.

2.6. Сукоб са Метелом и Помпејом

Сулина смрт 78. прекинула је лични сукоб који је у ствари довео Серторија у опозицију и стајао на путу политичког помирења. Имајући на уму Серторијево владање током грађанског рата — он је одважно стао против екстремиста своје партије и није узео учешћа у Маријевим масакрима — влада је могла учинити крај Шпанског рата понудивши му поновно постављење на положај. Међутим, сенат је наставио сукоб.

Године 76. п. н. е. Помпеј као проконзул послат је Шпанију ради помоћи Метелу у борби против Серторија. Помпеју због његове велике војне славе дато је звање проконзула. Тиме је прекршен закон о поштовању редоследа магистратура. Наиме, Помпеј пре звања проконзула није уживао никакву титулу.

Помпеј је у Шпанију дошао са 40000 војника. Многи градови у Шпаније упознати са Помпејевом славом колебали су се по питању даље оданости Серторију. Међутим, по Серторијевој опсади Лаурона пред очима Помпеја, који граду није притекао у помоћ, варвари су се обавезли на верност Серторију.

Орозије пише да је Метел 76. године победио Хиртулеја код Италике на Гвадилькивиру.

Године 75. п. н. е. одиграло се неколико важних битака. У бици на Сукрону, која се јужно од Валенције улива у Средоземно море, сукобили су се Метел, Помпеј и Серторије. Метел, који је напредовао са југа, и Помпеј, који је напредовао са севера, сковали су план да Серторија ухвате у клопку. Наиме, Серторије је требао бити окружен одредима са реке Ебро, одредима који су морем имали допловити до Нове Картагине и одредима Метела, који је напредовао из Андалузије. Међутим, Помпеј је пожурио да се сукоби са Серторијем како би за себе узео сву војну славу. Иако је Серторије имао успеха у борби против самог Помпеја, онда када је сазнао да се Метел приближава одлучио је да се повуче. До друге битке долази на речици Туриј, која се код Валенције улива у Средоземно море. У овој бици Серторије је однео победу. Трећа битка, ако је и била, одиграла се код Сагнута, близу Турија, у корист Серторија. Плутарх наводи битке код Сукрона и Турија, док Апијан код Сукрона и Сагнута.

Зиме 75/74. Помпеј од Сената тражи помоћ у свежим трупима и новцу. Апијан тврди да му је Сенат послао помоћ од две легије стога што су се плашили да Серторије не ступи на тло саме Италије и Помпејеве претње да ће шпански рат донети у Италију.

У овом периоду расте незадовољство војника, и Шпанаца и Римљана, према Серторију. Римљани су замерали Серторију што је предност давао Келтиберима, које је узимао и за стражаре и за телесну гарду. Келтибери, пак, били су огорчени што високи положаји беху резервисани само за Римљане. Како је у једном тренутку доста Серторијевих војника пребегло на Метелеву страну, Серторије се осветио тако што је хиспанску децу, која су се школовала у Оски, или убио или продао у ропство. Плутарх ово дело приписује Перпени коме је то тобоже наредио Серторије. Перпена Вентон припадао је истој странци којој и Серторије. Када је дошао у Хиспанију довео је остатке Лепидових одреда. Одлучио је да на своју руку ратује против Метела. Међутим, његови војници су исказали жељу да се ставе под врховну власт Серторија. Стога се Перпена, иако нимало задовољан, ставио у службу Серторију. Од тада чекао је сваки згодан тренутак да ликвидира Серторија.

2.7. Серторије и Митридат

Понтски краљ Митридат упознат са Серторијевом славом и у жељи да после пораза који му је нанео Сула поново ојача своју власт, повезао се са Серторијем. Митридат је у Шпанију послао своје посланике Серторију тражећи Азију, Кападокију и Битинију. Серторије Митридату признаје Кападокију и Битинију које су биле клијентске краљевине, али не и Азију која је била римска провинција. Митридат прихвата ове услове и према споразуму шаље Серторију 3000 талената и 40 ратних лађа. Сама Азија била је наклоњена Серторију не само због његових војних успеха и славе, већ и стога што је по његовом налогу извесни Марко Марије давао градовима слободу и ослобађао их плаћања пореза.

2.8. Перпена убија Серторија. Сукоб Перпене и Помпеја

До 72. године Метел и Помпеј променили су војну тактику, те сада опседају градове који су били на Серторијевој страни. Поред осталих, Палантију и Сигурију. Сам Серторије је постао сумњичав и разне преступе је сурово кажњавао. То је био прави тренутак да Перпена оствари своју давнашњу жељу. За свој напад на Серторија Перпена је придобио и Манлија. Сковали су заверу и приликом једне гозбе Серторије је убијен. Смрт војсковође проузроковала је распадање његове војске. Већина иберских одреда разишла се кућама. Перпена није уживао ауторитет међу својим војницима. Он је убрзо био потучен од Помпеја и заробљен. Тада је Перпена захтевао да га Помпеј прими како би му предао Серторијеве папире; папире преко којих су угледни људи Рима позивали Серторија у Италију. Помпеј је Серторијева писма и папире сакупио и не про-

читавши их спалио. Овим чином ослободио је Рим буна и нереда у случају да имена компромитираних људи буду откривена. Самог Перпену, који је такође могао нарушити мир у Риму, је погубио. Рат у Шпанији након осам година је завршен.

Конзули за 72. годину били су Корнелије Лентул и Гелије Публикула, који су предложили да се Помпеју дају права додељивања римског грађанског права Иберцима. Ова политика донела је Помпеју углед и подршку у Хиспанији.

Извори:

- Апијан, Римски грађански ратови, Превео с грчког језика Богдан М. Стевановић, Дерета, Београд 1991.
- Плутарх, Серторије, Успоредни животописи, превод и белешке Здеслав Лукат, Загреб

Уџбеници:

- Н. А. Машкин, Историја старог Рима, Београд 1982.
- Скалард, Историја Рима
- Белешке са предавања проф. С. Ферјанчић у Београду 14. 03. 2003.

СПАРТАКОВ УСТАНАК

1. Извори

- Књиге посвећене римским грађанским ратовима од Апијана.
- Плутархове биографије Краса и Помпеја.
- Тит Ливије (59. п. н. е. - 17. н. е.) родом из Патавија, а живео и радио у Риму. Аутор је чувеног дела *Од оснивања града* у 142 књиге, од којих је данас сачувано 35. Садржај изгубљених књига сазнајемо из извода, тзв. перихоа, састављених у време царства.
- Салустије Крисп, I век п. н. е., први велики римски историчар, који је био Цезаров присталица, а противник Цицерона. Саставио је дело *Хисторије*, сачувано само у одломцима, а којим су се користили и Апијан и Плутарх.
- Гај Велеј Патеркул, почетак I века н. е., родом из Кампаније и римски историчар. У *Римској историји* даје преглед, почев од историје Истока и Грчке до године 30. Дело, написано на брзину, има ограничену вредност као извор.
- Аније Флор, почетак II века н. е., савременик Антонина Пија, саставио је дело *Опис свих ратова у току 700 година* користећи се Ливијем, Салустијем, Цезаром и др.
- Еутропије, IV век, написао је по наређењу цара Валенса кратак приказ римске историје од Ромула до смрти цара Јовијана 364. године. Тај извод даје готово искључиво историју ратова.
- Орозије, хришћански писац V века из Бракаре, са простора данашње Португалије, написао је *Historia adversum paganos*.

2. Спартаков устанак

Од градских робова у посебном положају налазили су се гладијатори, који су обучавани у специјалним школама; школама где су стицали гладијаторску вештину. Једна од таквих школа припадала је извесном Лентулу Батијату у кампинском граду Капуи, где је организована завера робова због злостављања од стране власника школе.

Године 74. п. н. е. једна група од 70 гладијатора побегла је из својих барака у Капуи, наоружала се моткама и батинама оетих од неких путника и склонила се на Везув. Ове гладијаторе предводио је Спартак, пореклом Трачанин, који је стекао војно искуство као најамник у римској војсци. Плутарх наводи да је Спартак био родом из хеленизованог дела Тракије и да је био више Хелен него Трачанин, а Аније Флор сведочи да је Спартак служио у римским помоћним трупама. Онда када је Спартак побегао, ухваћен је и продат као роб међу гладијаторе. Пошто је добио слободу због своје изванредне физичке снаге и храбрости, ступио је као учитељ мачевања у школу Лентула Батијата. О великом угледу Спартака сведоче и Плутарх и Салустије. Поред Спартака постојале су и друге вође устанка о којим сем имена (Крикс, Ојномај) нису сачувани други биографски подаци, мада Орозије наводи да су Крикс и Ојномај пореклом били Гали.

Побуњеници и Спартак позвали су сеоске робове на ослобођење. Њиховим редовима придружило се доста бегунаца укључујући велики број Трачана, Гала, Германа, као и пастири са латифундија јужне Италије који су обично били наоружани ради одбране стада.

Године 73. п. н. е. устаници су са лакоћом поразили на брзину састављење одбрамбене корпусе. Наиме, против Спартака су били послати само локални одреди јер, како је бекство робова од својих газда била уобичајена појава, римске власти нису испрва посвећивали устанку нарочиту пажњу. По поразу римских одреда на Спартака је послат Гај Клаудије Глабер са 3000 људи, а потом претор Публије Вариније. И једног и другог Спартак је поразио, а устанак се проширио ван граница Кампаније. Поред својих победа, побуњеници крстарећи дуж Италије пљачкали су сеоска имања.

Мада је сада пут ка њиховим земљама иза Алпа био отворен међу вођама устанка није било једнодушности. Спартак сматрајући да је устанак робова дошао до свог краја залагао се да се устаници врате у своје земље, поред осталих, Галију и Тракију. Крикс, пак, је желео да остане у Италији и да крене на Рим. Тако се устаници деле на две војске. Салустије указује да су у Криксовој војсци били Гали и Германи, док Плутарх наводи да је Спартак под својом командом имао Трачане.

Године 72. п. н. е. Сенат је против робова послао два конзула, Луција Гелија и Гнеја Корнелија Лентула. У Апулији код планине Гаргано један конзул успео је да потуче Криксов одред. Сам Крикс је током сукоба погинуо. С друге стране Спартак, који је брзим маршом кренуо на север Италије, код Мутине однео је победу над војском намесника Цисалпинске Галије, Гаја Касија. Иако је пут ка Алпима био слободан из још увек недовољно разјашњених разлога Спартак се окренуо натраг на Рим. Од Мутине кренуо је у средњу Италију и у Пиценуму потучао војске оба конзула. Иако је Спартак располагао солидним бројем ратника, опет он није био довољан да охрабри Спартака да удари на сам Рим. Како није имао ни подршку околних градова, Спартак место Рима заузима брда око Турија, као и сам град.

Током треће године рата преторско звање прихватио је једино М. Крас, који је порекло водио из угледне породице, а који се сам обогатио у Сулиним проскрипцијама. Сенат је Красу доделио изванредна овлашћења. Еутропије тврди да је Крас послат као проконзул. Сулин бивши командант Крас сакупио је око 40000 војника и подвргао их строгој обуци. Међутим, рат у јужној Италији вођен је са променљивом срећом. Апијан наводи да је Крас по каквом поразу сурово кажњавао своје војнике. Спроводио је децимацију²⁹. У једном тренутку Крас је молио Сенат да се позову Помпеј из Шпаније и Лукул из Тракије.

У међувремену Спартак је планирао да се уз помоћ киликиских гусара преко Месинског мореуза пребаци на Сицилију како би се повезао са тамошњим робовима. Али, Спартак се нашао затворен у Брутији јер је Крас напредовао са севера, а пропретор Вер³⁰ је на југу учврстио сицилијску обалу. Ипак, Спартак је успео да се склони најпре у Региј, а потом у Брундизиј, одакле је планирао да се са устаницима пребаци у Грчку. Међутим, Спартакова два истакнута команданта Ганик и Каст, одбили су да се покоре тој одлуци и одвојили су се. Ову подвојеност искористио је Крас да покори војску Ганика и Каста. Спартак је прешао на партизански начин ратовања. У то време римска влада позвала је из Шпаније Помпеја. Да овоме не би припала ратна слава, Крас је пожурio да се обрачуна са Спартаком. Напокон, Спартак је опкољен у Апулији, где је у једној великој бици са већином својих војника и погинуо. Преживеле робове, 6000, чије господаре нису могли пронаћи, Помпеј и Крас разапели су на крстове дуж пута *Via arria*, од Капуе до Рима.

Спартаков устанак био је последњи опасан устанак робова о којем нас обавештавају извори.

3. Обнова трибунске власти после Сулине смрти

²⁹ Десетковање, тј. погубљење сваког десетог војника неке једнице, праћено мрачним обредом

³⁰ Намесник Сицилије.

Од 76. године тече борба за обнову трибунске власти и Салустије сведочи да је по Сулиној смрти први о обнову говорио извесни Сициније. Међутим, како се његовом предлогу супроставио народни трибун Крибоније Курион, предлог је повучен. Године 75. п. н. е. конзул Гај Аурелије Кота, како сведочи Асконије Педијан, предложио је да народни трибуни по истеку службе могу добити и друга звања.

Док је Крас хватао последње робове-бегунце, Помпеј се са својим победничким снагама вратио из Шпаније и узео учешћа у потери. Под изговором да је апсорбован у овај нужан посао, био је у могућности да задржи војску. Помпејеви порази у Шпанији, за које је покушавао да окриви Сенат, довели су га у политичку опозицију. 73. преговарао је са трибуном по имену С. Licinius Macer (аналиста) у жељи да се укину одређени неприкладни чланови Сулиног устава. Када се вратио у Италију 71. изводио је са трупама маневре на упадљивој удаљености од Рима и са ове командујуће позиције захтевао од Сената дозволу да постави кандидатуру за конзула, упркос Сулином закону о поштовању редоследа магистратура. Наиме, Помпеј није имао звање ни квестора ни претора (мада је био проконзул у рату против Серторија).

У овом моменту судбина Рима била је предата у Красове руке, чија добро обучена војска бејаше добар парњак Помпејевим људима. Да је сада Крас храбро преузео улогу Катула против Лепида могао је једним ударцем учинити Сулин устав сигурним и себи обезбедити звање *princeps*, за којим је жудео ништа мање ватрено него Помпеј. Али, Красова амбиција је била ублажена окорелом врстом опрезности. Неверујући у успех против Помпеја играо је на сигурно показујући заједнички интерес са њим и суочавајући Сенат са захтевом да дели са Помпејом привилегије. Тако оставши без одбране Сенат је прихватио двоструки захтев двојице војсковођа и Комиција је како ваља обојицу изабрала за конзуле за 70. годину. Избори једва да су били завршени када се Крас покајао због цењкања, које га је у суштини учинило другом рупом на свирали, и тензија између два конзула је постала тако јака да ниједан није желео учинити први корак у разоружавању. Међутим, нови грађански рат спречен је примирјем у последњем тренутку. Противници су распустили своје снаге и до краја мандата су сарађивали спроводећи ново законодавство.

- подржали су предлог закона да се трибунату врати сва власт раније држана рестриктивним Сулиним законодавством. У овом чину можемо приметити прави предмет Помпејевог државног удара. По његовој свађи са Сенатом, он више није могао рачунати на патронство овог извора. Али, пошто није имао намеру да војну каријеру заврши у 35. години, бејаше приморан да следи Маријев пример и да наименовања обезбеђује преко трибуната.
- Другу ствар коју су конзули преко заступника остварили била је ревизија листе сенатора. Дакле, поново се бирају цензори и 70. године, први изабрани после 86., били су Гелије Публикула и Корнелије Лентул, конзули из 72. Они су вршили своју дужност са нечувеном строгошћу избацивши не мање од 64 члана Сената. Не треба сумњати да су се њихове жртве углавном састојале од скоро наменованих Сулиних кандидата. Међутим, лична безначајност цензорског пара, који је недавно претрпео пораз од Спартака, наводи на закључак да су деловали по наређењима Помпеја.
- Прихваћен је предлог закона о судовима, *iudicio publica*, претора М. Аурелија Коте, који га је спровео кроз народну скупштину. Ова мера требала је да обезбеди да судове, које је Сула поново пренео на Сенат, у једнаким пропорцијама деле сенатори и витезови, заједно са следећом најбогатијом класом, тзв. *tribuni aerarii*. Док Плутарх и Ливије тврде да су те судове чинили витезови, Патеркул сматра да је број сенатора и витезова био једнак. У времену после Сулине диктатуре сенаторске судије су поново дошле на зао глас због попустљивости према злочинцима из својих редова. Улазак *tribuni aerarii* у судове указује на то да је један

од предмета *lex Aurelia* био уређивање правичније поделе поротне услуге, која је била како привилегија тако и терет. Међутим, закон је учинио мало или ништа да побољша квалитет римске правде; у случајевима политичке комплексције реформисаним *quaestiones* није се могло више веровати него њиховим претходницима по питању враћања на непристрасно суђење. Може се претпоставити да је Помпејев главни разлог да подржи Котин закон био обезбеђивање политичке подршке витезова.

Извори:

- Апијан, Римски грађански ратови, Превео с грчког језика Богдан М. Стевановић, Дерета, Београд 1991.
- Плутарх, Крас, Успоредни животописи, превод и белешке Здеслав Дукаат, Загреб
- Плутарх, Помпеј, Успоредни животописи, превод и белешке Здеслав Дукаат, Загреб

Уџбеници:

- Н. А. Машкин, Историја старог Рима, Београд 1982.
- Скалард, Историја Рима
- белешке Данијеле Пантелић са предавања проф. С. Ферјанчић у Београду.

Приручници:

- В. Бухвалд, А. Холвег, О. Принц, Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века, Београд 1984.

КАТИЛИНИНА ЗАВЕРА

1. Извори

- II књига посвећена римским грађанским ратовима од Апијана.
- Плутархова биографија Марка Тулија Цицерона.
- Цицерон, I век п. н. е., *Говори против Катилине* тзв. *Филипике*.
- Салустије Крисп, I век п. н. е., први велики римски историчар, који је био Цезаров присталица, а противник Цицерона. Дело *Bellum Catilinae* описује догађаје из 63. године п. н. е.
- Дион Касије, II век н. е., је написао на грчком језику *Римску историју* у 80 књига, која обухвата период од оснивања града до пишчева времена.
- Гај Велеј Патеркул почетак I века н. е., родом из Кампаније и римски историчар. У *Римској историји* даје преглед, почев од историје Истока и Грчке до године 30. Дело, написано на брзину, има ограничену вредност као извор.

2. Прва Катилинина завера

Луције Сергије Катилина (108 - 62. година п. н. е.), који је порекло водио из пропалог патрицијског рода Сергијеваца, био је Сулин присталица у грађанском рату и учествовао је у Сулиним проскрипцијама. Уз помоћ Сулиних присталица постао је претор 68. године. После претуре, као пропретор, управљао је провинцијом Африком. У Рим се вратио 66. године да се надмеће за конзулат. Наиме, за 65. годину већ изабрани конзули су били Публије Аутропије и Публије Корнелија Сула, претпоставља се нећак диктатора Суле. Међутим, како су ова двојица били осуђени за подмићивање приликом избора (*ambitus*), избори су поновљени, а Катилина се кандидовао за конзулско звање. Али пошто га је афричка делегација оптужила за изнуђивање, Катилинина кандидатура беше одбачена. Он се одлучио на заверу против Сената и државе. Око себе је окупио пропале патриције и провинцијску аристократију. Неки извори, као нпр. Салустије, наводе да је Клас био упознат са завером. Катилина је планирао да убије неке сенаторе, затим конзуле за 65. годину на дан када буду преузимали дужност и да новоизабрани конзули буду Аутропије и Катилина. Међутим, завера је откривена, а Катилина се спасао захваљујући Красовом утицају. Мада Красове намере у помагању Катилини да освоји конзулат нису сасвим разјашњене, чини се да је његов циљ био да има на располагању човека који се неће устручавати да употреби своју власт конзула да мобилише Италију против Помпеја, као што је Карбон регрутовао војнике 83. против Суле.

Мада је његова кривица била очигледна, Катилина је избегао кривично гоњење и 64. дозвољено му је надметање. Али патрициј, који је конзулско звање сматрао за своје рођењем дато право, нашао се сада насупрот *novus homo* — Марка Тулија Цицерона, који је са једнаком одлучношћу жудео да ступи у редове високе аристократије.

Цицерон, који је рођен 106. п. н. е., порекло је водио из реда витезова, из малог волшанског града Арпинум, у коме је такође рођен чувени Гај Марије. Плутарх наводи да је Цицеронова породица порекло водила од Гула Апија (?), краља Волска који је владао у V веку п. н. е. Цицеронова амбиција да освоји највећа звања у Риму није била мања него Маријева; али уместо да унапређења тражи кроз војну службу, своје напоре је положио на успех у римској адвокатској

комори. Знања из реторике, јуриспруденције... беседништва уопште стекао је у Атини и на Родосу. У савезничком рату служио је под Помпејом Страбоном, а у време грађанског рата нашао се на страни Суле. Године 75. био је квестор на Сицилији. 70. потврдио је своју добру репутацију добијањем парнице против Вера. Бивши намесник Сицилије по имену Гај Вер, који је пљачкао своју провинцију са таквом дрскошћу да се то није могло нити сакрити нити ублажити, био је оптужен у Риму са готово једнодушним гласом Сицилијанаца, који су случај поверили славољубивом младом адвокату М. Тулију Цицерону. Године 66. Цицерон је вршио дужност претора, а 64. кандидовао се за конзула.

Катилина се залагао против Цицеронове кандидатуре. Како је Цицерон био *homo novus* и како је био рођен ван Рима Катилина га је називао „инквилном”³¹. У сваком случају Цицерон је могао да рачуна на гласове витезова, чијем сталежу је и сам припадао. Али постарао се и да добије подршку аристократије. Мада у овом периоду Катилина није био уплетен ни у једну одређену заверу, Цицеронове упозоравајући говори аристократији нису остали без ефекта. *Novus homo* је изабран за конзула заједно са Гајом Антонијем, који је био брат адмирала Марка Антонија и присталица Катилине. Апијан тврди да Катилина није изабран за конзула јер је тежио тиранији.

3. Пројекат аграрног закона Сервилија Рула

После избора 64. Клас се одрекао Катилине и у своје гудало је уметнуо другу жицу. 63. упутио је трибуна, П. Сервилија Рула, да изнесе тобоже безопасан законски предлог граховског типа за поновну доделу земље у Италији и провинцијама. Док Плутарх наводи да су закон предложили народни трибуни, Цицерон у свом говору *De lege agraria* сведочи да је закон предложио Сервилије Рул. Закон је прописивао оснивање нових колонија у Италији и провинцијама. Плутарх наводи да су народни трибуни предложили да се изабере комисија за додељивање земље од десет људи, тзв. *decemviri*, која ће имати неограничену власт, односно да продаје државну земљу, насељава градове, користи новац из државне благајне и војнике по вољи, да осуђује и прогони. С овим се делом слаже и Цицерон, који наводи да су *decemviri* бирани на пет година и да су имали *imperium* који им је давао широка овлашћења, готово неограничена. Новац за куповину земље имао се набављати преко Помпејевог ратног плена, слободног коришћења државне благајне и продавањем државне земље.

По свему судећи, скривена сврха ове мере била је да се у руке комисије за додељивање концентришу све територије које је Помпеј могао пожелети ради добробити својих војника и које би био обавезан да набавља по Красовим условима. Док је Гај Антоније био загрејан за овај предлог закона видећи себе као једног од десеторице, Цицерон је прозрео сплетку, те је против њега иступио у Сенату. Гаја Антонија Цицерон је придобио за себе тако што му је поверио управу над богатом провинцијом Македонијом. 63. године Цицерон је иступао против закона двапут пред Сенатом и једном пред народом. Тада Рул повлачи свој предлог закона, а да он никад није ни стављен на гласање.

4. Друга Катилинина завера

Незаstraшен губитком Красовог патронства Катилина је истрајао у свом настојању да добије конзулско звање. На изборима 63. године заложил се за програм *novae tabulae* или програм општег укидања дуга. Његов предлог је првенствено био у интересу дела сенатора, који би, пошто је живео далеко премашујући сопствена материјална средства, за финансијске олакшице једнако пружио подршку и Красу у Сенату и Катилини на биралиштима. Затим добио би подршку оних Сулиних ветерана који су добили земљу, али који се нису снашли

³¹ Онај који живи у туђим кућама.

као земљопоседници, те су запали у дугове. Салустије наводи да се Катилина залагао за прогон богаташа и да је обећавао разне магистратуре и свештеничка звања. Планирао је да приликом избора убије Цицерона. Међутим, иако је Катилина могао рачунати на подршку своје класе, није могао придобити плебс, а staleж витезова, који је чинио класу повериоца, готово је чврсто стајао против њега. Против Катилине је опет иступио и његов противник Цицерон, који је искрено делио уверење да је програм *novae tabulae* раван обмањујућој утаји. Понављањем упозоравајуће тактике, на коју је тако добро одговорено претходне године, Цицерон је опет проузроковао Каталинин пораз на изборима. Наиме, на конзулским изборима Цицерон, који их је спроводио, појавио се у оклопу испод тоге и праћен стражом младих витезова. Овим је Цицерон народу јасно указивао да су и он и држава у опасности. Катилина је пропао на изборима, а за конзуле за 62. изабрани су Силан и (?).

Како није могао добити конзулско звање легалним путем, Катилина се опет одлучио да свој пут пресече силом. У јесен 63. године планирао је *coup de main* на Рим, са неколико пропалица, одбијених молиоца за положаје, као што је и сам био, и одредом незадовољних Сулиних колониста у северној Етрурији. У етрурске Фесуле послао је центуриона Гаја Манлија да оформи одред од Сулиних ветерана, а такође послао је људе и у Пиценум и Апулију. Уз Катилину пристали су и градски претор Публије Корнелије Лентул, који је 70. био искључен из Сената због разуданог живота, и сенатор Цетег. Пошто се касније сматрало да су у заверу били укључени и Цезар и Крас, Салустије да оповргне ово гледиште и разјасни праву улогу Цезара пише *Bellum Catilinae*.

О предстојећој завери исцурело је довољно појединости да оправда Сенат, који је завео ванредно стање (21. октобра како наводи Аскон Педијан у *коментарима Цицероновог говора*), и Цицерона, који је дежурао градом са импровизованим патролама. Наиме, Плутарх наводи да су Цицерона о завери обавестили Марко Крас, Марко Марцел и Сципион Метел. Катилина верујући у оданост Краса, писмом га је обавестио да ће направити невиђен покољ и да су слична писма упућена многим истакнутим личностима. По увођењу ванредног стања Катилина се нашао под надзором, али ни по други пут није оптужен. Са препредеом сумњом да га Сенат неће заштитити ако он буде следећи да се нападне за прекорачење конзулске дужности, Цицерон је оставио Катилину на слободи док не добије убедљивије доказе о његовим плановима. Међутим, Катилина је искористио свој имунитет против хапшења да концентрише други напад на далеко ширем пољу. Срж његовог новог плана, скваног 06. 11. 63., био је:

- да се Цицерон убије у зору.
- да се пажња владе одврати мањим устанцима у сваком делу Италије и систематичним пљачкањем и паљењем Рима, док његове присталице под Манлијем буду напредовале из Етрурије.
- да се побију грађани и сенатори.
- да се побију они који гасе изазване пожаре.
- да се поштеде Помпејева деца који ће послужити као таоци.
- да Бестија сазове народну скупштину и оптужи Цицерона због неоправданог завођења ванредног стања.

На овај нови план, који је Цицерону открила извесна Фулвија, љубавница једног од заверника, он је одговорио обазривом мобилизацијом трупа. Наиме, конзулу је још увек недостајао доказ да дозволи хитне поступке против Катилине лично, а говор уперен против Катилине, којим је настојао осетити пулс Сената, оставио га је збуњеним више него икад (8. новембра). Следећег дана Катилина, који је хладнокрвно слушао конзулове оптужбе у Сенату, напустио је Рим без знања или препреке да сакупи снаге у Етрурији. Салустије тврди да су на овим заседањима Сената Катилина и Манлије проглашене за државне непријатеље, чиме је практично био објављен рат Катилини.

Док је Катилина спремао војску у Етрурији, сарадници Лентул и Цетег, које је одредио за припреме у Риму, нису имали довољно стрпљења да сачекају његов повратак. Неопрезно увели су у своје тајне неке изасланике из галског пле-

мена Алоброжана³², који су дошли у престоницу да се жале на римску власт. Катилинине присталице веровали су да ће ови обезбедити галске помоћне трупе оним трупама у Етрурији. Стога је Лентул с њима послао извесног Волтурција из Кротона, који је носио два писма: једно за њихов Сенат (племенска скупштина) у којем обећава слободу њиховом народу и друго Катилини кога позива да робовима да слободу и да креће на Рим. Алоброжани су ствар открили свом патрону Фабију Санги Алиброгикусу, који је информације проследио Цицерону. Цицерон је без одлагања ухапсио Алоброжане и Волтурција. Уз обећање да ће проћи некажњено, Волтурције је одао Лентула и друге предводнике. Лентул, пошто је смењен са места претора, и други заверници размештени су и чувани по кућама претора да чекају даљи след догађаја. Цицерон је Сенат суочио са доказом, наиме писма су прочитана, који је прихваћен као убедљив (3. децембра). Два дана касније Цицерон је поново сазвао Сенат како би добио његову сагласност за кратко погубљење затвореника — процедура коју је сматрао неопходном за Републику, као користан пример чврстине насупрот устанку, али која је по њега опасна јер је било неизвесно да ли конзул, који делује у ванредном стању, има законско право да без суђења погуби римског грађанина који тренутно није под оружјем или не представља непосредни извор опасности. Сенатор Силян као будући конзул имао је право да први говори у Сенату, те је изјавио да се заверници одведу у тамницу и казне највећом казном. Потом су сенатори, један за другим, излагали у корист хитне акције, док Цезар није посадио семе сумње о уставној прикладности ове мере и док није дао чудан против-предлог да се имовина заверника конфискује, да Цицерон размести завернике по градовима Италије и да они буду изведени на суд тек онда када Катилина буде потучен. Пошто се може сматрати као сигурно да ни он ни Крас нису имали никакве симпатије према Катилининим саизвршиоцима — обојица су проследили информације Цицерону о завери — његов амандман није имао за циљ ништа друго до протест против оживљавања убистава и проскрипција Сулиног доба. Против Цезаревог предлога први је устао Лутације Катул, а после њега и Марко Порције Катон Млађи Утички. Катон, праунук Катона старијег, супроставио се Цезару са свим тврдоглавим самопоуздањем његовог старијег имењака и вратио Сенат на његово раније виђење. На крају Цицерон је добио морално овлашћење Сената и затворенике је погубио истог дана.

Док су Катилинине сарадници у Риму практично припремали сопствену смрт, његови изасланици у Италији нису постигли ништа више до да сакупе разбацане групе побуњеника, које су се стале разилазити после погубљења 5. децембра. Тако сведен на сопствене ресурсе Катилина је изгубио сваку шансу, коју је могао имати, да понови Цинин или Лепидов поход на Рим и једини његов спас лежао је у бекству из Италије. Међутим, у покушају да пређе Апенине с намером да оде у Трансалпинску Галију (Салустије) спречила га је војска под Метелом Целером. Немајући куд бацио се, са преосталим својим присталицама, у безнадежан напад на другу војску која га је гонила под Гај Антонијем. Близу града Писторије у Етрурији потучен је и у овом сукобу је изгубио живот.

До коначног фиаска Катилининог устанка дошло је делом услед неопрезности његових присталица у Риму, али у већој мери због чињенице да је Италија сада била умирена и није жудела за оживљавањем сукоба из Цининих и Сулиних дана. Чак да је Катилина моментално стекао власт над Римом, играо би само улогу деминутива наспрам Помпеја, као Карбон наспрам Суле, јер Помпеј свакако не би пропустио прилику да се у Италију врати као спасилац заједнице, а коначан исход између Катилине и њега увек би био извесан. Ипак, Цицеронова будност и енергија спасле су Италију од ризика другог крвавог, иако привременог, периода грађанског рата, а ласкава титула *pater patriae*, коју је Катул предложио да му се додели у Сенату, није означавала друго до одраз правог и општег осећања захвалности према њему.

³² Ово племе живело је око средњег тока реке Роне. Под римску власт потпало је 121. п. н. е., а војсковођа који их је покорио добио је надимак Алиброгикус.

Извори:

- Апијан, Римски грађански ратови, Превео с грчког језика Богдан М. Стевановић, Дерета, Београд 1991.
- Плутарх, Марко Тулије Цицерон, Успоредни животописи, превод и белешке Здеслав Дукат, Загреб
- Белешке са предавања проф. С. Ферјанчић у Београду 28. 03. 2003.

Уџбеници:

- Н. А. Машкин, Историја старог Рима, Београд 1982.
- Скалард, Историја Рима

Приручници:

- В. Бухвалд, А. Холвег, О. Принц, Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века, Београд 1984.

П Р В И Т Р И Ј У М В И Р А Т

1. Извори

- II књига посвећена римским грађанским ратовима од Апијана.
- Плутархова биографија Цезара, Помпеја...
- Цицерон, I век п. н. е., аутор многих говора и писма, који су користни за проучавање историје првог тријумвирата.
- Салустије Крисп, I век п. н. е., први велики римски историчар, који је био Цезаров присталица, а противник Цицерона.
- Тит Ливије (59. п. н. е. - 17. н. е.) родом из Патавија, а живео и радио у Риму. Аутор је чувеног дела *Од оснивања града* у 142 књиге, од којих је данас сачувано 35. Садржај изгубљених књига сазнајемо из извода, тзв. периоха, састављених у време царства.
- Дион Касије, II век н. е., је написао на грчком језику *Римску историју* у 80 књига, која обухвата период од оснивања града до пишчева времена.
- Гај Велеј Патеркул из Кампаније, почетак I века н. е. У *Римској историји* даје преглед, почев од историје Истока и Грчке до године 30. Дело, написано на брзину, има ограничену вредност као извор.
- Цезар, I век п. н. е., *De bello civili*.

2. Цезарева каријера до повратка из Шпаније

Гај Јулије Цезар (100 - 44. п. н. е.) порекло води по оцу из патрицијског рода Јулијеваца, а по мајци из угледног плебејског рода Аурелијеваца. Гајев отац био је претор. На иницијативу тече Гаја Марија, Цезар је изабран за *flamen Dialis*, тј. свештеника Јупитеровог култа. Први Цезарев брак био је са Корнелијом, ћерком Цине који је вршио звање конзула 86., 85. и 84. године. Цезар се рано истакао као беседник и присталица странке популара. Захваљујући подршци странке почев од 68. п. н. е., Цезар је почео заузимати значајне положаје у римској државној управи: квестор 68. године, едил 65. године, врховни свештеник или *pontifex maximus* 63. године. Наиме, 63. Цезар је уграбио звање *Pontifex maximus* у дослуху са трибуном по имену Т. Labienus, који је спровео предлог закона да се избор врховног свештеника поново врати на специјално изборно тело од 17 триба. Године 62. Цезар је био изабран за претора. Светоније сведочи да је Цезар за 61. изабран за проконзула у Шпанији.

3. Цезар, Помпеј и Крас до склапања савеза. Први тријумвират

Коцком Цезар је изабран за намесника Шпаније. Али, како је Цезар имао велике дугове, повериоци нису били ради пустити га из Рима. Уз обећање да ће вратити дугове и захваљујући Красовом јемству Цезар одлази у Шпанију, коју уређује силом. У Шпанији Цезар се обогатио и пошто је доста новца послао у државну благајну, Сенат му је дозволио да се врати уз тријумф. Цезар је желео и да приреди тријумф и да постави кандидатуру за звање конзула. Али, према римском законодавству с једне стране да би био изабран за конзула, кандидат се морао налазити у Риму, а са друге стране онај ко једном уђе у град није се могао вратити на тријумф. Како Цезар није био спреман за тријумф у време када је требао да дође у град и постави кандидатуру, он моли Сенат да му се, упркос закону, допусти кандидатура за конзула *in absentia*. Пошто је приликом

разматрања Цезарева предлога Марко Порције Катон Утички цео дан износио аргументе против, Сенат је одбацио Цезареву молбу. Тада, одрекавши се тријумфа, Цезар долази у Рим и поставља кандидатуру. Центуријачке комиције бирале су магистратуре са империјумом.

Године 62. Помпеј, пошто је поразио понтског краља Митридата и пошто је сматрао да је његова мисија на Истоку завршена, одлучио је да се врати у Рим. Влада у Риму бојала се да Помпеј не заузме град силом као што је то пре њега учинио Сула. Упркос очекивањима Помпеј је трупе распустио у Брундизију и са малом пратњом кренуо ка „престоници“. У Риму је прославио тријумф. Иако се надао да ће му ратна слава обезбедити превласт у држави, Помпеј је у политичком животу био изолован. Сенат му није допустио да тражи конзулат, а залагањем Лукула, којег је помагао Крас, одбијен је и његов захтев за потврђивањем свих његових мера на Истоку. Поред осталог, Помпеј је на Истоку основао провинцију Сирију и поставио систем клијентских краљевина; краљевине које су биле под заштитом Рима. Није прошао ни аграрни закон народног трибуна Флавија да се Помпејевим ветеранима додели земља. Све ово условило је да се незадовољни Помпеј приближи Цезару.

Марко Крас заступао је интересе публикана у Азији. Пошто је земља услед ратова била опустошена, публикани нису могли сакупити довољно новца да плате обећани порез, те су захтевали смањење закупа. Иако је Крас подржао њихов захтев, сам Сенат је одуговлачио са решавањем овог предмета. С друге стране Крас, иако је био веома богат, жудео је за ратном славом. За постизање војних успеха шансу је видео у рату са Парћанима. Али, и он као и Помпеј, био је у политичком животу изолован. Стога се Крас приближио Цезару.

Цезар је понудио савез Помпеју са циљем да удруже акције против Сената. Мада Помпеј раније са Цезаром није имао више од пролазних односа, прихватио је његов предлог и у знак нагодбе оженио се његовом ћерком Јулијом. Цезар је такође тражио подршку свог ранијег патрона Краса и Цицерона, чију је говорничку вештину држао за вредно политичко преимућство. Крас је обновио партнерство, ако ништа више оно само да се осигура против Помпеја; али Цицерон је одбио да пружи помоћ Цезару. Пошто је Цезар успео да измири Краса и Помпеја, склопљен је Први тријумвират, како се обично назива политичка *amicitia* између Цезара, Помпеја и Краса. У овај савез Помпеј уноси војну славу и подршку ветерана, Крас богатство и подршку витезова, а Цезар подршку плебса и популара.

Чланови овог савеза обавезли су се да ће помагати једне друге. Циљ је био да Крас и Помпеј пруже подршку Цезару на изборима за конзула, а заузврат Цезар ће као конзул поверити Красу рат са Парћанима и задовољити захтеве публикана и оствариће Помпејеве предлоге који нису прошли у Сенату.

Још у старом веку на тријумвире се није гледало благонаклоно. Тако Варон тријумвират назива *троглаво чудовиште*, док Тит Ливије „завером“.

За годину 59. п. н. е. за конзуле су изабрани Цезар и М. Калпурније Бибула, оптимат и Цезарев противник.

4. Цезаров конзулат

Апијан наводи да када је Цезар по први пут ступио на дужност конзула изнео је предлог аграрног закона. Наиме, земљу око Капуе, која је давана под закуп у корист државе, желео разделити оним грађанима који су били очеви најмање троје деце и том мером би за себе привезао најмање 20000 људи. У другим изворима стоји да је Цезар спровео два аграрна закона по принципу пројекта Сервилија Рула. Први закон подразумевао је деобу дотле још неподељене италске земље без кампанских државних поља, а други закон је укључивао и поделу кампанских поља. Закон је предвиђао да земљу добију Помпејеви ветерани и сиромашни грађани који имају најмање троје деце. После безуспешног

покушаја да осигура разматрање свог предлога закона у Сенату, Цезар више није сазивао ово тело, а сам предмет је пренео на народну скупштину. Када се његов колега Бибул, уз помоћ Катона и неколико трибуна, желео супроставити доношењу закона, Цезар је захваљујући својим људима растерао опозицију и осигурао пролаз закона. У циљу спровођења закона Дион Касије наводи да је изабрана комисија од 20 лица (*vigintiviri*) и да се новац за куповину земље имао набавити од Помпејевог ратног плена и од нових пореза и намета. Цезар је чак увео за оне који не пруже подршку аграрном закону смртну казну. Овом мером Цезар је обезбедио и глас сенатора и глас народних трибуна.

Цезар је изборио потврду за Помпејеве мере на Блиском Истоку, а снизио је откупну суму пореза у Азији за 1/3. Овим мерама испоштовао је договор према Помпеју и Красу, а придобио је и наклоност витезова.

Цезар је такође нашао времена да спроведе две праве мере административне реформе. Обновио је закон против изнуђивања у провинцијама, тзв. *lex Julia de repetundis*, и обезбедио је за званично објављивање аутентичних текстова све декрете народне скупштине и одлуке Сената — покушај да грађанско тело упозна са актуелним политичким догађајима и спречи фалсификовање одлука.

Интересанто је поменути да је ове године Сенат замислио нови програм по којем би конзули за 59., уместо да добију уобичајена провинцијска наименовања, имали остати у Италији и добити провинцију *silvae caulesque italiae* или *шуме и сточне стазе Италије*, односно управу треће-разредног значаја. Овом мером Сенат је свакако желео понизити Цезара, али и онемогућити избијање каквог новог грађанског рата. Ипак на крају Цезар је спровео свој главни циљ обезбедивши себи, преко деловања народног трибуна Публија Ватинија, намесништво у Цисалпинској Галији и Илирику у периоду од 5 година, почев од 01. 03. 59. Имао је ванредно широка овлашћена и право да мобилише војску од три легије. Касније током године искористио је празнину у управи над Нарбонском Галијом да осигура себи ову провинцију. Ову додатну управу, као и право да мобилише још једну легију, на предлог Помпеја одобрио му је Сенат, који је предвидео да ако му он не понуди Нарбонску Галију, то ће сам учинити посредством трибуната. Провинцијска управа имала је да Цезару прибави војну славу и богатство.

5. Клодијев трибуна

Године 58. за конзуле су изабране присталице тријумвира, Аул Габиније, Цезаров пријатељ, и Луције Пизон, Цезаров нови свекар. Међу народним трибунима те године такође су се нашли Цезарови подржаваоци Публије Ватиније и Клодије. Са слутњом да се Помпеју и Красу не може веровати да ће га заштити од одмазди аристократије, Цезар је обезбедио услуге озлоглашеног, али талентованог, пустолова по имену Публија Клодија, који је за годину и по постао некрунисани краљ Рима.

Публије Клодије је пореклом био из аристократске породице, а служио је у Лукуловој војсци. Био је изванредан демагог, а своју политичку каријеру је почео са оптужбом Катилине за изнуђивање. 62. године оптужен је за скрнављење светиње. Наиме, те године мистерије у част Добре богиње, *Vona dea*, приређене су у кући Гаја Јулија Цезара који је тада вршио дужност врховног свештеника. Како је улаз био дозвољен само женама и како се Клодије желео састати са Цезаревом женом Помпејом, пребукао се у женске хаљине и тиме извршио светогрђе. Када је ухваћен, Цезар је отеравши своју жену одустао од оптужбе, што није био случај са Цицероном. Иако је Цицерон желео да Клодије буде осуђен, случај се завршио Клодијевим оправдањем. 58. године Клодије постаје народни трибун. Пошто један патрициј није могао бити биран за народног трибуна, Клодије је прешао у плебејце давши да га усини један плебејац. Оваква адопција називала се *traductio ad plebem* и о праву усвајања одлучивала је куријатска скупштина.

Изабрани трибун за 58., Клодије се додворио градском пролетеријату посред-

ством закона којим се претходна продаја по сниженим ценама замењивала бесплатним давањем јавног жита. Главни инструмент његове аутократије била је обучена и стална војска батинаша, којој је, учланивши њене чланове у тобоже безопасне *collegia* или клубове занатлија, дао изглед легалитета. Ова организација „силеција” касније ће водити до рата банди и владавине олоша. Пошто је успоставио свој ауторитет на сигурним основама, какве нити Гај Грах нити Сатурниј нису поседовали, Клодије је спровео без опозиције своје следеће предлоге:

- Да се обнове кварталски колегији, *collegia compitalia*, који су 64. у време борбе са Катилином били затворени по налогу Сената. Ови колегији првенствено су имали за циљ да унесу немир у политички живот.
- Да се ограничи власт цензора код састављања сенатских спискова. Сада сенатор је могао бити искључен из Сената тек после спроведене истраге, утврђене кривице и пристанка оба цензора. Овом мером Клодије је желео добити подршку сенатора којима је претило искључење из Сената, а уједно обезбедити себе од будућих ревизија спискова.
- Забрана вишим магистратима да у време гласања посматрају небеска знамења. Наиме, неки оптимати су имали обичај, правдајући се тобоже неповољним небеским знамењима, да донесене законе прогласе неважећим. Стога је Клодије изнео овај законски пројекат јер се, како тврди Дион Касије, плашио да ће на наведени начин суђење Цицерону бити одложено.

Са двоструким циљем, да се освети и да лиши аристократију њиховог најспособнијег говорника, прогнао је Цицерона из Рима посредством закона сумњивог легалитета, али несумњиве делотворности. Патеркул наводи да је спровео закон да се сваки онај који без суда погуби римског грађанина стави ван закона. Овим је сенатска одлука о погубљењу Катилининих присталица призната за незакониту. Цицерон се нашао директно на удару и био је приморан да напусти Рим. По његовом одласку Клодије је спровео још један закон којим је Цицерон прогнат из Италије. Његова имовина је конфискована и кућа на Палатину срушена. Место где се кућа налазила Клодије је одредио за храм богиње Слоге.

Да би се ослободио Катона Утичког, Клодије је спровео следећу меру. Свргнуо је са власти краља Кипра Птолемеја³³ јер је подржавао гусаре који су ометали снабдевања Рима житом. Клодије је потом послао Катона ван Рима са задатком да преузме краљеву благајну. Птолемеј је извршио самоубиство. Кипар је придодат провинцији Киликији, а краљева својина обогатила је римску благајну за 7000 талената, тако да је Клодије обезбедио фондове за финансирање закона о житу.

Тек пошто су Цицерон и Катон напустили Рим, Цезар је кренуо из Италије у своју провинцију.

Када је Клодије био на врхунцу моћи окренуо се против Помпеја и тиме проузроковао сопствени пад. Наиме, Клодије је пустио из притвора сина јерменског краља Тиграна, чиме је директно задирао у Помпејеву политику на Истоку. Како би се супроставио Клодију Помпеј тражи да се обезбеди повратак Клодијевог противника Цицерона из прогонства и образује противничку војску „битанги” под другим хонорарним политичарем Т. Анијем Милоном, народног трибуна за 57. годину. У лето 57. Клодије је свргнут са власти и сведен на релативну безопасност. Крај његове владавине означен је његовим неуспехом да се супростави закону, који је подржавао Помпеј, а који су поднели Лентул Спинтер и Метел, да се дозволи Цицеронов повратак из прогонства и да се омогући тријумфални пријем говорника на његовом повратку. Закон су спровеле центуријачке комиције и након мање од годину и по дана у прогонству Цицерон се враћа у Рим.

6. Криза у тријумвирату

³³ брата Птолемеја Аулета, који се устручавао да прати добар пример египатског краља, који је од тријумвира купио положај

Потврдивши се против Клодија, Помпеј је поново стекао такву власт какву није уживао још од конзулског звања. 57. примио је, општим пристанком, задатак да Рим ослободи изненадне и јаке оскудице жита. Наиме, Цицерон је предложио Сенату да Помпеј добије овлашћења за снабдевање града житом (*sig annonae*). Предмет је пренет на центуријацке комиције и Помпеј је добио проконзулски империјум до пет година. Цицерон у писму свом пријатељу Атику наводи да је народни трибун Лесије предложио да Помпеј добије право над државном благајном, да регрутује војску и да добије *imperium maius*, тј. власт изнад свих провинцијских намесника. Али, Помпеј, како се не би замерио Красу и Цезару, не прихвата ове привилегије. Како било, Помпеј је напунио Рим намирницама и стекао велику популарност у народу.

Следеће зиме одбио је команду над експедицијом, која је имала задатак да поново постави на положај Птоlemeја Аулета, кога су протерали подређени. За Помпеја полицијска операција ове врсте била је мало привлачна. Ипак његови пријатељи као и непријатељи су претпоставили да је он тајно жудео за новом војном командом, а ово уверење увело га је у отворени сукоб са колегом Красом, кога су пробуђене војне амбиције подстакле да се надмеће за Египатску управу. Ово обнављање старог сукоба између Помпеја и Краса био је сигнал за напад на тријумвират. Цицерон, који је још увек гајио наду Помпејевог придобијања на страну аристократије, тежио је да забије клин између њега и Цезара предложивши суспензију или делимично укидање Цезаровог аграрног законодавства, верујући да ће Помпеј бити вољан да одбаци Цезарове мере у случају да су његови лични интереси у томе заштићени. Истовремено аристократа по имену Луције Домиције Ахенобарб иступио је као кандидат за конзулско звање 55. и истакао да ће, ако буде изабран, изнети предлог закона да се опозове Цезар из Галије у најкраћем могућем року.

Ма које год шансе да су Цицерон и Домицијан имали у растурању тријумвирата, оне су се изјаловиле. Цезар стационаран у Равени на око 320км од Рима, после прелиминарног састанка са Красом, који се журио да га обавести о ситуацији у престоници, одлучио се на један састанак на којем ће спорови бити решени.

7. Састанак у Луки

Цезар је позвао Помпеја и Краса на састанак у Луки, најсевернијем граду провинције. Прво се Помпеј колебао и судбина коалиције је висила о концу; али на крају упутио се у Луку. Овде су три партнера изгладили своје спорове и распоредили дужности за годину која следи. У очекивању обнављања њихове удружене аутократије, у Луку се сјатила гомила од више од 100 сенатора да моли за разне привилегије. Резултат преговора био је: да се обезбеди Цезару продужење мандата на још 5 година; да Крас и Помпеј буду изабрани за конзуле за 55., после чега ће Помпеј на управу добити Африку и Шпанију с роком од пет година, а Крас за исто време богату Сирију.

Из Луке, Помпеј и Крас заједно су се вратили да спроведу одлуке до којих се дошло на састанку. Љубазно упозорење било је довољно да одврати Цицерона од његовог поступка против Цезара. Домицијан је истрајао у својој кандидатури, али су га Помпеј и Крас предупредили надмећући се против њега и уз помоћ неких војника, које је Цезар послао на одсуство у јесен 56., били су по други пут изабрани за конзуле. 55. испунили су свој део нагодбе погођене у Луки спровевши закон да се Цезару продужи звање проконзула у обе Галије за следећих пет година. Цицерон у свом говору *pro Balba* наводи да је Цезар добио право да сам именује десет легата, упркос традицији да Сенат бира намеснике. Цезар је такође добио право да регрутује још четири легије финансиране из државне касе. Усвајању *lex Licinia Pompeia* снажно се супроставила аристократија, али овом приликом Помпеј се није устручавао да употреби силу да испуни своја обећања према Цезару. Заузврат за њихове услуге трибун по имену Гај Требоније обезбедио је Помпеју и Красу команде проконзула по ис-

теку конзулског звања. Крас је, како сведочи Дион Касије, добио управу над Сиријом и команду у рату против Парћана. Док Апијан и Плутарх тврде да је Помпеј по истеку конзулског звања добио на управу Африку и Шпанију, дотле Дион Касије, Тит Ливије и Цицерон сведоче да је Помпеј добио само Шпанију. Помпеј је узео две Шпаније, али специјалним ослобађањем (за које је дужност око жита понуђена као изговор) вршио је власт проконзула путем заменика, тако да би лично могао остати близу Рима. На сам миг тријумвира исте године је А. Габиније, који је тада био намесник у Сирији, поново поставио Птолемеја на положај. Главни резултат састанка у Луки био је да је Цезар обезбедио довољно времена да доврши освајање Галије.

8. Помпејева изванредна овлашћења

54. прерана смрт Цезарове ћерке Јулије, која је стекла велику наклоност Помпеја, уклонила је једину везу осећања између Помпеја и његовог партнера; а следеће године Красова смрт код Каре уклонила је могућу противтежу Помпеју унутар тријумвирата. Са друге стране, године 54. и 53. Република је упала у стање снажне анархије. Једном када је испунио своје обавезе према Цезару, иако није престао да надзире Сенат, Помпеј је оставио ствари да теку својим током. У овом периоду избори за конзуле испраћени су великим нередима. Подмићивање је практиковано у великој мери, а вето трибуна је злоупотребљаван да се спрече избори, те су године 53. и 52. почеле интеррегнумом. Одреди Клодија, махом плебејци, борили су се са одредима Милона, кога су подржавали оптимати. Док је Милон претендовао на конзулат, Клодије је хтео да постане претор.

Неред у Риму кулминирао је почетком 52. у једној гужви између пратњи Милона и Клодија, у којој је последњи погинуо, и у једном нечувеном избијању побуне, током које су Клодијеви батинаши, ојачани свим немирним елементима у престоници, потпуно спалили кућу Сената и друге грађевине на Форуму. У овој неиздржљивој ситуацији Сенат је спас тражио у Помпеју, коме је доделио изванредна овлашћења да успостави ред у граду. Брзо окупљање трупа у Италији било је довољно да се умири руља. Међутим, потреба за преправљањем законодавства да се спречи обнављање недавних неприлика, сада је свима постала очигледна. Мимо обичаја, на предлог Сената, Помпеј је био изабран за конзула за 52. без колеге (*consul sine collega*). Практично Помпеј је добио овлашћења као један диктатор, али је био заклоњен иза званичне магистратуре.

Наоружан овом изванредном влашћу Помпеј је изнео строже законе против подмићивања, *lex de ambitu*, и нарушавања мира, *lex de vi*. Ови закони су предвиђали да се ретроактивно испитају случајеви о насиљу и поткупљивању у периоду од 70. до 52. Законе је Помпеј предложио, поред осталог, да би се убрзало суђење Милону за Клодијево убиство. Иако га је бранио сам Цицерон, Милон је осуђен, те је морао отићи у изгнанство. Апијан наводи да је овом приликом осуђен и Габиније због гажења закона и безбожничтва. Међутим, овом Габинију, који је 55. године био легат у Сирији и који је без одобрења Сената напустио провинцију и оставио један гарнизон, је суђено 54. када је он отишао у добровољно прогонство.

Године 52. Помпеј је законом потврдио одлуку Сената, која је прописивала петогодишњи интервал између магистратуре и промагистратуре. Међутим, имајући на уму Цезарову реакцију, који је очекивао друго конзулско звање за 48., а потом војну команду, Помпеј је уредио да 10 трибуна спроведу додатну меру која је Цезару дозвољава кандидовање за конзула *in absentia*. Потом је Помпеј, да би онемогућио друге кандидате да траже сличне привилегије, по сведочењу Дион Касија захтевао од народне скупштине потврђивање старог закона; закона који је захтевао лично присуство кандидата на изборима. Да ова последња мера да не би била употребљена на штету Цезарове кандидатуре, Помпеј је сопственим рукописом додао постскрипт да се мера не односи на закон 10 трибуна. Како год, ове услуге Цезару биле су противтежа одлуци Сената да се Помпеју продужи управа

над Шпанијом за други рок од 5 година.

Током лета Помпеј је за свог колегу узео свог новог зета Метела Сципиона.

9. Распад тријумвирата

Почетком 51. Цезар је послао молбу Сенату за продужење своје управе над Галијом до краја 49., како би премостио јаз између свог звања проконзула и другог конзулског звања (с почетком од 01. 01. 48.) и да непријатељима не остави времена да поведу парницу против њега за злоупотребе у провинцијама. Овај предлог Сенат је одбио на основу иницијативе крајњег оптимата, а конзула, Марка Клаудија Марцела и Помпејеве ћутње, коју су крајњи оптимати прихватили као знак одобравања. Маја 51. Марцел је, под образложењем да је довршено освајање Галије, изнео против-предлог да рок Цезарове дужности буде скраћен и да му се пошаље замена. Овај предлог наишао је на хладан пријем, а Сулпиције Руф је подсетио да се не сме сменити намесник који није учинио никакав преступ. Овом приликом Помпеј је говорио у одбрану *lex Licinia Pompeia* из 55., који је практично Марцел оспоравао. Сви даљи покушаји крајњих оптимата да увуку Помпеја били су избегнути или мистериозним ћутањем или двосмисленим одговорима са његове стране.

Исте године Марцел је иступио против Цезаровог широког додељивања грађанских права становницима Цисалпинске Галије. Наиме, Цезар је у Алпима основао град Новукодум с латинским грађанским правом. По закону из II века п. н. е., магистрати градова са латинским грађанским правом имају римско грађанско право. Марцел, одлучни Цезаров непријатељ, истукао је једног магистрата града Новукодума, који је уживао римско грађанско право. Међутим, својим актом Марцел је показао пребијеном да му не признаје грађанска права, односно да не признаје Цезарову политику.

Цезар као приватно лице могао је бити изложен кривичном гоњењу. Како су конзули били заштићени, Цезар је жудео да се домогне овог звања. Пошто је већ било јасно да се Помпеј све више окреће на страну крајњих оптимата, Цезар је 50. године себи обезбедио подршку конзула Емилија Паула, која се састојала у томе нити да помаже нити да смета Цезару, и подршку народног трибуна Куриона, банкротираним младом аристократе коме је, како Плутарх наводи, Цезар исплатио дугове. Као изговор да изненада стане на Цезарову страну, Клодију је послужило Помпејево супростављење његовом наименовању да надгледа изградњу путева, *curator viarum*.

01. 03. 50. колега Емилија Паула, конзул Гај Марцел (рођак Марка К. Марцела), инсистирао је да се Цезару пошаље замена. Али, сада је Курион искористио право интересије и предлог није стављен на гласање. Са друге стране, Сенат је позвао Цезара и Помпеја да сваки преда једну легију за помоћ против Парћана. Пошто је Помпеј замолио повратак једне од својих шпанских легија, коју је позајмио Цезару 53., резултат ове мере био је тај да је Цезар изгубио две легије. По њиховом доласку у Италију трупе, које је предао Цезар, смештене су у Капуи под изговором да се у међувремену ситуација на парћанском фронту расчистила. На следећој сенатској седници Курион је напао Марцела инсистирајући да Помпеју не сме бити дозвољено да врши изванредну двојну команду у Шпанији и Италији после Цезаровог рока у Галији. Дакле, Курион је захтевао да обе стране истовремено предају своја овлашћења. Овим би Цезар био у предности, јер је располагао огромним галским пленом и имао везе међу плебејцима. Овај предлог по изгледу био је потпуно разуман и наишао је на срдачну добродошлицу свих оних који су се ужасавали грађанског рата и који су у удруженом разоружавању видели најбољу гаранцију против његовог обнављања. Стављен на гласање 01. 12. Курионов предлог био је спроведен са 370 гласова против 22. Ипак, за крајње оптимате ова одлука била је потпуно неприхватљива, јер без Помпејевих снага да га спроведу на суд и задовоље правду, бојали су се да ће Цезар избећи казну. Пошто су по Риму почели да круже лажни гласови како Цезар иде на Италију,

то су искористили оптимати. Гај Марцел затражио је од Помпеја да игнорише уставне скрупуле и да „спасава Републику” мобилизацијом трупа у циљу хитног напада на Цезара. После устручавања, које не морамо сматрати притворним, Помпеј је дозволио да га наговоре. До последњег тренутка Цезар је начинио неколико озбиљних покушаја да дође до споразума. У децембру по Куриону је послао писмо Сенату у којем предлаже да му оставе две легије и управу над Трансалпинском Галијом и Илириком. Али када је Помпеј показао интересовање за ову понуду, Марцел је остао тврдокоран. На дан Нове године 49. Цезар је поновио Курионов предлог удруженог разоружавања, али сада сам Помпеј је објавио да од Сената очекује да остане миран. Тумачећи овај наговештај као команду, Сенат је одбацио Цезаров предлог и послао Луција Домиција да преузме Трансалпинску Галију и једног бившег претора Цисалпинску; на veto Марка Антонија, који је наследио Куриона као Цезаров говорник, одговорено је претњама против њега лично. На овој седници, како сведочи Цезар, усвојен је предлог Л. Сципиона да се, уколико не рапусти војску, Цезар третира као државни непријатељ. Следећих дана Цицерон, који се тек вратио са дужности проконзулара у Киликији, поново је почео преговоре са два додатна предлога, да Цезар задржи Илирик, али не и Цисалп. Галију, а да Помпеј, уместо разоружавања, оде у Шпанију. Али, партија крајњих оптимата, сада предвођена конзулом Л. Корнелијем Лентулом, пресекла је ову дискусију.

07. 01. 49. Сенат, још увек под притиском Помпеја, изгласао је ванредно стање и препустио Републику на старање конзула и проконзула, што је у ствари значило Помпеју. Три дана касније Цезар је обавештен о овој одлуци, која је била равна коначном налогу о његовој предаји непријатељима. У току једног часа пуног зебње, Цезар је размишљао у самоћи; напославао дао је свој одговор прешавши Рубикон (на горњем току) и ушавши у Италију.

Извори:

- Апијан, Римски грађански ратови, Превео с грчког језика Богдан М. Стевановић, Дерета, Београд 1991.

Уџбеници:

- Н. А. Машкин, Историја старог Рима, Београд 1982.
- Скалард, Историја Рима
- Белешке са предавања проф. С. Ферјанчић у Београду 11. 04. и 18. 04. 2003.

Приручници:

- Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века, Београд 1984.

ГРАЂАНСКИ РАТ ЦЕЗАРА И ПОМПЕЈА

1. Извори

- II књига посвећена римским грађанским ратовима од Апијана.
- Плутархове биографије.
- Цезар, I век п. н. е., *De bello civili*.
- Цицерон, I век п. н. е., аутор многих говора и писма, који су корисни за проучавање периода 49 – 44.
- Асиније Полион, I век п. н. е., у грађанском рату присталица Цезара и Антонија. Саставио једну хронику која сачувана у деловима.
- Аул Хиртије, служио је од 54. године у Цезаревој војсци где су му били поверени важни задаци. Додао је осму књигу Цезаровом делу *Bellum Gallicum* да би тако створио везу са његовим *Bellum civile*. Вероватно је он написао *Bellum Alexandrinum*.
- Салустије Крисп, I век п. н. е., први велики римски историчар, који је био Цезаров присталица, а противник Цицерона. Корисно је његово дело *Epistulae ad Caesarem* (?).
- Тит Ливије (59. п. н. е. - 17. н. е.) родом из Патавија, а живео и радио у Риму. Аутор је чувеног дела *Од оснивања града* у 142 књиге, од којих је данас сачувано 35. Садржај изгубљених књига сазнајемо из извода, тзв. периоха, састављених у време царства.
- Гај Велеј Патеркул из Кампаније, почетак I века н. е. У *Римској историји* даје преглед, почев од историје Истока и Грчке до године 30. Дело, написано на брзину, има ограничену вредност као извор.
- Светоније Транквил, I/II век н. е., *De vita Caesarum*.
- Дион Касије, II век н. е., је написао на грчком језику *Римску историју* у 80 књига, која обухвата период од оснивања града до пишчева времена.

2. Прва кампања 49. п. н. е.

Порекло грађанског рата, како су Цицерон и Катон тврдили, лежи у образовању Првог тријумвирата, који је био прекретница у историји слободне државе. Исто тако Асиније Полион, Цезаров присталица, своју историју великог грађанског рата почиње годином 60. када су конзули били Метел и Афраније. Три човека, подржавани наоружаним снагама, градским пролетаријатом и многим витезовима, наметали су своје воље Сенату. 59. Цицерон је говорио да је изгубио слободу говора, *auctoritas* и *dignitas*, и да је Сенат у милости господара, *principes*, који су се отимали за *potentia* и *dignitas*.

Када је „коцка бачена” на прелазу реке Рубикон 10/11. јануара 49., Цезар је под командом имао мање од 50000 људи и не више од једне легије је била стационарана са њим у Равени. Са друге стране Помпеј је на располагању имао читаве ресурсе Римске Империје ван Галије. Међутим, док су Цезарови војници били искусни ветерани и спремни на брзо окупљање на ратном пољу, противничка војска једва да је била у приправности. У Италији Помпеј да није имао две легије које му је недавно предао Цезар скоро да не би имао обучене трупе; остали су били регрути који су у овом тренутку били расејани дуж полуострва. Имајућу на уму њихову неспремност тешко је објаснити пренагљеност Цезарових непријатеља у продубљавање кризе почетком 49., осим са становишта да су подлегли гласинама о незадовољству у Цезаровим војним редовима, које је ширио Цезаров

бивши поручник Лабеније, сада одметник у Помпејевом табору, или да нису предвидели Цезаров марш средином зиме.

Прва недеља кампање 49. практично је одредила судбину Италије. Иако је, како тврди Апијан, народ, који је се сећао недавних ратова, захтевао да Помпеј и Цезар напусте власт, од тога не беше ништа. Цезар је напредовао са задивљујућом брзином и заузео два главна апенинска пролаза у Етрурији, а да при том није дошло до озбиљнијих сукоба. 15. јануара без одлагања Помпеј се из Рима повукао у Капуу, где су биле смештене оне трупе које је Цезар по налогу Сената вратио. Помпејеве наде да ће на време стићи да сакупи потребну снагу, разбијене су Цезаровим напредовањем низ источну обалу полуострва и доласком његових преосталих легија из Трансалпинске Галије. Помпејеве планове затим је угрозио Л. Домиције, именовани Цезаров наследник у Трансалпинској Галији, који је самоиницијативно покушао да пресретне Цезарову претходницу код Корфинија, да би се потом нашао окружен непријатељским легијама, које су му се приближавале у неочекиваном броју. Домиције је капитулирао са три легије. Цезар показујући своју *clementia* оставио је Домиција у животу и пустио га на слободу. Пошто су Цезару биле потребне угледне личности у његовим редовима, овај акт вероватно за циљ је имао да привуче Домиција на његову страну. Ипак, Домиције је отишао Помпеју.

Италијанска кампања претворила се потом у трку за Брундизиј, који је запосео Помпеј. Намеравао је да пређе у Епир и тамо окупи војску. Део Помпејевих трупа отпловио је из Брундизија у Дирахион. Мада је Цезар стигао да опседне Брундизиј, прерушивши са изванредном вештином своје укрцавање Помпеј је отпловио је са остатком своје војске и избегао Цезаров прогон, који није располагао бродовима да га прати преко Јадранског мора. Тако је Цезаров покушај да рат заврши без битке пропао, а Помпеј је обезбедио довољно времена да обнови војску за другу кампању.

Цезар пре него што ће кренути за Помпејем, решио је да учврсти свој положај у Италији. Послао је Квинта Валерија да освоји Сардинију, а Асинија Полиона да од Катона преузме Сицилију. Катон без борбе је напустио острво под изговором да не жели да поданике изложи опасности и отишао у Африку. Док је један део војске оставио у Брундизију, а један послао у Хидрунт, Цезар се упутио у Рим. Пошто се из Брундизија вратио у Рим, желео је да искористи владу за сопствене потребе. Међутим, већина виших магистрата и водећи сенатори напустили су град са Помпејем. Цезар је дао претору по имену М. Емилију Лепиду да сазове остатак Сената у своје име, али овај крњи парламент није желео ризиковати да га овласти за борбу против Помпеја нити чак да има посла са њим. За сада Цезар више није покушавао да власт заснује на уставним основама и искористио је пуко право освајача да уђе благајну, коју усплахирали непријатељи нису потпуно испразнили кад су напустили град. Поставио је претора Лепида за управника (префекта) Рима, а народног трибуна Марка Антонија за управника Италије. На Сицилију је послао Куриона, на Сардинију Квинта Валерија, а како би спречио Помпејев копнени напад у Илирик је послао Гаја Антонија, а Овострану Галију повери Лицинију Красу. Наредио је формирање две морнарице, у Јадранском и Тиренском мору, под командом Хортензија и Долабеле.

Кампања почетком 49. није била обележена ниједном од оних страхота које су пратиле борбу између маријеваца и Сулиних присталица. Наиме, није било проскрипција.

3. Друга кампања 49. п. н. е.

Током 49. у другој кампањи главне операције вођене су у Шпанији, где су Помпејеви легати, Л. Афраније (ветеран источних ратова) и М. Петрејус (који је поразио Катилину), управљали војском од пет легија. Да се осигура од двоструког ризика да се Афраније и Петрејус не придруже Помпеју или да не упадну у Трансалпинску Галију, сам Цезар предводио је војску од шест легија.

Наишао је на Помпејеву војску у приправности код Илерде у долине реке Сикора (притока реке Ебро), коју није могао напасти без тешких губитака. Пролећно изливања реке³⁴ отежало је снабдевање Цезарових трупа и одсекло је део његове војске, који није могао да се врати у логор, те их је Петреј уништио. Тешко стање наставило се до лета 49. Ипак, на крају Цезар је успео да истера противнике уз помоћ галске коњице, која је пресекла њихово снабдевање; брзим маршом спречио је њихово повлачење ка реци Ебро; напосред присилио их је на предају заузимањем стрме али безводне узвишице на којој су нашли склониште. За 40 дана потпуно је располагао великом али неувежбаном војском под двојицом способних вођа. Овим подвигом натерао је преостале Помпејеве снаге у Шпанији, предвођене Вароном, да брзо капитулирају.

Још на путу ка Шпанији Цезар се сукобио са Масилијом. Пошто је Масилија пружала солидан отпор, Цезар је опсаду поверио једном свом легату а сам се упутио у Шпанију. На свом повратку у Италију, после одлучне борбе на копну и мору, Цезар је покорио Масилију. Из Масилије Цезар је пожурио у Плацентију где се побунила његова војска. Цезар је побуну брзо угушио, а над 120 вођа побуне извршио је децимацију и побио 12.

Непосредно пре Цезаровог повратка у Рим претор Лепид од народне скупштине је добио овлашћење да га именује за диктатора. Ово звање је вероватно било ограничено и дозвољавало му је, као и конзулима IV и III века, да надгледа изборе (*comitiorum habendorum causa*). Пошто се вратио у Рим Цезар је водио конзулске изборе за 48., на којим је једнако био и успешан кандидат. За другог конзула изабран је Сервилије Исаурик. По спровођењу неких ванредних закона и уживања у звању диктатора само 11 дана, одрекао се ове дужности и за сада задовољио „само“ конзулским звањем.

Цезарови успеси током друге кампање 49. били су нарушени једним озбиљним неуспехом. У Африци пропретор П. Атид Вар изјаснио се против Цезара, а нумидски краљ, Јуба I, био је његов лични непријатељ. Цезар је морао учврстити свој положај у Африци како не би са овог простора била угрожена Италија. Потценивши снагу својих непријатеља на фронту, Цезар је команду против њих поверио бившем трибуну Скрибонију Куриону, коме је недостајало војно искуство, и дао му војску састављену од већине бивших Помпејевих војника. Охрабрен првим успехом, који дугује изненадном искрцавању близу Утике, Курион је извео брз јуриш у долину Баграда прогонећи нумидске војнике, који су га увукли у заседу. У овој катастрофи сам Курион је погинуо као и многи Цезарови војници. Незнатан део војске под заповедништвом Асинија Полиона спасао се и склонио у Утику. Заповедник морнарице код Утике, Флама, побегао је са лађама пре но што је прихватио иједног војника са копна. После неуспелог покушаја да их неки трговци превезу и тако спасе, остатак војске предао се Вару. Ове је поубијао Јуба и тако су уништене две Цезарове легије, које су с Курионом отпловиле у Африку. Неуспех Цезара да учврсти власт у Африци током кампање 49. имао је важне последице за касније стадијуме грађанског рата, а за сада лишио је Рим једног од извора за снабдевање житом. Али нестацица хране у престоници спречена је брзим заузимањем Сицилије и Сардиније, које су Помпејеве присталице напустиле без борбе.

4. Дирахион

Док је Цезар учвршћивао свој положај у Италији и на Западу, Помпеј је утврдио свој штаб у Тесалоники. Мада није успео да добије активну помоћ Парћана, примио је њихово обећање о неутралности. На основу овог уверења повукао је римске гарнизоне са источних граница да би оформио потпуну војску од 11 легија. Од хеленистичких области из источних провинција добио је снажан корпус коњаника и флоту, која је бројно далеко надмашивала неколико Цезарових бродова. Заповедник Помпејеве флоте био је Бибул, кога ће касније

³⁴ на шта је Афраније и рачунао

наследити Либон. У Дирахиону на Јадранском приморју оформио је напредну базу за поновно заузимање Италије током следеће кампање.

Почетком 48. Цезар је пренео рат на источну страну Јадранског мора. Због недостатка транспорта био је принуђен да своје трупе пребаци преко у два наврата, тако ризикујући њихово уништење зимским олујама или Помпејевим патролама. Међутим, провукао се незлеђен. Мада је Помпеј у међувремену сакупио своје снаге у Дирахиону, није се усуђивао да их уведе у жестоку борбу против искуснијих Цезарових трупа, и стога пропустио прилику да разбије две непријатељске дивизије пре но што су се удружиле. Сада је Цезар, са удруженом војском од 7 легија у рукама, желео да брзо заврши рат. Пошто је у Риму замољен и пошто је уживао zgodnu стратешку позицију, Цезар је показао спремност да преговара са Помпејем о миру. Али, Помпеј је одбио предлог да обојица распусте војску и да се даља борба пренесе на Форум. Сада су се две војске на реци Апсус налазиле једна наспрам друге више недеља. Када је био у Брутоту (?) Цезару је стигао предлог о преговорима, који су се имали одржати у Орику. Иако није лично присуствовао, преговоре је покренуо Бибул. Наиме, у то време Бибул је имао задатак да блокира Јадран и отежа Цезарово снабдевање. Цезар је пристао да Либон посредује код Помпеја под условом да му се дозволи да током примирја подигне опсаде. Преговори нису успели. Још једном је Цезар покренуо преговоре, али их је спречио његов бивши генерал Лабиден

У самој Италији ствари су се лоше одвијале по Цезара. Претор М. Ц. Руф је оборио један Цезаров закон. Са друге стране постојала је опасност да ће Бибул блокирати Брундизиј, одакле је требала да се Цезару пошеље додатна војска. Заиста то је и покушао наследник покојног Бибула, Либон. Пошто није стизало појачање, спречен буром да сам крене у Италију, Цезар је упутио писмо Марку Антонију. Априла, пошто је за длаку избегао Помпејеву блокаду, ескадрон Марка Антонија се придружио Цезару. Цезар је сада имао 34000 војника и 1400 коњаника.

Цезар се потрудио да на своју страну придобије неке хеленске градове. Да би осигурао снабдевање послао је трупе у Македонију, Тесалију и Епир. Придобио је Етолију, Акарнанију, Амфилохију, Делфе, Орхомен, Тебу. У Грчкој му је помогао извесни Калисто (?). Цезар је послао и Гнеја Домиција Калвина у источне области Грчке како би спречио долазак Сципиона Назике из Сирије у помоћ Помпеју. Све ове акције Цезар је спроводио захваљујући контроли залеђа, а залеђе је надзирао самим распоред трупа.

Пошто је Помпеј био улогорен у Петри, код Дирахија, Цезар се одлучио на нечувен подухват да га ту опседне са свих страна, осим са мора. Мада је Помпеј имао тешкоћа да пронађе фураж за коњицу, друге залихе могао је добављати путем мора. Са друге стране Цезар, због оскудице у храни, био је принуђен да откомандује све, осим једног малог броја трупа потребних за блокаду. Вешто искористивши свој положај и морнарицу, Помпеј је поразио једно од Цезарових ослабљених крила. Положај опсађивача постао је тежак, јер непосредно пре овог неуспеха његов транспорт је пресрео Помпејев син. Срећом по Цезара невољност противника да сувише приближи своје неискусне трупе, омогућила му је да се повуче из Дирахија и да побегне ка њивама Тесалије, где је обезбедио провијант за своје полу-изгладнеле људе. Ипак, у међувремену, стратешка иницијатива прешла је у Помпејеве руке. Да је победник код Драча сада укрцао војску за поновно заузимање Италије, што је Афраније и предлагао, нико га не би могао спречити да понови Цезарову лаку победу из 49. Али, просуђујући да је његов крајњи циљ сам Цезар, Помпеј је пратио свог противника до Тесалије. Према Апијану, да крене за Цезаром, Помпеја је натерала част, обзир према Сципиону и углед пред савезницима.

5. Фарсале

Прва фаза Помпејевог плана био је састанак са Сципионом кога је Д.

Калвин блокирао на Хелеспонту. Када је Калвин отишао у помоћ Цезару, Сципион је био слободан да заједно са Помпејом крене против свог непријатеља. Пошто још увек није веровао у успех у отвореној бици, Помпеј је искористио коњицу да пресече пут Цезаровим залихама по други пут и да га савлада пре него што га је опсео. Међутим, римска аристократска пратња из његовог табора сматрала је победу већ својом и стала се препирати око тога ко ће преузети Цезарово звање врховног свештеника. Опет притискајући Помпеја, као у критичним данима децембра 50., оптимати су га убедили да све положи на брз крај. Тако се Помпеј одлучио на једну отворену битку.

На отвореном пољу близу Фарсале развукао је линију фронта између 35000 и 40000 људи, против које Цезар није могао послати више од 22000. Наиме, Помпеј је у својој војсци имао Македонце, Пелопонежане, Беоћане, Атињане (које је сврстао у бојни поредак), затим Трачане, народе са Хелеспонта, Битињане, Фрижане, Јоњане, Лиђане, Памфилијце, Писиђане, Сиријце, Феничане, јеврејске народе, Арабљане, Кипране, Рођане, критске праћкаре (које је сврстао у резерве)... Све у свему једна веома разнородна војска. Уз Цезара су, поред његове војске Италика, били Гали, Долопљани, Акарнанци и Етолци. Цезар и Помпеј су поставили римске легије једну насупрот другој и поделили је на три групе. На крилима су ставили коњицу. На челу Помпејеве фаланге били су: у средини Сципион, на левом крилу Домиције, а на десном Лентул. Афраније и Помпеј чували су табор. Цезарову војску уз њега водили су Сула, Антоније и Д. Калвин. Помпејев план, као онај Антиоха III код Магнезије, био је да искористи пешадију да задржи Цезаров фронт, а снажну коњицу да га нападне са бока и у позадини.

У току битке велика коњица лако је пробила Цезаров ред коња, али је била задржана бочним крилом изабраних пешака, које је Цезар обучио да рукују својим *pila* као што модерна пешадија користи бајонете. Овим једноставним маневром Цезарове изабране кохорте преокренуле су ток битке јер Помпејеви коњаници, место да окруже непријатеља, дали су се у превремено бекство. Кад је умирио напад непријатеља, Цезар је убацио своје преостале резерве. Помпејева пешадија је одмах пратила коње у бекству, а неред је погоршан самим деловањем Помпеја, који је прво допустио да бекство узме свој ток и потом, када су гониоци стали проваљивати у табор, одјахао као персијски цар Дарије пред јуришем Александрових људи. Остатак Помпејеваца, који је успео да побегне из табора, пронашао је тренутно склониште на околним брдима. Али, овде су били исечени неуморним Цезаровцима, који су своју победу употпунили, као код Илерде, окружујући бегунце рововима. Губитком не више од 1200 људи, Цезар је убио не мање од 6000 Помпејеваца и заробио 24000.

Сам Помпеј прво је замислио да се склони код Парћанског краља, али су га присталице одговориле. Затим, размишљајући да ли да побегне код Јубе или Египат, одлучио се за последње.

5. Александријски рат

После битке код Фарсале многи Помпејеви официри, који су командовали одвојеним војскама, и већина његових адмирала су се предали Цезару. Међутим, у Грчкој и на Балкану група непомирљиве аристократије, која је успела побећи или која је била стационарана на Помпејевим линијама комуникације, сакупила је остатке војске и у јадранским лукама укрцала је за Африку. Да је Цезар наставио истим путем из Тесалије и спречио окупљање, Фарсале би без сумње била последња озбиљна акција у грађанском рату. Међутим, наставио је да гони Помпеја, који је са неколико личних пратиоца побегао у Египат, да се тамо утврди као самопозвани гост младог краља Птолемеја XII (сина недавно преминулог Аулета). Сам Цезар могао је сада да приступи спровођењу свог програма „ред у Италији, мир у провинцијама”. За то су му били потребни способни људи и поред Аул Габинија, Салустија Криспа, Луција Ватинија, Домиција Калвина, придобио је и Катоновог нећака Квинта Сервилија Цепиона Брута и Касија, своје будуће

убице.

Цезарова жеља да зароби разоружаног и беспомоћног Помпеја сигурно није проистекла из никакве осветољубивости према противнику, кога је увек сматрао као добронамерног али неодлучног наивца партије крајњих оптимата. Вероватно је намеравао да сачува живот Помпеју једним актом прорачунате великодушности у разумној нади да обнови партнерство, у којем би његов бивши сарадник служио као достојанствен номинални вођ, док би он стварну власт држао у својим рукама. Међутим, Цезарове планове онемогућили су Птолемејеви намесници, који су се отарасили незгодног посетиоца убивши га. Вероватно је за Помпеја ова подвала била прерушена услуга. Мада је у последње две кампање показао да је његово војно просуђивање било боље него икад, у политичкој сфери практично је постао затвореник аристократије, која га је увела у грађански рат, и да га је Цезар вратио у Рим, у случају да преживи, вероватно би био осуђен да остаток свог живота проведе у златном кавезу. За Цезара смрт противника је требао бити знак да пожури даље, ипак он остаје у Александрији да сакупи новац, којим је Птолемеј обезбедио положај и за који се обавезао да ће платити, а то није учино, и да реши диспут између Птолемеја XII и сестре и корегента Клеопатре. Цезар је пресудио у корист Клеопатре, са којом је требало заједно да влада, док је Птолемеј био одређен да управља Кипром. Заповеднички начин, којим је Цезар уредио политику династије, тако је увредио Птолемејеве намеснике да су против њега дигли краљеву војску и држали га затвореног у дворском кварту Александрије током зиме 48./47. Са војском, која је једва премашивала 3000 људи, Цезар се уплео у уличне борбе против Птолемејевских трупа, ојачаних александријском руљом и појединим италијанским војницима, које је Габиније оставио Аулету на располагање 55.

Из ове опсаде Цезар се извукао захваљујући опозваним војскама из Киликије и Сирије под управом Митридата VI, познатог као Митридат Пергамски, и Антипатра, намесника (Нугсапу) код Јерусалима. Пролећа 47. Митридат је пробио свој пут мимо предње капије Пелузија до врха Делта, где се Цезар, који је избегао Птолемејеве патроле, удружио са њим. Неколико дана касније александријски рат је завршен у жестокој битки близу једног од западних рукавца Нила, у којој су Цезарове трупе уништиле краљев табор, а сам Птолемеј XII се утопио у реци. Последњу краљеву круну Цезар је пренео на његовог млађег брата, Птолемеја XIII; међутим, стварни владар Египта од сада је била корегент Клеопатра, која је стекла Цезарову наклоност током опсаде Александрије. Било да је истина или гласина, причало се да је два месеца провео са њом на излету уз Нил.

Лета 47. Цезар је отпочео своје повратно путовање ка Риму. На путу кроз Палестину наградио је Антипатову услужност тако што је доделио право јеврејском народу да плаћају снижен порез. Из Сирије наставио је ка Малој Азији, где је извео муњевиту кампању против Фарнака, Митридатовог сина. Овај принц, коме је Помпеј оставио у посед очеву власт над Европом, поново је заузео Понт током кампање код Дирахија. После битке код Фарсала Цезар је послао одред под командом Домиција Калвина, коме се придружио краљ Галатије Дејотар, да избаци уљеза; али Фарнак, заузевши положај близу Никопоља, осујетио је све покушаје да се истера. Овај успех против Домиција охрабрио га је да укрсти мач са самим Цезаром и да против њега изведе узбрдан напад — маневар који су чак Цезарови ветерани могли сматрати исувише тешким. Поред свега тога, друга битка код Зеле било је тешко надметање и плакат, који је Цезар показао на свом предстојећем тријумфу, а који је садржао лаконску поруку *veni, vidi, vici*, био је неправедан према Фарнаковим војницима. Ипак, ово ангажовање било је довољно да заврши Цезаров петодневни рат у Малој Азији. По поразу Фарнак је побегао на Босфор. После новог уређења земље, којим је Галатски краљ Дејотар, бивши присталица Помпеја, био принуђен са уступи источну половину своје области Митридату Пергамском, Цезар је напokon био слободан да се врати у Рим.

6. Ситуација у Риму

48. престоницом је прво управљао конзул П. Сервилије заједно са Сенатом. После битке код Фарсала Цезар је именован за друго диктаторско звање, овај пут вероватно већих овлашћења *rei gerundae causa* и за период од Октобра 48.; он је поставио М. Антонија за *magister equitum*. Следеће године нису одржавани избори за магистрате осим оних које бирају плебејске скупштине.

Сервилије, па потом Антоније, били су позвани да угуше нереди подстакнуте задуженим младим аристократама, који су били незадовољни Цезаровим финансијским мерама из 49. Цезар је прописао да камата може да чини 1/4 капитала и да капитал већи од 15000 денара не сме да се држи ван промета. Аристократе су предводили Целије Руф и Корнелије Долабела. Антоније је угушио ове метеже доведши приправне трупе на Форум. Његови престојни методи сузбијања довели су га у тренутну немилост код Цезара, који је пренео звање заповедника коњице на Лепида.

У овом периоду долази и до побуне Цезарових војника, тј. Цезарове десете легије (његов елитни пук) и других трупа ветерана, које је Цезар после битке код Фарсала послао кући. Ови људи, који су исувише били свесни својих прошлих заслуга и сада сматрали себе неопходним, захтевали су веће награде или раније пензионисање. Цезар је послао Криспа да их умири новим обећањима, које ће испунити након повратка из Африке. Али, војници, како би ојачали своје захтеве, кренули су на Рим. Међутим, Цезар, дошавши из Мале Азије у прави час, преплашио их је кратком наредбом да се отпусте — блеф који је одмах довео до умиривања бунтовника.

7. Битке код Тапса и Мунде

Цезар у Риму није остао дуже но што је било потребно да надгледа закаснеле изборе магистрата за последња три месеца 47. и да заведе ред у граду. Као нови конзули изабрани су Фуфидије Гал и Публије Ватиније. Цезарова друга диктатура вероватно се завршила октобра, али је задржао проконзулски *imperium* и био је по трећи пут изабран за конзула за 46. По олакшавању економске ситуације, наградивши своје следбенике и опростивши многим помпејевцима које је потчинио, крајем године укрцао се на брод ради кампање у Африци средином зиме, која више није могла поднети даља одлагања. Наиме, сви Цезарови противници били су се окупили у Утици.

Остаци Помпејевих снага састављени су у нових десет легија, које је краљ Јуба ојачао са 4 нумидске легије, које су обучавали италијански учитељи ратне вештине, а Сципион са 20000 пешака и борбеним слоновима. Са мало неблаговременим обзиром према праву сениората, помпејевци су управу над римском војском доделили Сципиону, Помпејевом зету, који се сувише радо приклонио Јуби; међутим, његов главни поручник, Лабиније, чинио се највише способним да победи Цезара.

Рат у Африци за Цезара је представљао трку са временом. Олакшавајућа околност била је та што се Јуба морао повући, јер је краљ Бохо био заузео његову Цирту. Цезар је своје трупе пребацивао у више наврата у интервалима између зимских олуја. Са претходницом непоуздано је држао линију обале близу (Lercis Minor). Током експедиције трагања за сточном храном близу Руспине био је изненађен и скоро окружен снажном коњицом под Лабинијем; међутим, он је брзо реорганизовао војску у узастопну борбену линију и борио се да пробије пут ка склоништу на оближњим брдима без озбиљних губитака. После доласка последњег конвоја, чиме је број повећан на читавих осам легија, желео је да намами противника у жестоку битку. Прилика се указала током опсаде града Тапса, који се налазио на рту на Туниској обали и који је био повезан са залеђем посредством два коридора на свакој страни дивље лагуне. Дозволио је да га исеку на овом језичку земље; али, овим очевидним жртвовањем довео је Метела

Сципиона у такав положај на северном коридору да не може да одбије битку и стрмоглавом брзином напада пробио се у непријатељске редове и посувратио их пре него што су успели стати у борбени поредак. Током прогона Цезарове трупе отеле су се контроли и одбиле да пруже милост тако да се сусрет код Тапса завршио покољем много горим него онај код Фарсала и сви водећи Помпејеви официри, сем Лабинија, су погинули у бекству или недуго затим. После катастрофе код Тапса, Цезаров најнеумољивији непријатељ М. Катон, који је управљао гарнизом помпејеваца у Утици, избегао је његову милост одузевши себи живот. Јуба и Петреј на гозби су убили једног другог, а и Сципион је извршио самоубиство. Јубина краљевина већим делом претворена је у провинцију *Africa Nova* и поверена је Криспу.

Последња битка одиграће се у Шпанији. Син пораженог вође, Гнеј Помпеј, искористивши славно име које је његов отац оставио у Шпанији и одвратност према тиранском намеснику цезаровцу, после битке код Фарсала позабавио се сакупљањем нове војске. После битке код Тапса ојачан је избеглицама из Африке под Лабинијем и својим млађим братом Секстом. Напокон његова војска обухватала је 13 легија, мада су већину регрута чинили урођеници.

После лета проведеног у Риму, Цезар се одлучио на борбу против Помпејевих синова са осам легија и своју четврту зимску кампању грађанског рата водио је у јужној Шпанији. У немогућности да своје противнике опседне у њиховим упориштима, одлучио се на необичан ризик да борбу прихвати на земљи која је присилила легије да изведу узбрдан напад. Битка код Мунде (између Севиље и Малаге) била је једна од најтежих Цезарових битака; али, на крају је десета легија уништила непријатељски бок, а коњаници мавретинског краља, Богуда, ударила је на несређено крило у позадини. Мада је Секст Помпеј доживео да води нове ратове са Цезаровим наследницима, није забележено да је иједан други официр-помпејевац преживео катастрофу код Мунде и трупе помпејеваца биле су уништаване без разлике. Марта 45. Цезар је постао неоспорени господар Рима.

Извори:

- Апијан, Римски грађански ратови, Превео с грчког језика Богдан М. Стевановић, Дерета, Београд 1991.

Уџбеници:

- Н. А. Машкин, Историја старог Рима, Београд 1982.
- Н. Н. Scullard, Roman history from Gracco to Nero
- Белешке Срђана Милошевића са предавања проф. С. Ферјанчић у Београду 16. 04. 2003.

Приручници:

- Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века, Београд 1984.

ЦЕЗАРОВА ДИКТАТУРА

1. Извори

- II књига посвећена римским грађанским ратовима од Апијана.
- Плутархове биографије.
- Цезар, I век п. н. е., *De bello civili*.
- Цицерон, I век п. н. е., аутор многих говора и писма, који су корисни за проучавање периода 49 – 44.
- Салустије Крисп, I век п. н. е., први велики римски историчар, који је био Цезаров присталица, а противник Цицерона. Корисно је његово дело *Epistulae ad Caesarem* (?).
- Тит Ливије (59. п. н. е. - 17. н. е.) родом из Патавија, а живео и радио у Риму. Аутор је чувеног дела *Од оснивања града* у 142 књиге, од којих је данас сачувано 35. Садржај изгубљених књига сазнајемо из извода, тзв. периоха, састављених у време царства.
- Гај Велеј Патеркул из Кампаније, почетак I века н. е. У *Римској историји* даје преглед, почев од историје Истока и Грчке до године 30. Дело, написано на брзину, има ограничену вредност као извор.
- Светоније Транквил, I/II век н. е., *De vita Caesarum*.
- Дион Касије, II век н. е., је написао на грчком језику *Римску историју* у 80 књига, која обухвата период од оснивања града до пишчева времена.

2. Цезарова диктатуре

Прва Цезарова диктатура пада у 49. годину. Претор Марко Емилије Лепид од народне скупштине, како наводи Апијан, или од Сената, како наводи Плутарх, добио је овлашћење да Цезара именује за диктатора. Ово звање је вероватно било ограничено и дозвољавало му је, као и конзулима IV и III века, да надгледа изборе за конзуле за 49., *comitiorum habendorum causa*. Конзули за ову годину су већ били изабрани, али су побегли са Помпејем на исток. Лепид је покушао да сазове изборне комиције, али из Цицеронових писама сазнајемо да је тај акт био незаконит. Лепид као претор био је на nižем рангу но конзул, а право сазивања изборних комиција имао је или конзул или диктатор. Пошто се из Шпаније вратио у Рим Цезар је, у складу са својом дужношћу, водио конзулске изборе за 49., на којим је једнако био и успешан кандидат. За другог конзула изабран је Сервилије Исаурит. По спровођењу неких ванредних закона и уживања у звању диктатора само 11 дана, одрекао се ове дужности и за сада задовољио „само” конзулским звањем.

Друга Цезарова диктатура пада у 48. годину. После битке код Фарсала Исаурит је именовао Цезара за друго диктаторско звање. Овај пут на годину дана и ради вођења рата против Помпеја, *rei gerundae causa*. Мада у фастима се за период прве Цезарове диктатуре не помиње *magister equitum*, током друге диктатуре Цезар је за заповедника коњице поставио М. Антонија.

Трећа Цезарова диктатура пада у 46. годину када је вршио и звање конзула. Када је битка код Тапса довела до завршетка грађанског рата, Цезар је био изабран за треће диктаторско звање, али ограничено на рок од 10 година. У неким изворима стоји да је Цезар већ био одређен за четврту диктатуру, што наводи на закључак да су се сваке године обнављала диктаторска овлашћења. Док једни сматрају да је овај пут Цезар постао *dictator rei publicae constituendae*

causa, тј. имао је велика овлашћења да кроз свој рад спроведе обнову републике, други тврде *rei gerundae causa*. За новог заповедника коњице изабран је конзул Лепид.

Године 45. Цезар је изабран за *consul sine collega*.

14. фебруара 44. Цезар преузео ново диктаторско звање, које је било трајно, *dictator in perpetum*. О овоме сведочи Цицерон у својим *Филипикама*. Сенат му је изгласао и друге почести. У јавним приликама требао је да носи одору тријумфатора, лаворов венац и да седи у златној столици место магистарске *sella curulis*. Антоније је именован за свештеника (*flamen*).

3. Цезарова друга овлашћења

Цезар је уживао конзулско звање 48., 46., 45. и 44. Звање врховног свештеника имао је од 63. Мада Дион Касије тврди да је 48. добио доживотна трибунска овлашћења, модерна историографија се не слаже. Познато је само да је Цезар прихватио је трибунски *sacrosanctitas*. Цицерон у једном од својих писама наводи да је Цезар 46./47. имао *praefectura morum* са цензорским овлашћењима.

4. Цезар — краљ?

Мада постоје сведочанства, невероватно је да је Цезар жудео за титулом *rex*, јер она у суштини не би допринела његовој власти. Наиме, још од времена Тарквинија Охолог ова титула је изазивала велико гнушање Римљана. Али, Цезарови непријатељи су ширили гласине да он баш жели омражену титулу. Када је почетком 44. поздрављен као *rex*, одговорио је „Моје име је Цезар, а не краљ”³⁵. Једном приликом два трибуна ставила су дијадему (знак краљевске власти) на Цезарову статуу. Народне трибуне Цезар је сменио и запретио је да ће казнити сваког оног који о њему говори као краљу. Потом, на дан празника Луперкалија 15. фебруара није прихватио дијадему коју му је понудио Антоније и наредио је да се у фасте унесе да је одбио краљевску власт. Ако поверујемо да је Цезар тежио титули онда епизоду на дан Луперкалија треба посматрати на сл. начин: да је маса захтевала он би прихватио дијадему. С друге стране можда је желео само да оконча гласине јавним одрицањем. Најзад, када је пронађено Сибилينو пророчанство оно је протумачено да Парћане може поразити само *rex*, те је пред Сенат изнет предлог да Цезар треба да прими краљевско титулу ван Италије. Тако су га непријатељи сатерали у ћошак. У модерној историографији још није дат коначан одговор на питање да ли је Цезар тежио краљевској власти.

5. Цезарова политика према провинцијама

Стање у провинцијама заокупљало је Цезарову пажњу још од почетка каријере. Као политички дебитант 77. и 76. повео парницу (иако без успеха) против двојице Сулиних најпохлепнијих намесника; као конзул 59. поштрио је закон везан за изнуђивање у провинцијама, *lex Julia de repetundis*. После Фарсала смањио је порез Азији и вероватно другим источним провинцијама, које су тешко подносиле потраживања Помпејевих официра, и права сакупљања пренео је са римских порезника на муниципалне владе. У Азији и Сицилији укинуо је десетак и утврдио је фиксни земљишни порез.

Ретроградна мера, којом је ограничио рок дужности бивших претора на једну годину и бивших конзула на две, била је подстакнута страхом од амбициозних намесника решених да пређу свој Рубикон.

Период Цезарове диктатуре био је од основног значаја за историју провинција, јер у ово време уклоњене су границе које су до тада раздвајале провинцијалце од

³⁵ *Rex* је римски *cognomen*

Италика. У провинције Цезар је послао сувишан римски пролетаријат и пензионисао је већи број ветерана додељивањем провинцијске земље — само за привилеговане обезбедио је поседе на италијанској земљи. Свим овим прекоморским насеобинама дао је статус римске или латинске колоније. У граду где је било више италског становништва Цезар је додељивао пуно грађанско право, а где је домаће преовлађивало, додељивао је латинско. Први градови који су добили пуно римско грађанско право били су Гадес и Олисипо (Лисабон) у Шпанији. Неки градови Галије и Шпаније и сви градови Сицилије подведни су под латински статус.

Увео је једну новину — провинција је римско грађанско право могла стећи службом према Републици или добровољним прихватањем римске културе. Тако је на свом повратку у Рим децембра 49. Цезар је спровео закон да се потврди пуно грађанско право уместо латинског народу Транспадинске Галије због корисне службе коју су пружили транспадански војници. Затим, доделио је право једној читавој легији (*Legio Alaudae* тако названој по шевиној ћуби на кацигама), коју је регрутовао у Нарбонској Галији.

Донео је законску одредбу да се доделе гр. права медицинарима и учитељима који су становали у Риму.

Процењује се да је основао не мање од 20 колонија у провинцијама и да је обезбедио нове куће у иностранству за више од 100000 римских грађана. Као колоније ветерана треба поменути колоније у Кампанији (VII и VIII легија), у Галији Арелат (VI легија) и Нарбона (X легија). У Картаги Цезар је основао велико насеље за римски пролетаријат на страни која је била под клетвом Сципиона Емилијана. Иако је већи број Цезарових колонија био стациониран на западном Медитерану, основане су и експерименталне насеобине у оријенталним провинцијама; међу овим само Коринт, који је као и Картага био колонија пролетаријата, нији уживао никакав већи значај.

Главни Цезаров циљ у оснивању колонија ван Италије био је финансијске природе — земља у провинцији коштала је мање но у Италији. Али, може се претпоставити и да је на уму имао допринос италијанских насељеника у романизацији прекоморских земаља које су насељавали, те је пружио пуну подршку тој тенденцији. Исто тако ослободио је Рим вишак становништва — 80000 дисфалификованих примаоца жита послао је у нове прекоморске колоније — и побољшао привреду.

6. Цезарови закони

6.1. Закони 49. п. н. е.

Године 49. п. н. е. Цезар је суспендовао Сулин закон и допустио је синовима проскрибованих да се надмећу за магистратуре. Исте године спровео је *lex data*. Одредио је да се повериоцима место новца враћа покретна или непокретна имовина. Образовао је посебну комисију, која је имала задатак да одреди вредност те имовине пре избијања грађанског рата. Овом мером Цезар је донекле помогао дужницима. Дозволио је и повратак свих изгнаника, осим Милона.

6.2. Реорганизација Сената

У току периода од 48. до 44. Цезар је реорганизовао Сенат. Једном главни чувар републиканске традиције, Сенат је постепено претваран у пасивно средство Цезарове воље. Цезару је био потребан такав Сенат који ће признавати његову врховну власт и који ће у време његова одсуства — планирао је да ратује са Дачанима и Парћанима — водити државу. Чланство Сената, сада повећано на чак 900, махом се састојало од Цезарових присталица. Провинцијску аристократију у Сенат први је увео тек Клаудије, а Цезар вероватно у Сенат уводи оне становнике провинција који су пореклом били Римљани. Модерна исотри-

ографија сматра да је Цезар у Сенат увео витезове из италских муниципија. Многи од старијих сенатора обично су одсуствовали са седница. Интересантно је напоменути да су се чланови новог Сената обавезили да ће бранити Цезара и по цени својих живота.

Треба поменути да је у овом периоду повећан број магистрата; претора на 16, едила на 6 и квестора на 40.

Укинуо је колегије које је Клодије обновио.

6.3. Lex Julia municipalis

Овај натпис који је пронађен у Хераклеји у јужној Италији садржи три закона, које је Цезар предложио, а који су спроведени по Цезаровој смрти.

1. У првом закону наведене су одредбе о бесплатном давању жита. Број примаоца бесплатног жита смањен је са 320000 на 150000. Постојали су магистрати који су састављали посебан списак грађана који су квалификовани да добију бесплатно жито. Да би се обезбедиле редовније залихе жита направљен план за стварање простране вештачке луке код Остије.
2. Одредбе о дужностима едила и њима потчињених магистрата. Поред осталог, предвиђа одржавање путева и надзор над трговима.
3. Изједначавање у административном погледу свих градова Италије: аутономија у решавању локалних питања, утврђена правила за избор градских магистрата, старосна граница магистрата (30), број сенатора...

6.4. Реформа календара

Извршио је реформу римског календара, који је био у хаосу пре грађанског рата³⁶, додавањем 67 дана на годину 46. и увођењем соларног календара заснованог на прорачунима Сосигена, александријског научника. Овај календар, који је уз мање измене 1582. представио папа Гргур XIII и који није био прихваћен у Британији до 1752., још увек се користи и стога представља најтрајнију Цезарову реформу.

Извори:

- Плутарх, Цезар
- Г. С. Транквил, Дванаест римских царева, Јулије Цезар, Ријека 1978.
- Апијан, Римски грађански ратови, Превео с грчког језика Богдан М. Стевановић, Дерета, Београд 1991.

Уџбеници:

- Н. А. Машкин, Историја старог Рима, Београд 1982.
- Н. Н. Scullard, Roman history from Gracco to Nero
- Белешке са предавања проф. С. Ферјанчић у Београду 08. 05. 2003.

Приручници:

- Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века, Београд 1984.

---

³⁶ интеркаларан месец коришћен у политичке сврхе те је од 52. до 46. разлика била два до три месеца

Д Р У Г И Т Р И Ј У М В И Р А Т

1. Мартовске иде 44. године п. н. е.

Веровало се да Цезарове реформе неће нарушити основни оквир републиканског уређења. Међутим, Цезаров раскид са републиканском традицијом наговештен је све већим заповедничким држањем и повременим тиранским владањем, поготову током последњих месеци његова живота. Раније он је нападао песника Катула тако што је на његову скарадност одговарао позивом на вечеру, али током диктатуре казнио је сатирична боцкања лакрдијашког списатеља, Д. Лаберија, обавезујући га да глуми једну од својих улога у јавној представи — дрска увреда за римског *eques*. Недостатак *civilitas* вероватно дугује свом дугом одсуству са Форума и непрекидном увежбавању војног *imperium*; али, у друштву где је по навици слобода говора била дозвољена до неке границе, његово одсечно и репресивно држање указивало је на аутократију у повоју.

Потреба за слободом брзо је постала очевидна. Када је Цезар изјавио своју намеру да напусти Рим због испланиране војне кампање 18. марта 44., група од 60 до 80 првака републике сковала је план да га убије на седници сената 15. марта. Творци ове завере, Гај Касије Лонгин и Марко Јуније Брут, били су помиловани Помпејевци, али већина њихових саизвршиоца били су бивши Цезарови војници. Завера је природно укључивала људе незадовољне диктатуром, као и пустолове који су се надали бољој каријери у поново успостављеној републици. Ипак, неколико предводника, као што су Децим Брут и Гај Требоније, који су стали на страну Цезара током грађанског рата и који су још увек били у његовој милости, придружили су се завери у жељи да служе републици. Мада су колале нејасне гласине о завери, то није било довољно да одврати Цезара од места састанка у Помпејевој курији на мартовске иде. Сам и ненаоружан од сенатора, који су заборавили своју заклетву да ће га штитити и заветовали се својим животима, Цезар је брзо убијен.

2. Унутрашња политика Антонија

По убиству Цезара, сенатори су у журби напустили зграду већа, уплашивши се за сопствене животе. У међувремену завереници пожуреше на Форум како би обелоданили „радосну вест”, али изузев случајних пролазника нису наишли ни на кога. Схвативши да сада њима прети опасност, завереници су се повукли на Капитол и тамо утврдили.

Очекујући даљи след догађаја, завереници су допустили да иницијатива пређе у руке главних Цезарових помоћника, Марка Емилија Лепида и Марка Антонија. У време Цезарове смрти Лепид, који се спремао да преузме намесништво над Галијом Нарбонском и Овостраном Хиспанијом, налазио се са одредом регрута пред капијама Рима. Сазнавши за Цезарову смрт, без одлагања је продро у град, с намером да удари на Капитол. Међутим, пре но што је напад организован, ствар у своје руке узима Антоније, а Лепид одлази у своје провинције.

Марко Антоније је, као Сула и Цезар, потицао из угледне породице. Његов отац погинуо је у једном сукобу са пиратима. Антоније је био Цезаров поручник у Галији, а потом Цезаров помоћник током грађанског рата. Године 44., поред Цезара, био је други конзул. Пошто су завереници својевремено расправљали да ли и он треба да дели Цезарову судбину, Антоније се, у страху по свој живот, у време мартовских Ида склонио из Рима. Међутим, следеће ноћи, унајмивши телесну

гарду, помогао се Цезарових државних папира, које му је диктаторова удовица, Калпурнија, својевољно предала; током дана преузео је команду од Лепида. Захваљујући свом искуству, Антоније је знао да не треба на пречац реаговати. Стога је задржао Лепидове војнике, а седницу сената одгодио за следећи дан. Истовремено споразумео се са својим некадашњим непријатељем, П. Корнелијем Долабелом. Мада је раније радио против Долабеле, Антоније му је сада поверио Цезарове *fascēs*³⁷.

17. марта 44. на предлог Цицерона сенат је помиловао заверенике како би се избегао нов грађански рат. На предлог Антонија одлучено је да се спроведу бројне мере, које је Цезар имао намеру спровести, али из познатих разлога у томе није успео. Напокон, одлучено је да се покојном диктатору приреди јавна сахрана. Ова последња одлука готово да је обезвредила ону о амнестији. Призор Цезарова тела и кржаве тоге, читање тестаментa и Антонијев похвални говор почившем диктатору, узнемирили су духове. Уплашивши се линча, завереници су крадом побегли из Рима. Посебно разгневлени били су Цезарови ветерани, који су губитком свога вође изгубили и обећане пензије.

Све до краја априла 44. Антоније је успешно спроводио политику измирења. Није спречавао заверенике, које је својевремено Цезар наименовао за намеснике, да преузму положаје у додељеним провинцијама. Тако Децим Брут постаје намесник Цисалпинске Галије, а Требоније Азије. У корист Марка Брута и Касија, који су лутали Италијом и бојали се повратка у град, he procured a special dispensation from their judicial duties as praetors. Новим аграрним законом, који је предвиђао додељивање земљишних поседа на простору Италије, задовољио је и склонио Цезарове ветеране из Рима. Имајући на уму озлојађеност сената када је Цезар злоупотребио положај диктатора, Антоније укида ово звање. Долабели и себи скромно је доделио само звања проконзула. Сенат је одлучио Антонија поставити за намесника Македоније, а Долабелу Сирије.

Антанта Антонија и сената у првом тренутку спасила је Рим хаоса. Међутим, даљи успех овог савеза биће угрожен Антонијевим тежњама ка привилегијама и фалсификовањем Цезарових аката. Крајем априла, ситуацију ће погоршати долазак Гаја Октавија, Цезаровог адоптивног сина, у Италију.

3. Цицеронове Филипике. Битка код Мутине

Цезарова воља је била да његов нећак Октавијан буде први наследник, као и да део наследства припадне Дециму Бруту. Сваком римском грађанину Цезар је оставио по 300 сестера, као и леп врт иза Тибра.

Гај Октавијан порекло је водио из војничке породице волшанског града Велитре, која је однедавна из витешког прешла у сенаторски сталеж. Са родом Јулијеваца повезала се браком Октавијанова деде и Цезарове сестре. 46. Цезар се први пут упознао са својим нећаком, да би га већ следеће године послао у епирски град Аполонију ради војне обуке. Тада је и променио свој тестамент у корист младића. Осамнаестогодишњи Октавијан, сазнавши за Цезарову смрт, није имао одређен разлог веровати да ће баш он преузети диктаторово политичко наслеђе. Међутим, претпоставио је да ће макар бити поменут у тестаменту. Стога се, да би заштитио сопствене интересе, враћа у Италију. У Рим одлази оног тренутка када је сазнао да је Цезаров први наследник. Пошто је променио име у Гај Јулије Цезар Октавијан, посетио је Антонија као Цезарова тајника, да реши питање наследства. Међутим, како је Антоније потрошио Цезарово лично благо и како је желео отерати Октавијана, маја 44. долази до сукоба. Антоније није одмах отворено радио против Октавијана, али је ипак гледао да се обезбеди од каквих будућих напада. У том циљу спроводи закон, *lex de permutatione provinciae*, којим уместо над Македонијом добија петогодишњу управу над Цисалпинском и Трансалпинском Галијом. Такође је овлашћен да Цезарове легије из Македоније

³⁷ *fasc*, *fascis*, *nm* (лат.) — свежањ прућа који је ношен испред највиших магистрата, симбол власти

пребаци у своје нове провинције. Августа сукоб између Антонија и Октавијана је привремено обустављен под притиском бивших Цезарових официра, који су сматрали да ће њихови интереси, у случају рата Цезарова команданта и Цезарова сина, бити издани. Међутим, примирје између Антонија и Октавијана било је кратког века.

Јула 44. Марко Брут и Касије, два главна завереника, изразили су жељу да преузму намесништво у провинцијама које им је почетком године доделио Сенат — Бруту Крит, а Касију Кирену. Међутим, Антонијев одговор био је такав да су ова двојица поверовала како амнестија изгласана 17. марта више није на снази. Уплашивши се, ова двојица напуштају Италију, одлазе на Исток да тамо сакупе војску.

Септембра 44. избија свађа између Антонија и временског римског државника Цицерона. Цицерон се истакао на седници сената 17. марта, али од тада он није активно учествовао у јавном животу. На састанку сената 01. 09. Антоније је приговорио због одсуства Цицерона. Овај последњи се следећег дана појавио у згради сената и у одсуству Антонија одржао један говор познат као *Прва Филипика*. Говор је, наравно, био уперен против Антонија. Убрзо затим, Цицерон објављује памфлет, *Друга Филипика*, у коме је Антонија окарактерисао као неприципијелног пустолова који дели Цезарове издајничке амбиције с нешто мање вештине. Цицерон је био уверен у истинитост својих оптужби. Себе је видео као новог Демостена. Слободан и цивилизован свет супростављао је бруталној војној диктатури.

Октобра 44. Антоније је прекинуо примирје са Октавијаном, пошто га је лажно оптужио за покушај атентата. Док се Антоније спремао да македонске легије пребаци у Италију, његов противник, мада није имао законска права, позвао је Цезарове ветеране на оружје. Више хиљада војника, који су новим аграрним законом добили поседе на простору Кампаније, одговорили су на Октавијанов позив; две од четири македонске легије такође су прешле на његову страну. Антоније, уплашивши се новог следа догађаја, није се усудио ставити на гласање предлог закона да се Октавијан прогласи за државног непријатеља. Како је утицај Октавијана све више јачао, Антоније је одлучио своје трупе пребацивати у Цисалпинску Галију и пре предвиђеног рока преузети намесништво од Децима Брута. Брут је знао да сам неће дуго издржати у борби против Антонија. Међутим, из Рима је стигло наређење да и даље остане на положају.

Пошто је Антоније напустио Рим, у град се вратио Цицерон с циљем да образује једну коалицију против Антонија и за одбрану републике. Одржао је говор, *Трећу Филипика*, у коме је тврдио да је Антоније тежио војној диктатури. Децембра, на предлог Цицерона, сенат је донео одлуку да Децим Брут остане као намесник у својој провинцији до даљњег. Јануара 43. Цицерон је одржао још један говор, *Пета Филипика*. Предложио је да се, будући да су на силу донети, укину Антонијеви скорашњи закони, поготово онај који му је обезбеђивао намесништво у Цисалпинској Галији. Цицерон се залаже да се Октавијан именује за пропретора у борби против Антонија. Сенат не прихвата Цицеронове предлоге. Ипак, упозорава Антонија да се држи даље од Цисалпинске Галије. Такође издаје наређење да нови конзули, А. Хиртиус и Г. Вибиус Панса, држе војску у приправности.

У међувремену, Антоније је опсео Децима Брута у Мутини. Сенату је понудио да евакуише простор Цисалпинске Галије одмах, простор Трансалпинске након пет година, под условом да његови закони и даље остану на снази, као и да се обезбеде плате и пензије његовим трупама. Сенат је, међутим, одбио да преговара са Антонијем, поништио његове законе и прогласио ванредно стање. Пошто је његова мировна понуда одбијена, Антоније је више пажње посветио опсади Мутине. Надао се да ће недостатак хране у граду приморати Децима Брута на капитулацију, али овај се храбро држао. Априла 43., недалеко од града римски конзули су своје снаге спојили са Октавијановим ради заједничке борбе против Антонија. Дошло је до сукоба у којима је Антоније претрпео пораз. Али, по поразу, Антоније се с војском успео повући на простор јужне Француске. Сенат, сматравши да је добио рат, Антонија је прогласио за државног непријатеља. Ис-

товремено Антоније се спремао за нове ратне операције. Гледао је да за своју ствар придобије намеснике Галије и Шпаније. Наиме, 43. Лепид је са седам легија био стационаран у Нарбонској Галији, а две велике војске налазиле су се и на просторима Оностраније Шпаније и Галије Комате. Цицерон је заповедницима ових војски слао депешу за депешом у којима их је подсећао да остану верни републици. Међутим, сваки од њих када се суочио са Антонијем, решио је прећи на његову страну. Једино је Лепиду Антоније понудио једнакост у правима. Крајем лета 43. Антоније је поново ушао у Италију и без отпора заузео Цисалпинску Галију. Коалиција која га је поразила код Мутина у међувремену се распала, а Децим Брут, оставши усамљен, покушао је побећи своме имењаку у Македонији. Напокон, Децима Брута је издала и војска, ухваћен је и погубљен.

4. Октавијанов државни удар. Други тријумвират

стицајем околности, римски конзул Хиртиус погинуо је у бици код Мутина, а његов колега Панса преминуо је недуго затим од задобијених рана. Сенат је наложио Октавијану да своје снаге удружи са Децимом Брутом, као и да му препусти врховну команду. Наиме, мада је сенат био на страни Октавијана у борби против Антонија, добро је знао да је на дужи стазе Октавијан далеко опаснији непријатељ по републику. Октавијан није могао сарађивати с једним од убица Цезара, те је одлучио раскрстити са сенатом. Јула 43. послао му је захтев да га именује за једног од конзула. Пошто је сенат одбио, Октавијан с војском креће на Рим и град заузима без отпора. Организовао је изборе за нове конзуле. Поред Октавијана за новог конзула био је изабран и његов рођак Педије. Октавијан се побринуо и да се потврди *lex curiata*, којим се он признаје за Цезарова адоптивна сина.

Поставши конзул, Октавијанов први задатак био је да путем народне скупштине спроведе предлог закона о укидању амнестије донете претходне године, као и да се образује нарочити суд за суђење Цезаровим атентаторима. Овај закон био је директно уперен против главних завереника, Марка Брута и Касија. Пошто се завадио са сенатом, Октавијан ступа у везу са својим дојучерашњим непријатељима. Наиме, прво је поништио одредбу којом се Антоније стављао ван закона, да би потом Антонију и Лепиду понудио мировне преговоре. На састанку у Бононији образован је други тријумвират.

После састанка у Бононији у Рим се враћају Антоније и Лепид. Будући тријумвири су посредством трибуна Публија Тита кроз трибутске комиције спровели предлог закона о њиховом наименовању за *triumviri rei publicae constituendae consulari potestate* на пет година. Овим сва власт се концентрисала у руке тријумвира, док су овлашћења сената и других магистрата била ограничена. Дан када је усвојен *lex Titia* може се сматрати последњим даном републике.

5. Проскрипције. Битке код Филипа

Тријумвири су почетком своје владе решили да прибегну систему проскрипција. На њиховој листи проскрибованих нашла су се имена 300 сенатора и 2 000 витезова. Неки од проскрибованих су помиловани, неки су побегли из Италије, али највећи број њих је убијен. Као жртва проскрипција пао је и Цицерон. Проскрипцијама тријумвири нису желели само да се ослободе својих политичких противника, већ и да се домогну новца ради исплаћивања трупа. Показало се да конфискована имовина неће бити довољна да подмири све потребе, те су тријумвири прибегли разрезивању нових пореза. Против новог пореза који су имале плаћати богате римске даме устала је Хортензија под паролом да док жене не добију грађанска права, неће ни плаћати порезе.

Тријумвири да би ојачали своју позицију, одлучили су увести нов државни култ у част *divus Julius*, као и подићи један храм. Тако 01. јануара 42. Октавијан постаје божији син — *divi filius*.

Тријумвири су извршили између себе поделу западних провинција. Антонију је припала Галија Комата, Лепиду Нарбонска Галија, као и две Шпаније, док Октавијану Сицилија, Сардинија и Африка. Италија је остала заједнички посед на коме је сваки од тријумвира могао сакупљати и распуштати војску. Да би повратили власт над источним провинцијама, тријумвири су имали повести рат против Марка Брута и Касија. Примирје између Антонија и Октавијана потврђено је веридбом последњег са Антонијевом пасторком Клаудијом.

Марко Брут, пошто је у журби напустио Италију 44. године, прво одлази у Грчку. Тамо је око себе окупио преживеле из битке код Фарсале, а официре је врбовао из редова младих Римљана који су се налазили на школовању у Атини. Међу његовим регрутима нашли су се и Цицеронов син, као и Хорације Флак. Потом је Марко Брут на силу преузео намесништво у Македонији. Придобио је и илирске трупе Публија Ватинија, које су се отргле контроли током болести њиховог заповедника. Зиме 44/43. подстакао је на дезертерство војску Гаја Антонија, брата Марка Антонија, која је била стационирана у Аполонији. Захваљујући томе, након кратке опсаде Марко Брут је и заузео град. Фебруара 43. сенат га је, уплашивши се Октавијана и Антонија, именовоао за проконзула Македоније и Илирије. Пошто је поразио трачко племе Беса, војска га је поздравила као императора. Лета 43. Цицерон је саветовао Марка Брута да споји снаге са својим имењаком у Цисалипнској Галији и тиме онемогући јачање Октавијана, као и продор Антонија из Трансалпинске Галије у северну Италију. Међутим, Марко Брут је одлучио отићи у Малу Азију и придружити се Касију.

Пошто је Касије напустио Италију 44. године, он одлази на Блиски Исток. Исте године за намесника Сирије именован је Долабела, Антонијев колега. На свом путу ка Сирији, Долабела је изненада напао Требонија, намесника Азије, и погубио га. Сенат је Долабелу ставио ван закона и именовоао Касија да поведе рат против узурпатора. Пошто је Долабелина војска прешла на страну Касија, Касије је свог противника затворио у сирској луци Лаодикеји. Да би избегао судбину Требонија, Долабела је извршио самоубиство. После пада Лаодикеје, Касије ступа у везу са Марком Брутом. До краја 43. ова двојица су под своју власт подвела готово све источне провинције. За своју ствар једино нису могли придобити египатску краљицу Клеопатру.

Потценивши снаге непријатеља, Марка Брута и Касија, Антоније је био спреман да сам поведе рат против њих. За то време Лепид је имао остати у Италији, а Октавијан позабавити се ратом против Секста Помпеја. Међутим, пошто се сам није могао суочити са непријатељском флотом, Антоније у помоћ позива Октавијана. Цезаровци су успешно пробали блокаду на Јадрану и упутили се ка Македонији. Брут и Касије утврдили су се код града Филипа. Пошто им је онемогућио допремање залиха, Антоније је нагнао Брута и Касија да напусте своја утврђења и уђу у отворен сукоб. У првој бици код Филипа војска Касија је претрпела пораз, а он сам је извршио самоубиство. Брут, пак, успешно је потиснуо римско крило које је предводио Октавијан. Након три недеље долази до друге битке код Филипа, када су Цезаровци тријумфовали. Брут је извршио самоубиство; његови истакнути официри су погубљени, а војска је уврћена у редове Цезароваца; једино је републиканска флота избегла катастрофу код Филипа и пребегла Сексту Помпеју.

6. Перузински рат. Брундизински рат

Кампања против Брута и Касија једва да је била завршена, када је доведен у питање даљи опстанак тријумвирата. Антоније и Октавијан опутуживали су Лепида за нелојалност, као и за сарадњу са Секстом Помпејем. Долази до нове поделе провинција међу тријумвирима. Октавијан од Лепида преузима Шпанију, а Антоније Нарбонску Галију. Од тог времена Цисалпинска Галија сматра се саставним делом Италије.

Октавијан је на себе преузео задатак да обезбеди војнике, чије услуге више нису

биле потребне после битака код Филипа. Одлучио је да ветеране насели по колонијама основаним на територији 18 италских градова. То су били стари и најзначајнији градови северне и средње Италије — Анкона, Аримин, Капуа... Земљишта која су припадала становницима тих градова конфискована су, становници су протерани са земље, а нови поседници су добијали обрађену земљу заједно са робовима.

Незадовољством италског становништва користили су се Антонију блиски људи: његов брат Луције, који је 41. заузимао положај конзула, и Антонијева жена Фулвија. Луције и Фулвија повели су међу италским становништвом агитацију против Октавијана. Они су на њега бацили одговорност за насиља која су чињена у вези са насељавањем ветерана на земљишта италских становника. Становништву Рима су обећавали да ће Антоније по повратку са Истока обновити републику и повести рат против Октавијана. Луције и Фулвије, уместо да сачекају подршку Антонија, одлучили су сами повести рат против Октавијана. Јесени 41. Луције са војском из Пренесте креће на Рим. Док је Луције напредовао ка Риму, Октавијан у помоћ позива Салвиденија, кога је нешто раније из Италије послао у Шпанију. Салвиденије је одговорио на позив, вратио се у Италију и своје снаге спојио са Агрипиним. Ова двојица су Луција затворили у етрурском граду Перузији. Луције у помоћ позива Вентидија и Асинија Полиона, који су се с војскама налазили у Галији. Мада су продрли на простор Италије, решили су помоћи опседанима тек онда када их за то овласти сам Антоније. У међувремену, повукли су се до обале Јадрана. Глад је Луција натерала на предају. Фулвија је побегла у Грчку, Луције је добио амнестију, а његове трупе примљене су у службу Октавијана. Међутим, становници Перузије, као и сенатори и витезови који су држали страну устаницима, били су сурово кажњени. Вентидије и Полион нису Октавијану даровали само Перузију. Док су време проводили на јадранској обали, Октавијан је без отпора заузео Галију.

Пошто је 41. Антоније одбио да пружи помоћ устаницима, одлучио је да се следеће године врати у Италију. Међутим, приставши бродовима код Брундизија, намесник града одбио је да га прими. Антоније је искрцао своје трупе и опсео град. Октавијан је одговорио слањем војске у помоћ Брундизију. Међутим, ниједна од страна није била заинтересована за рат. Посредовањем утицајних пријатеља постигнут је споразум. Антоније остаје намесник источних провинција, док Октавијан на управу добија Шпанију, Галију и Илирију. Лепид постаје намесник Африке. Споразум је потврђен браком Антонија, чија је претходна жена Фулвија у то време преминула, и Октавије, Октавијанове сестре.

7. Октавијанов рат против Секста Помпеја

Пре него што се вратио на Исток, Антоније је покушао средити односе између Цезароваца и представника републиканаца, Секста Помпеја.

Секст Помпеј је био син Помпеја Великог и брат Гнеја Помпеја. После битке код Мунде (45), мада су Помпејевци претрпели пораз, Сексту је пошло за руком да се учврсти на простору Шпаније. Током Мутинског рата (44) сенат га је именоввао за заповедника преостале Цезарове флоте, *Praefectus Classis et Orae Maritimae*. Међутим, по паду републике (43) његово име се нашло на листи проскрибованих. То му није сметало да заузме Сицилију. Људи незадовољни владавином тријумвира, у главном су бежали на Сицилију, Сексту Помпеју. Пре битака код Филипа (42) он је успешно одбио један Октавијанов напад. После Филипа на Секстову страну је пребегла флота Марка Брута и Касија. Током Брундизиског рата (41) повезао се са Антонијем, који му је обећао Сардинију. Онда када је Секст онемогућио довоз залиха у престоницу и када је Риму запретила глад, Октавијан био принуђен да поведе преговоре са њим. Посредством Антонија на састанку код Мисенума³⁸ (39), Октавијан је био спреман дозволити повратак Сек-

³⁸ „Овај споразум назива се обично Мизенским. Али то није тачно. Он је склопљен у Путеоли.” Н.А. Машкин, Историја старог Рима, Београд, 290.

ста и других избеглица у Италију, као и признати га за проконзула Сицилије и Сардиније. Наравно, под условом да овај прекине блокаду Рима. Споразум је убрзо обезвређен пошто је Октавијан, нагнавши на издају Секстове људе, заузео Сардинију.

Године 39. Октавијан је одлучио напасти Сицилију са једном флотом из Етрурије и једном флотом из Тарента. Међутим, Секст је ове поразио. Овај Октавијанов неуспех био је пропраћен немирима у Риму и другим деловима Италије. Да би поправио свој положај, Октавијан у помоћ позива Антонија, као и Агрипу, који се с војском налазио у Галији. Са Антонијем се састао у Таренту. Био је спреман да за 120 ратних бродова Антонију стави на располагање 20 000 италских војника. Овом приликом је тријумвират, који је истицао 38. године, продужен до 33.

Године 36. Октавијан напада Сицилију. Део војске који је сам предводио претрпео је пораз на истоку острва. Агрипа, пак, имао је успеха на северу и своје снаге је спојио са Лепидом, који је у међувремену заузео Лилибеј. Секст, који је за базу узео Месену, ускоро се нашао окружен непријатељском војском. Био је принуђен да битку прими код Наулоха. Том приликом Секстова флота, изузев 17 бродова, допало је у руке Октавијану и савезницима. Сам Секст је побегао у Малу Азију, где га је, пошто је Антоније био заузет походом на Фригију, дочекао један од Антонијевих потчињених и погубио га.

8. Антонијева источна политика

После битака код Филипа, Антоније одлази у источне провинције. Тамо је разрезао додатне порезе како би обезбедио средства за рат против Парћана. Да би се домогао великог богатства Птолемеида ступа у везу са Клеопатром. Цезар је својевремено Клеопатру довео у Рим, именовано за „пријатеља римског народа”, поставио њену статуу у Венерином храму и даровао јој кућу на Јаникулуму. Међутим, по Цезаровој смрти, Клеопатра се враћа у Александрију. Године 41. састала се са Антонијем у Киликији и позвала га да зиму проведе у Александрији. Тамо је Антоније погубио Клеопатрину млађу сестру и противницу Арсиноју. Пролећа 40. Антоније је напустио Египат. Клеопатру и близанце, које му је ова родила, није видео следеће четири године.

У међувремену, Парћани пустоше римске територије на Истоку. Парћанску војску су предводили Пакор, син краља Орода, и римски изгнаник Лабиније, кога су својевремено Марко Брут и Касије послали на парћански двор да краља придобије за савезника или за неутралност. Пакор и Лабиније успели су под своју власт подвести простор Мале Азије, Сирије и Палестине. Антоније у периоду од 40. до 38. овластио је Вентидија и Сосија да поврате изгубљено, што ови и чине. Мада су Парћани били потиснути, Антоније је решио озбиљно позабавити се овим питањем.

(! Остало необрађено: 8. Антонијева источна политика, као и 9. Битка код рта Акцијума)

Уџбеници:

— Н. Н. Scullard, Roman history from Gracco to Nero